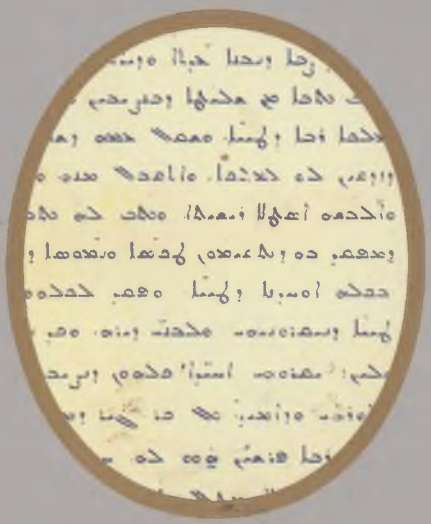
MEZOPOTAMYA KİTAPLIĞI

ASUR EDEBİYATI

J.- B. Chabot

Çeviren
VEDİİ İLMEN

yaba

AsurEdebiyatı

(littératures chrétiennes de rorient
Littérature Syriaque)

Yazan

J.- B. Chabot

Fransızcadan çeviren:
VEDİİ İLMEN

yaba

YABA YAYINLARI: 151
Tarih/Mezopotamya Kitaplığı: 19

özgün adı:
littératures chrétiennes de rorient
Littérature Syriaque
J.-B. Chabot
Librairie Bloud & Gay / 1934

ISBN 975-386-133-5

Hakları saklıdır.

• 1. Basım: Kasım, 2008
• Editör: (yayma hazırlayan) A. Doğan
• Metin denetimi: Pr. Françaıs Yakan
• Kapak düzeni: D. Piranlı
• Teknik uygulama: Şengül
• Montaj: Engin
• Basım, cilt: Engin Matbaacılık, Topkapı 2. Mat. Sit. Tel: 212-612 05 53

YABA YAYINLARI
Genel dağıtım ve satış yeri: Yaba Sahaf
Galipdede Cad. 55 / 1, 34420 Tünel - Beyoğlu / İSTANBUL

Tel/Faks: 0212- 293 36 06

web adresi: **www.yabaedebiyat.com**
e-posta: yabasahaf@yahoo.com.tr

İnternetle sipariş: • www.kitapyurdu.com • www.ideefixe.com • www.kitapgaleri.com • www.eren.com.tr -vb

İÇİNDEKİLER

Asur Edebiyatı / Giriş, ... 7
I / Birinci Dönem, ... 15
II / Tevrat ve İncil çevirileri, ... 16
III / Bardesane, ... 18
IV / Aphraate, ... 20
Aziz Afrem, ... 22
Asur Şiiri, ... 27
Aziz Afrem'in Çömezleri, ... 29
VIII / Üç İshaklar, ... 30
IX / Balai, ... 31
X / Sahteler (Düzmeceler), ... 32
XI / Şehitlerin Adetleri (töreleri), ... 37
II / İkinci Dönem, ... 41
I / Son Ortodokslar, ... 42
II / Nesturiler, ... 46
III / Monofizitler, ... 58
III / Üçüncü Dönem, ... 76
I / Yakubiler, ... 77
II / Nesturiler, ... 92
IV / Dördüncü Bölüm, Bitimi, ... 107
I. X. Yılda Edebiyat, ... 108
II / XI. yüzyıl, ... 111
II-XII. yüzyıl,..... 114
XIII. yüzyıldaki Yakubi Yazarlar, ... 122
XIII. yüzyılda Nesturi Yazarlar, ... 130
V / Yabancı Eserlerin Çevirisi, ... 136
Kutsal Olmayan Eserlerin Çevirisi,.... 137
Dinsel Yayınların Çevirisi, ... 139
Ekler / Aramicede Ayinler, ... 148
Hacıyografik (Azizlerin hayatı) Yazılar, 150
III / Tarih, ... 154
Adlar Dizini, ... 156

Asur Edebiyatı

Giriş

Asur dili Aramca diye bilinen Semitik diller gurubunun içindedir. Büyük İskender zamanında Küçük Asya'daki, İran'daki, Ermenistan'daki ve Arap yarımadasmdaki halkların konuştuğu dildi. Persler (Selusiler) iç çekişmeleri dolayısıyla Fıratın ötesindeki yerlerini Pars'lara karşı savunmaktan vazgeçince, Babil ve Mezopotamya'da Aramcanın hakim olduğu bağımsız prenslikler türedi. Romalılar alıncaya kadar da yaşadılar. Bu yeni devletlerin en ünlüsü, başkenti *Urhoy* olan *Edessa** krallığıydı. Ülkenin dinsel ve siyasal merkezi erkenden Hıristiyanlığı kabul etti. Hıristiyanlığın etkisi altında Edessa'nın Aramicesi gelişti ve bütün Doğu kiliselerinin, Akdenizden, Basra Körfezine kadar dinsel ve edebi dili oldu. Suriye'de VI. yüzyıla kadar Yunanca ile birlikte kullanıldı. Müslüman Araplar'ın istilasından sonra Arapça resmi dil oldu ve yavaş yavaş Aramicenin yerini aldı. Vaktiyle insanların konuştuğu bu dil, XIII. yüzyıldan sonra kilise dili ve edebi dil olmuş-

* Urhoy (Osrhoéne), Edessa; Urfa'nın eski adlarıdır, ed.

tu.

Tevrat ve *İncil*'in incelenmesinde Aramice dilinin öğrenilmesi, uzun süre yardımcı kabul edildi. Yalnız *Tevrat* ve *İncil*'in Aramcası biliniyor ve ona da Kalde dili deniyordu. XVII. yüzyılın sonunda Aramicenin önemi, sorgulanmaya başlandı. Azizlerin kitabının metnini eleştirmek için, öğrenilmeye başlandı. Doğu edebiyatının öneminin farkına varan, ilk Fransız bilgini, Episkopos Eusebe Renaudot (1646-1720) olmuştur. Kendini özellikle Doğu kiliselerinin tarihine adadı. Baskıya hazır olan çok büyük çalışmaları gün yüzü görmediler. Başbakan Colbert'in meydana çıkartılmasını istediği Doğu karakterlerini bulamadan öldü. Renaudot'un ölümünden sonra, Roma'da Joseph Simon Assemani'nin (1719-1728) ünlü *Bibliotheca Orientalis*'i ortaya çıktı. Vatikan kütüphanesindeki elyazmalarından Asurluların gerçek bir edebi tarihini yazdı. Fransız bilgininin zaferi Maruni papazının çalışmasıyla söndü. Bugün Ulusal Kütüphanede saklanan belgenin incelenmesi, daha sağlam ve daha güvenli bir bilgiyi kanıtlıyor. Assemani'nin yayınının Aramicenin incelenmesi için bir hareket başlatması şaşırtıyor. Avrupa'da yapılan bu incelemeyi ortaya koymak XIX. yüzyıla düştü.

Dil bilimcilere yol açabilecek bilimsel merakın dışında, bu hızlı gelişme, birçok el yazmasının toplanmasıyle ve büyük kütüphanelerde toplanmış zenginliklerin kataloglarının yayınlanmasıyla gerçekleşti.

Batıda toplanmış Asur elyazmalarının sıradan ilk koleksiyonu Colbert'indir. Bu ünlü bakan ölümünden sonra (1683) geride yüz on dört cilt bıraktı. Aynı dönemde Vatikan kütüp-

* Piskopos adı bu metinde redaktörce ***Episkopos*** olarak tercih edilmiştir

hanesinde yalnız kırk dokuz tane yazma vardı. Assemani'nin çabası ve Papa Clement XI'in cömertliğiyle, çeşitli özel koleksiyonları eklediler. Mısır'da Nitrie Çölündeki Notre–Dame Asur manastırındaki rahibelerden otuz dört değerli yazmayı satın aldılar. 1759'da basılan katalogda ikiyüz kırk cilt olduğunu gösteriyor. Assemani'nin özel kütüphanesinin alınmasıyla ve daha önce Borgia müzesinde saklanan koleksiyonun ilavesiyle bu adedi iki katından fazlasına çıkarmışlardır. Vatikan kütüphanesi, altı yüzden fazla Asur belgesi olduğunu bildiriyor.

1732 yılında Colbert'in koleksiyonunu satın alan Kraliyet kütüphanesi, Ulusal Kütüphane adını almıştır. 1874 yılı kataloğunun yayını sırasında ikiyüz seksen sekiz Asur yazması varmış. Yeni alışlarla bu sayı üçyüz yetmiş sekize yükseldi.

Berlin kütüphanesi XIX. yüzyılda kuruldu. 1899'da yayınlanan kataloğda toplam üçyüz elli yazma gözüküyor. Bu sayının üçyüzünü M. Sachau 1879-1880 yılında Doğuya yaptığı gezide topladı.

En zengin koleksiyon İngiltere'dedir. Oxford'da *Bodléinenne kütüphanesinde* ikiyüz bir cilt Asur yazması olduğunu 1864 kataloğu göstermektedir. Cambridge Üniversitesininki 1901'de yayınlandı. İki yüz on baş cilti kapsıyor. 1838'de yalnız altmış sekiz yazması olan *British Museum*'da bugün sekiz yüz elliden fazla var. 1839-1851 yılları arasında bu sayının üzerine beş yüz elli tane eklenmiş. Elie Assemani'nin Mısır'da, Nitrie'deki manastırından en iyi yazmaları satın alıp, Vatikan'a verdiği yerden, hepsi satın alınmış.

V. yüzyıla doğru kurulmuş bu manastırın Mezopotamya'dakilerle yakın ilişkileri vardı. Mezopotamya'dakiler onların zihinsel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kitap gönderiyorlar-

dı. Moise adındaki bir Episkopos 932 yılında Bağdat'tan yaptığı bir gezide Nitrie'de çok eskiye dayanan, tahmin edilemeyecek değerde, ikiyüz elli cilt olduğunu bildirdi. Londra'da görüşmeler yapılırken bu yazmalardan pek azı eksilmişti. Bu koleksiyondan kalanlar dünyada tektir. Çeşitli özel ve kamu kütüphanesinde az değerde Asur yazmaları bulunuyor. Floransa kütüphanesinde elli yazma var. *Milano, Torino, Petrgrad, Leide* ve Dublin kütüphanelerinde daha az var.

Geçen yüzyılda Avrupa'ya ihraç edilen Asur yazmaları iki bini geçer. Doğuda hâlâ Asur yazmalarıdır, ilişkilerdeki kolaylık dolayısıyla parti olarak almak mümkündür. İki yüz yirmi yazmanın olduğu Sina Dağındaki manastır kütüphanesindekilere erişmenin kesinlikle olanağı yoktur. Suriye ve Mezopotamya'da Avrupalı misyonerlerin uzun ilişkileri yerel papazların dikkatini çekmiştir. Seçkin Asurlular, uluslarının eski tarihiyle ilgilenmeye başlıyorlar. Elyazmaları artık ihmal edilmiyor, onları topluyor dikkatle koruyorlar. Bu kimseleri bilimin tutkusu esinlendirmezse, ellerinde bulunanları, edecekleri kâr ilgilendiriyor. Kudüs'teki Yunan manastırındaki elli yazmayı eskiden anlatmıştım. Aynı kentin Asur manastırında yaklaşık elli yazma var. Patrik Rahmani'nin özel kütüphanesinde aynı sayıda var. 1915 olaylarında öldürülen, çok bilgili Monşenyör Scher, Episkopos olduğu Siirt'teki, Mardin'deki, Musul ve Diyarbakır'daki koleksiyonları benim teşvikimle, özetleyerek yazacaktı. Notları altı yüz cilde kadar uzanıyor. Bu çalışmalardan bugün özenle korunmuş elyazmalarını elde etmenin olanağı vardır. Urmiye'deki Protestan misyonerleri bu yoldan ikiyüz elli ciltten fazla yazma topladılar. Mardin yakınında *Deyrül - Zaferan* Yakubi manastırındaki yazmaların değeri hakkında bilgimiz azdır. Maruni Patrikliğindeki yazmalar üzerine

bilgimiz daha da azdır. Dinin çıkışına ait efsanelerin yok olacağından çekinerek, iletişimi sistematik olarak reddediyorlar. Turabdin'in küçük manastırlarında bulunan ve Türklerin yağmasından kurtulmuş kiliselerdeki yazmalara gelince, bir gün bilginlere hoş sürprizler getireceklerini ümit edebiliriz.

Yüzyılın dörtte üçünde Doğu bilimcilerin buldukları kaynaklar bunlardır. Onların çalışmaları sayesinde *Tevrat* ve *İncil*'in birçok yorumunun ve Azizlerin kitabının karşılaştırmalarının ve bol yorumunun sahibi olduk. Bu sonuncular arasında Yunancadan çevrilmiş bazı çalışmaların ilkel metinleri kaybolmuştur. İlgi çekici sahte belgeler, kendini, Hıristiyanlığın kaynaklarına adamış bilginlerin ilgisini çekmiştir. Çok değişik dinsel tezler, V. yüzyılda Doğunun başını ağrıtan büyük çekişmelerin üzerine ışık tutmuş ve Monofizit ve Nesturi doktrinlerinin kaynaklarını ve gelişmelerini geliştirmiştir. Bu Asur (Arami) edebiyatının en gelişmiş dallarından biridir. Vakayinameler, Suriye'nin ve Mezopotamya'nın XIII. yüzyıla kadarki bütün dinsel ve din dışı tarihini vermektedir. Monografiler, biyografiler ve Azizlerin hayatları vakayinamelerin verilerini tamamlar. Bilimsel ansiklopediler, tıbbın özel tezleri, kozmografya, fizik, kimya, hitabet konuları, bilim tarihine ciddi katkılarda bulunuyor. Felsefe çalışmalarına özel bir ilgisi var. Asurluların, Araplar'a bilgilerini geçirdiklerine dair tezler var. Bilindiği gibi bilgi aldıklarını aniden geçmişler ve daha sonra da kendi yazılarıyla, Batıdaki bilimlerin ilerlemesine önemli etkileri olmuştur.

Asurlular'ın ilk tarih denemesi olarak, Nusaybin'in Nesturi metropoliti Ebedjesus'un kataloğunu göz önüne alabiliriz. Dinsel kitapların bu kataloğu 1316'da yedi hecelik nazımla yazıl-

mıştır. Sık sık ondan söz edeceğiz. Yaptığı, Nusaybin kütüphanesindeki bildiği ve ona sunulmuş eserlerin büyük olasılıkla numaralanmasıdır. Onları peş peşe numaralıyor: 1. Bir kaç kopyayla birlikte *Tevratlar*, 2. *İnciller*, 3. Aramiceye çevrilmiş *Yunan rahipleri*, 4 *Asur rahipleri*, V. *yüzyıldan sonrakiler*. Nesturi yazarların dışında, az bulunur istisnaları yazıyor. Yalnız başlıkları, daha çok özetleri vermesi, içeriğini vermemesi üzücüdür. Ek olarak, cehaletten veya ihmalden olacak yazarların tarihi verilmemekte, kronolojik düzen izlenmemektedir. Kataloğ bütün yazarların adını vermiyor, yazarların bütün eserlerini bildirmiyor. Zamanımıza kadar gelmeyen eserlerin varlığını bildiriyor.

J. S. Assemani'nin anıtsal yayını, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Doğu Kütüphanesi) dosya halinde dört-cilti kapsar. 1. cilt (1719). Ortodoks ve ünlü yazarlara adanmıştır. 2. cilt (1721) monofizit yazarlara ve 3. cilt (1725, 1728) iki bölümde Nesturi yazarlara ayrılmıştır. 3. ciltin birinci bölümüne Ebedjesus'un metni çevirisi bol yan notlarla yorumlu olarak konmuştur. J. S. Assemani Asur edebi bilgisini yaymakta herhangi bir bilginden daha çok çalışmış olarak 1768'de Roma'da öldü.

Asurlulara ait çalışmaları özendirmek için *Gustave Bickell Conspectus rei litterariæ Syrorum* adlı kitabı yayınladı. (*Munster*, 1871). Bu, *Bibliotheca Orientalis*'in bazı ilavelerle kısa bir incelemesidir. Ekler Asurluların ayin kitaplarına adanmıştır (Dua, ayin, tören kitapları). Bu özel konuda hâlâ elimizdeki en güzel özettir.

Çağdaş kavramlara göre yazılmış Asurluların ilk edebi tarihi, 1887 tarihinde W. Wright tarafından Encyclopaedia *Britan-*

nica'ya yazılmıştır (Cilt XXII). Bu yazı bazı eklemelerle tamamlanarak, kitap olarak *A short History of Syriac Literature* adı altında *(Londra*, 1894) basılmıştır. Rusçaya Turaieff ve Kokowzoff tarafından çevrilmiştir. Bu yazarlar özellikle kaynakçayı geliştirmişlerdir (*Petersburg*, 1902).

Litteratura'daki *Syrische Grammatik* yazısıyla birlikte *(Berlin*, 1888) Eb. Nestle son derecede doğru bir kaynakça vermişti. O tarihte bu konudaki yayınları koyan daha tamam bir kaynakça yoktu (Yorum, deneme, kataloğ, metinlerin yayınlanması).

Rubens Duval'in seçkinler ve Doğu bilimciler için yazdığı *Litterature Syriaque* kitabı var. Bu sekiz kitapta yazar yeni bir planla Wright'in denemesini değiştirmiştir. Onu, zaman dizini düzeninde takip edeceğine, düzenlemeyi konulara göre yapmıştır. *Tevrat* ve *İnciller*, yorumlar düzmeceler, Azizlerin hayatı, tarih v. b. g. (*Paris* 1899, 1900, 1907 tamamen tüketilmiş).

Bugün Doğubilimcilerin ellerinde en teknik ve tamamlanmış bir çalışma var. Ant. Baumstark'ın *Geschichte der Syrichen Literatur* (*Bonn*, 1922) Uzun ve sabırlı bir çalışmanın meyvesi. Bu beğenilecek eser değerli bir kaynaktır. Kaynakçasıyla birlikte yayınlanan bütün eserlerde adı geçmektedir. Yayınlanmamış yazmalarda da kapsadığı yazmalar işaret ediliyor.

Bütün bu çalışmalardan yararlandık. Özetlenmiş bir tarihe daha uygun olan Wright planını kabul ettik. Robert Duval'ın açıklamalarını çokça kullandık. Asurluların Patrikhanede verdikleri hizmete onun gibi ışık tuttuk. Son bölümlerden birine, bugün kaybolmuştur, Aramicede çevirileri var olan Yunan eserlerinin notlarını koyduk. Onun gibi biz de Asur özel isim-

lerini, aynı Doğu söylemini vermese de, zamanında en basit biçimde yazmaya karar verdik. Aprem, Abdischo, Narsai yerine Afrem, Ebedjesus, Narsai yazıyoruz.

Asur edebiyatının tam bir kaynakçası küçük kitabımızı doldurur. Metinlerin, çevirilerin, yazarlarımızın yorumlarının hepsini koymayı düşünmedik. Biz özetle esas eserleri yayınlamayı amaçladık. Aramice ile az tanışmış olanlar için metni çevirisiyle birlikte veriyoruz. Genel ilgiyi çeken eserleri kitabımızın sonunda vereceğiz. İncelememizde özgün eserleri dört zamana ayırdık. Bu zamanlar dil değişmelerine uymaz. Aramice II. yüzyıldan sonra edebi bir dil olarak kayboluncaya kadar aynı kalmıştır. Bölümler dış olaylara göre temellendirilmiştir.

Birinci dönem başlangıçtan, Doğunun büyük çekişmelerinin olduğu V. yüzyıla kadar. İkinci dönem V. yüzyıldan İslam istilasına kadar (VII. yüzyılın ortası). Üçüncü dönem Aramicenin Arapçayla birlikte X. yüzyıla kadar kullanıldığı. Dördüncüsü X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar çöküş dönemi. Arapça Aramicenin yerini alıyor. Aramice Batıdaki Latincenin düştüğü duruma düşüyor.

I

BİRİNCİ DÖNEM
BAŞLANGIÇTAN V. YÜZYILA KADAR

I. Kutsal olmayan edebiyat-II. *Tevrat* ve *İncil* çevirileri-*Bardesane*-IV *Aphraate*-V. *Saint* (Aziz) *Afrem*-VI. *Asur (Arami) şiiri*-VII. *Saint Afrem'in Çömezleri*-VIII *Üç İshak*-IX. *Balai*-X. *Düzmeceler*-XI *Şehitlerin Adetleri.*

Kutsal olmayan Edebiyat

İlk Hıristiyan Asur eserlerinin ortaya koyduğu yetkinlik bize bir düşünce kültür düzeyinin ve daha önce de gelişmiş bir edebiyatın olduğunu gösteriyor kuşkusuz. Bu çoktanrılı zamandan elimizde kısa kitabeler var. Daha çok da cenazeler üzerine. Bir de stoik filozof Samosatlı* Mara'nın, oğlu Sérapion'a yazdığı mektup var. Ona tutkularına hakim olmasını, şans

* Samsat olsa gerek, ed.

dönüşümlerinden etkilenmemesini, bilgeliği araştırıp geliştirmesini öğütlüyor. Yazar Romalıların tıktığı zindandan yazıyordu. Yunanlılardan çeviri olmayan bu eser Asur edebiyatının en eski dönemine aittir. Bu belge W. Cureton tarafından yayınlanmış ve İngilizceye çevrilmiştir (*Londra* 1855). Yazının tarihini kesinlikle saptamaya olanak yoktur. Tahminen III. yüzyılda yazılmış olacaktır. Hiçbir biçimde IV. yüzyıldan sonraya ait olamaz.

II – Tevrat ve İncil Çevirileri

Hıristiyan edebiyatının en eski anıtı kuşkusuz *Tevrat*'ın çevirisidir. Bu kitap, Mezopotamya'nın* Hıristiyanlaşmasına, yani II. yüzyılın ortasına ulaşır. İbranice metin üzerine yapılan bu çeviri birçok yazarın ortak çalışmasıdır. Başından beri Hıristiyanlığı yaymaya çalışan toplumlarda Hıristiyanlığa dönmüş Yahudilerin çevirmiş olmalarının bir olasılığı vardır. Basit demek olan *Peschitto*, karşılığı Yunancanın taklidi oluyor. Daha sonraki baskılarla karşılaştırmak için kullanıldı. *Septante* adındaki ilkel kitabın elden geçmesi, daha sonraları *Origéne* ve önceden de *Apraate* ve *Aziz Afrem* (IV. yüzyılın ortası) tarafından yapıldı. Bu yazarlar yalnız İbrani kanunlarını değil, Yunancadan çevrilmiş Musa'nın kanunlarını da biliyorlardı. III. yüzyılın başında Mezopotamya ve Antakya'daki Yahudiliğe yakın kiliselerle Helenizme yakın kiliselerin ilişkilerinin iyi oldukları bir zamanda ihtimal bu bilgiye ulaşıldı.

İncilin basit çevirisi *Tevrat*'tan sonra yapıldı. İçeriği, dört

* Mezopotamya'nın bir adı da Cezire'dir, ed.

İncil, Eylemler, üç Mektup (Pierre I, Jean I, Jacques) ve Aziz Paul'un mektuplarıydı.

İnciller için Asurluların Peschitto'nun dışında, adları "Karışmış İncil" ve "Ayrılmış İncil" olan yazmaları vardı. Birincisi Tatien'in tasarlamış olduğu ve Harmonie'den çevrilen Diatesaron adlı kitaptı. Diatesaron 160 ıncı yılda Yunanca yazıldı. Aramiceye tercümeyi belki de Tatien'in kendisi yapmıştır. İlk yazılan metin bulunamadı. Yalnız bir yaprağı yakın bir zamanda Doura'daki kazılarda bulundu. İkincisi iki metinle bilinir. Curetonienne (ilk yazarın adı) ve Sinaitik (Sina Dağındaki manastırda 1892 yılında bulunan özel parşömene yazılmış yazma). Bu üç nüshanın yazış tarihleri ve aralarındaki ilişki birçok varsayımlara neden oldu ki, bunların burada yeri yoktur. Diatessaron çok yayıldı. Aziz Afrem onu yorumladı. Edessa kilise bölgesinde Episkopos Rabboula tarafından (V. yüzyılın başında) yasak edildi. O, ayrı İncillerin kullanılmasını zorladı. Büyük olasılıkla gözden geçirilmiş anlaşılan.

Yunan kiliselerinde olduğu gibi, Helenleşmiş Asurlular da (Antakya ve çevresi) *Septante* tek otoriteydi. V. yüzyılın sonunda meydana gelen şiddetli dinsel zıtlıklarda ve VI. yüzyılın başında, Fırat üzerindeki ve Mezopotamya'daki vilayetlerdeki Asurlular, Peschitto'dan ziyade *Septante*'a daha yakın bir *İncil*'e gerek duydular. Bu İhtiyaçtan Philoxienne, Hexaplaire ve Héracléenne doğdu.

Mabboug'lu Philoxéne 505 yılına doğru, Episkopos Polycarpe'dan *Tevrat* ve *İncili* Yunancadan harfi harfine çevirmesini istedi. Bu tercümenin elde parçaları var. Bu kitap bir yüzyıl içerisinde değerden düşüp kullanılmaz oldu. Buna neden olan *İncil*'in iki yeni nüshasının çıkmasıydı. Asur Hexapla-

ire'ı, Origene'in Hexaples'inden sonra *Septante*'ın bir çeşidi-dir. yazarı Tella de Mauzelat'm Episkoposu Paul'dur. Antakya Yakubi Episkoposu I. Athanase'ın isteği üzerine yazıldı.

Heracléenne, *İncil*'in *Philoxénienne*'e göre yazılışıdır. 616 yılında, *Mabboug Episkoposu Thomas d'Harkel* (Heraclée) tarafından iyileştirilmiştir. Bu Episkopos, bölgesinden kovulmuştur ve İskenderiye yakınındaki Enneton'a yerleşmiş ve *İncil*'i elden geçirmiştir. Üç kısa mektubu kitaba katmıştır (Pierre II, Jean II ve III, Jude). *Tevrat* ve *İncil*'in Filistin lehçesine göre yazılanı var. Bu Asur edebiyatına girmez. Kısmen *Lectionaires*'lerde korunmakta olan bu kitap, ötekilere göre daha yeni gibi görünüyor. Burada biz bu kitapları dilin kanıtları olarak koyduk. Bu kitapların değerlerini ölçmek isteyenleri, ki çok değerlidirler, içindeki yazıların eleştirisi için *Tevrat* ve *İncil*'in elkitaplarına gönderiyoruz.

III – Bardesane

Aziz Thomas'ın sahte törelerinin arasına sıkıştırılmış bir Gnostik ilahiye göre Bardesan'ın eserleri çoktanrılı zamanın edebiyatıyla, Hıristiyanlık zamanının edebiyatı arasında bir çeşit geçiştir. Bazı eleştirmenlere göre bu ilahi Bardesan'ın kendisinin olabilir.

Bardesan Edessa'da 11 Temmuz 154'te doğdu ve 222 yılında öldü. Hayatı ve yazıları üzerine az şey biliyoruz. Notlar onun Aziz Epiphane ve Eusébe'e kendini adadığını yazmaktadır. Bazı Asur yazarları yeterince açık değiller ve çoğukez birbirine zıttırlar. Epiphane'e göre Edessa'nın ilk Hıristiyan Kralı Manou'nun oğlu Abgar'ın çocukluk arkadaşı olması gerekir.

Bu prensin 206 yılı civarında Hıristiyanlığa dönüşüne yabancı olmaması gerekir. Onun öğretisini, Gnostik öğretilere göre tekrar kurmak için yapılan girişimler varsayım olarak kalır. Aziz Afrem'e göre, Bardesan, Davut'u taklit ederek, halkın vicdanını etkilemek için, dinsel öğretilerini ilahi biçimine sokarak, yüz elli ilahi bestelemiştir. Aziz Afrem'in yazdıklarının dışında bu şiirlerden bir şey kalmamıştır. Eusébe'in üzerine iki uzun yazı yazdığı Aramicede bir kitap bulunmuştur. Berdesan'la çömezleri (şakirtleri) arasındaki bir diyalog biçiminde yazılmıştır. Bunlardan biri olan Philippe yaklaşık 196 yılında bunları yazmış ve kısa bir giriş koymuştur. Eserin adı *Ülkelerin Kanunlarının* kitabıdır. Bilinen en eski kutsal olmayan kitaptır. Onu Cureton bulup İngilizceye çevirmiştir *(Londra* 1855). Latinceye ise F. Nau çevirmiştir *(Paris* 1907). Bardesa'a göre insanlar üç şeyin etkisi altındadır. Doğa, kader ve irade. Doğanın kanunları değişmez. Kader, tek ve yaratıcı Tanrı'nın gökteki burçlara insanın inancı. 1. *Gnoticisme*: Tabiat ve Tanrı hakkında tam bir bilgiye sahip oldukları iddiasında bulunan kişilerin felsefesi, *Gnostik*: Bu felsefeye inanan yaşam koşullarını uygulasın diye verdiği güçtür. Etkisi doğumla başlar. İrade eylem serbestisidir. Doğayla kaderin saptamadıkları şeylerin dışında iyilik ve kötülük etmek bağımsızlığıdır. Biraz tutarsız olan bu felsefe, yazarın Hıristiyanlığıyla uyuşmaz değildir. Episkopos Barhébréus XIII. yüzyılda, burçların hâlâ yeryüzündeki etkisine inanıyordu. Bardesane, Kaldelilerin veya astrologların kaderciliğine karşıydı. Bilinen Gnostik'lerle ortak bir yanı yoktu. Berdesan'ın sapkınlığının ne olduğunu tam bilmenin olanağı yoktur. Eski Kilise Adsız Babalarının kanıtlarına göre, sapkın olduğunu söylemek de olmaz. Aşağı yukarı bellidir ki, insan gövdelerinin kıyamet günü tekrar diri-

leceğine inancı yoktu. Bütün eserleri bizde yoktur. Eusébe sapkınlığa karşı yazı ve diyaloglarından söz ediyor. Araplar'ın Episkoposu George'a göre yazdığı bir astronomi eseri varmış. Eusebe'in, Saint Jérôme'un ve Saint Epiphane'ın dedikleri gibi *Ülkelerin Kanunları* kitabıyla *Kader'e* kitabı aynı değildir. Başkalarına göre de, Berdesane kuramlarında değişkendi. Eusébe'i takiben ve Valentin'in yandaşı olduktan sonra, yaşamının sonuna doğru, kabul edilmiş dine yaklaştı. Kendisi de astrolojiye karşı yazdığı bir yazıda, vaktiyle onunla uğraştığını açıklıyor.

Berdesane Aramicede şiirin yaratıcısıdır. Şiir Asur edebiyatında büyük yer tutmaktadır. Oğlu Harmonius beyit sanatında onu aştı. Bu buluş büyük başarı sayıldı. Edessa'da toplanan Bardesane'in yandaşları, zengin ve seçkin sınıfı oluşturdular. Bu kişiler kabul görmüş dinin yanında V. yüzyıla kadar önemli bir mezhep oluşturdular.

IV – Aphraate

En eski Asur saf dinbilimsel eser, Aphraate'nin dir. Adı *Bilge Persli*'dır. Bu yazar üzerine az şey bilinir. Dünyaya çoktanrılı dönemde geldi. Hıristiyanlığa geçtikten sonra keşiş* oldu. Başkalarının elinden aldığını anlattığı XIV. dinsel kitabından sonra, kesinlikle değil ama varsayımla onu Episkopos yaptılar. Bir Asur elyazmasında adı Jacques diye geçiyor. Belki Hıristiyanlığa geçtikten veya Episkoposluğa atanmasından sonra bu adı aldı. Bu ad bir karışıklığa neden oldu. Gennadius ve Ermenice çevirisi, *Aphraate*, ile Nusaybin Episkoposu Jacqu-

* Keşiş; Manastır papazı, çn.

es'ı karıştırdı. Oturduğu yer ve ölüm tarihi bilinmiyor. Çalışması yirmi üç kanıta dayanıyor. Bunlara bazen *Homelies* (Vaiz) bazen de *Mektuplar* deniyor. Hepsi, birine mektup biçiminde yazılmışlardır. Yirmi ikisi de alfabenin bir harfi ile başlıyor ve yerini saptamış oluyor. Yirmi üçüncünün adı *Üzüm Çekirdeği* veya *Adem'den İsa*'ya cetlerin taşıdığı kutsama. Bu sıralamanın başında mektup yazılan kişinin Aphraate'ye mektubu vardi. Bütün elyazmalarımızın başı eksik. İlk on *Kanıtlama* 337 yılında yazılmış. Ötekiler 344 ve 345'te.

Eserler bize V. ve VI. yüzyıllardan, üç yazma halinde geldi. Londra'da Wright tarafından 1869 yılında yayınlandı. Bert tarafından Almancaya çevrildi (*Leipzig* 1888). Paris'te J. Parisot tarafından tekrar yayınlanıp, Latinceye çevrildi (*Paris* 1894, 1907).

Aphraate'nin vaazları en eski Asur tipi *Homelileri*'ndendir. Hiçbir Yunan etkisi taşımaz. *Asur Homeliesi* düzyazıda da olsa, beyitte de olsa, vaaz (memra) başlığı taşımasına rağmen, hitabet biçimine uymaz ve Yunan ve *Latin Homelisi*nden farklıdır. Bu bir konu üzerinde bir tezdir. Yirmi iki *Homeli*'nin konuları şöyledir. *1. İman 2. İane 3. Oruç 4. Dua 5. Savaşlar 6. Keşişler 7. Cezalılar 8. Ölülerin dirilmesi 9. Alçak gönüllülük 10. Papazlar 11. Sünnet 12. Paskalya 13. Hafta tatili 14. Özendirmeler 15. Yiyeceklerin ayırımı 16. İbrani olmayanların yetenekleri 17. Tanrı'nın oğlu İsa 18. Bekâret 19. Yahudilerin dağılması 20. Fakirlere yardım 21. Zulüm 22. Bitiriş.* Bu *Homelilerin* birkaçı Yahudilere karşıdır. Bu da yazarın Sinagok'un yorumunu bildiğini gösteriyor. Üslubu güzel değil ama doğrudur. Cümlelerin arasını *İncil* veya *Tevrat*'tan deyimlerle kesiyor. Düşüncesi her zaman berrak değil. Ama bu yarı karanlık

düşünce, belki de istekle ve çekinerek, Hıristiyanlarla dini uyuşturmak üzere yapılmıştır. Aphraate Şapur II'nin büyük zulmü zamanında yazıyordu. Kendisi, Yahudilerin *Hamursuz Bayramı* çelişkisi ve Doğu Kilisesinin iç çelişkileri ve üst papazların aşamalarının parayla satıldığı bir zamanda yazıyordu. Dinselliği, yazılarına bakarak, genel kabul görmüş dindir. Bu arada başka Doğulular gibi Platon'un ilkesi olarak, insanın gövde, vicdan ve ruhtan yapılmış olduğuna inanıyordu. Dünyanın kuruluşunun altı günde olduğuna dayanarak varlığının altı bin yıl olduğunu kabul ediyordu. Düşünceleri daha sonraki bazı yazarlar tarafından kabul edilmiş, diğerleri de özellikle Araplar'ın monofizit Episkoposu Georges tarafından karşı çıkılmıştır.

Silifke Patriği Simeon Bar Sabbaé, Aphraate'nin çağdaşı, Şapur zulmünün ilk şehitlerindendir. Tanımadığımız Ebedjesus'dan sonradır. Bilmediğimiz Mektupların yazarıdır. Bazı yazmalar onun *Papazların Kitabı*'na İlahiler yazdığını söylüyor.

Başka bir şehit de Sus'lu Miles'dir. O da, çeşitli konular üzerine tezler ve mektuplar yazmıştır. Bu eserler de bilinmiyor.

· *Aziz Afrem*

Papa Benoit tarafından Kilise Doktorları arasına konmuş olan Aziz Afrem, Asurlu yazarların en ünlüsüdür. Çoktanrılı bir rahibin oğlu olan Aziz Afrem IV. yüzyılın başlarında Nusaybin'de doğdu. İznik toplantısına katılmış papazlardan biri olan Episkopos Jacques tarafından kendisine Hıristiyanlık öğ-

retildi ve vaftiz edildi. Daha sonra diyakoz yapıldı ama o hiçbir zaman papazlığı kabul etmedi. Nusaybin kenti Jovien tarafından 363 yılında Persler'e verildi. Afrem orayı terk ederek, Amid'e (Diyarbakır) gitti. Orada kısa kalarak Edessa'ya yerleşti (Urfa) 9 Haziran 373'te öldü. Bu ünlü yazarın hayatı üzerine yaklaşık olarak bütün bildiklerimiz bunlar. Öldükten mısa zaman sonra yazılan hayat hikâyesi, yüzyıl sona ermeden Gregoire de Nysse ve Palladius dolayısıyla biliniyordu. Elimizde ilkel yazı yok. Daha sonraki karşılaştırmalarla elimizde bir birinden ayrı iki kitap bulunuyor. Bunlar olağanüstü şaşırtıcı olayların ayrıntılarıyla dolu şekilde, çocukça ve gerçekdışıdır. Bu efsaneler arasında Kayseri'ye bir yolculuk, Aziz Basile ile bir karşılaşma iler sürülebilir. Aryen Hıristiyanlığa karşı vaaz vermek için sekiz yıl da Mısır'da oturmuş.

Aziz Afrem'in *İncil* yorumları Asurluların bize bıraktıkları en eskilerdir. Tahmine göre onları Edessa'da yazmıştır. Bunun böyle olduğu, Pers'lerin okulu adındaki ünlü okulda ders verdiğinden, çıkartılmaktadır. Bu okula bu adın verilmesi kurucuların Nusaybin'den göç edenlerden olmasındandı. *Tevrat* üzerine yorumlarından, gerçekten Dünyanın Kuruluşu ve Göç bölümü üzerine özgün biçimde VI. yüzyıldan bir yazma var. Başka kitapların üzerine yazdığı yorum parçaları keşiş Sévére'in Tutsaklık adlı kitabına alınmıştır. Yorumları Basit anlatım üzerine temellendirilmiştir. *İncil* için, bunun tersine, Afrem, Diateseron'u izliyordu. Daha sonraki yazarların yaptıkları alıntılardan başka, elimizde Aramiceden bir şey yoktur. *İncillerin yorumları* ve *Aziz Paul'un mektupları* üzerine Ermenicesi vardır ki, onu da Latinceye çevirmişlerdir. Aziz Afrem'in *Tevrat* ve *İncil* yorumlarına bir miktar *Homelie* bağlanabilir.

Yorumlarının dışında düzyazı olarak Aziz Afrem az yazdı. *British Museum*'dan alınan yazmalarda iki tez vardı. *Marcion, Bardesane ve Manes sapkınlarına, Hypatius'a Bir yazı. Keşişlere bir mektup* ve *Homelielerinden* (Vaizlerden) parçalar.

Şiirlerinde Abraham de Kidouna üzerine on yedi ilahilik bir seri ve *Julien Saba* üzerine yirmi dört ilahilik bir seri yazmıştır. Bu kişiler çağdaşı olan iki terki dünya idi. Yaptıkları olağanüstü şeyler anlatılıyordu. Ancak Julien'in yaptıkları Theodoret'den çevrilmiştir ve Abraham'ınkiler de onun kalemine benzemiyor. Aziz Afrem derslerini ölçekli ilahiler ve *Homelieler* (Vaizler) biçiminde vermek istemiştir. Bardesane tarafından icat edilmiş biçimi taklit etmiştir. Bu biçim daha sonra Asurluların edebiyatında büyük bir yer tutar. İlerde tekrar buna dönülecektir.

Aziz Afrem'in şiirleri bütün Doğu şairlerininki gibi, değişmeceler, cüretkâr kişiler, rümuz ve kinayeler ve abartmalarla doludur. Bunlar Yunan ve Latinlerce bilinmiyordu. Ama bu parlak zarfın içinde, düşünce, özgünlükten ve yükseklikten yoksundur. Afrem bir dinbilimci yerine bir ahlakçı ve bir vaizdir. *Homelieleri* sapkınlara karşı oldukları halde öğreti olarak orta karardırlar. Tamamı sapkınlara karşıdır. Başarısı kendisinin aziz katında olmasına dayanır. Fikri çalışması çoktur. Latinlerdeki *Aziz Augustin*, Yunanlardaki *Aziz Jean Chrysostome* gibi, Asurlular cehalet veya kurnazlık veya hayranlıkları dolayısıyla *Antakyalı İshak*'ın, Saroug'lu Jacques'ın, Nesturi Narses'in veya bilinmeyen şairlerin şiirlerini ona yüklemişlerdir.

Aziz Afrem adı altında, gerçek veya düzmece bütün eserleri yayınlanmıştır. Maruniler Roma'ya 1732 yılından 1743 yılı-

na kadar, dosya halinde altı cilti, her metnin Latince çevirisiyle birlikte vermişlerdir. Üç cilt Yunanca metinleri diğer üç cilt Aramicedekileri kapsıyor. Yunan–Latin ciltlerinde yayınlanan eserler Aramicede tasarlanmış eserlerin çevirileridir. Bu eserler kendi dillerinde kalsalardı korunamayacaklardı. Sonuç olarak Afrem'in eserlerinin Yunancaya, Ermeniceye çevrildikleri kesinlikle biliniyor. Aslında burada toplanan birçok parçanın, Aramicede veya Ermenicede kanıtı yoksa, düzmece kabul edilmelidir. Çoğu Aziz Afrem'in bilmediği Yunanca yazılmıştır. Asur şairinden kalan Aziz Basile'i fazla öven bir şiir var.

Asur-Latince ilk iki cilt, Yorumlardan ne bulunmuşsa onu kapsar. Üstüne *İncili* inceleyen on tane vaaz var. Jonas üzerine bir, *Lazare* üzerine bir tane daha, *Efendimizin doğumu üzerine* ölçülü beyitle yazılmış on üç tane ve sapkınlara karşı elli altı vaaz var. Üçüncü ciltte Aziz Afrem'in töreleri, kuşkuculara karşı seksen yedi ilahi, cenazeler için çok canlı biçimde, çoğukez diyalog olarak ve ölüyü sorguya çekerek yazılmış seksen beş kısa şiir. Yetmiş altı ceza üzerine öğüt, yer yüzündeki cennet üzerine on iki ilahi, çeşitli konular üzerine yirmi tane ölçekli beyitle vaaz. Dom Cellier'in ikinci baskısında (*Paris* 1860) IV. cilde bağlı ekte (sayfa 439-520) bütün bu parçaların geniş incelemesi vardır.

Bilgin J. Overbeck, *British Museum*'dan aldığı seçme Asur yazmalarına dayanarak (*Oxford* 1865) Aziz Afrem'in Hıristiyanlığı reddeden İmparator Julien üzerine yazdığı dört ilahiyi başa koymuştur. Bunlarda İmparatorun Doğuda oturması, son savaşı ve ölümü var. Gustave Bickell latince bir özetini vermiş. (Conspectus sayfa 31-32) Londra'dan başka bir yazma "Nusaybin'den ilahiler cilti" adını taşıyor. Bickell bu derleme

yi bastı ve *Carmina Nisibena* adı altında Latinceye çevirdi. (*Leipzig*, 1866). Bu yayın yetmiş yedi ilahiyi kapsıyordu. Yedisi eksikti. Yalnız ilk yirmisi Nusaybin'de yazılmıştı. Yazar, Perslerle olan savaşta (359-363) 350 yılındaki kentin kuşatılmasını yazar. Jacques, Babou, Vologés adındaki Episkoposlarından söz eder. Daha sonraki ilahilerde beş tanesi Edessa'daki kilisenin çektiği güçlükleri, dört tanesi de Harran'da uygulanan putataparlık ve oranın Episkoposu Vitus üzerine kurulu ve ilgi çekicidir. Sonuncular Tutku, İsa'nın göğe çıkışı ve kıyamet gününe aittir.

Dağınık birçok eser Th. Lamy tarafından S. *Ephrœmi Hymni* adı altında toplanıp, çevrilmiştir (4 Cilt Malines 1882-1902). Bu yeni derlemenin içine giren eserler, Aziz Afrem'in düzmece adaklarının dışında, J*ulien Saba*'nınkiler, *Abraham Kidoun*'unkiler ve bu iki Aziz üzerine ilahiler, Epiphany üzerine on beş ölçülü beyitli ilahi, on beş Azymes'ler üzerine, yirmi tane şehitler üzerine ve ayin kitaplarından toplanmış birçok ilahi. Bunların kaynakları garantili değildir. İçine küçük peygamberlere ait, yeterince yorumlanmış, daha önce yayınlanmamış düzyazılı parçalar konmuş. Yakup'un oğlu Yusuf için, bu biçimin en güzel bestelerinden biri olan on iki şarkılık bir şiir var. Bu şiir Edessa'daki okuldan ama Aziz Eprem'in kendinin değil. Aziz Afrem'in Vasiyetnamesine gelince, gerçek gibi gözüküyor ama daha sonraları adamakıllı üzerinde oynanmış. Lamy derlemesine şiirlerin ölçeği üzerine tam bir inceleme eklemiştir.

Aziz Afrem'in eserlerinin iyi bir yayım çok arzu edilir. *Carmina Nisibena*, Vasiyetname tek, tek yayınlanmış şiirler, bu büyük din bilimi doktorunun tatmin edici bir biçimde ya-

yınlanmış eserleridir. Gerek Lamy'nin, gerekse Roma'nın eserleri hem metinler, hem de gerçeğiyle sahtesinin ayrılması bakımından eleştirel değildir. Roma yayını üzerine, Dom Cellier'nin düzeltmeni, metinlerin iyi düzeltilmemiş ve papaz Benoit'nin Latince çevirisinin, (yayın görevlisi Asurlu Jesüit) saydamlık ve bağımlılık bakımından tavsiye edilmez olduğunu not düşmüştür.

Asur Şiiri

Dediğimiz gibi, Asur şiirinin amacı, insanların kafasına din bilgilerini yerleştirmek ve mezheplere şarkıyla bir ciddiyet vermektir. Aziz Afrem'in beste başarısı birçok kişinin onu taklit etmesine neden olmuştur ve sonraki yüzyıllarda birçok eser şiir diliyle yazılmıştır.

Asur şiirinin İbrani şiirine bağlanılmak istenmesi bir haksızlıktır. Kuşkusuz beyitlere ölçü vermek için yazılan ikiye iki beyitler, İbrani şiiriyle bir paralellik gösterir. Alfabe sırasına göre akrostişli* kıtaların kullanılması, bazı Mezmur'lardan ve *Jeremy'ni Yakarışı Mezmur*'undan esinlenerek taklit edilmiştir. Yine dikkat edilmiştir ki, bir kıtanın başlangıcındaki bir düşünce veya sözün bir önceki kıtaya göre tekrarı, İbranice'de ki Peygamberler de ve Mezmurlarda vardır. Bu usul çoğukez Narses'in şiirlerinde kullanılmıştır. Yapısal olarak farklı olmalarına rağmen onun benzetmeleri iki şiir arasındaki bağları meydana getiriyor. İbranice de olmayan Asur vezninin temeli, hece veznidir. Burada sesli harflerin uzun veya kısa olması fark etmez.

* Dize başharflerinin yukarıdan aşağıya isim oluşturan bir şiir türü, ed.

Asur şiiri genel olarak ikiye ayrılır. Vezinli *Homelieler* ve ilahiler. Bu öyküsel veya destansı şiirler aynı vezinden oluşuyor. Aziz Afrem yedi, Balai beş, Sorgun'lu Jacques ise on iki heceli beyit kullanmış. Kilise bayramlarına göre yazılan *Homelieler* ayin sırasında okunuyorlarmış. Ahlak vermek veya kiliseye bağımlıları eğitmek amacıyla yazılanlar da, bazen çok uzun olan dindar vaazlar biçimindeymiş. Yakup'un oğlu Yusuf üzerine olan bir şiir on iki *Homelie* veya şarkı biçimindeydi. Tutku üzerine Sorgun'lu Jacques'ın *Homeliesi*'nde veya Yaradılış üzerindekinde 3000 mısradan fazla vardı. Antakyalı İshak, Trisagion diye öten bir papağan üzerine 2136 mısra yazmış.

İlahi terimi Asurlularca bilinmiyordu. İlahi dediğimiz şiirlere onlar bilgi verme diyorlardı. *Homelielerin* arasındaki ayrıntılar lirik şiirin bir çeşididir. Dört heceliden on heceliye kadar. Aziz Afrem'in yetmiş beş çeşit ilahisini saymışlar. İlahiler değişik uzunluktaki kıtalardan oluşmuştur. Bazen nakarat hamd ve şükran duasından veya bir başka duadan oluşur. Her kıtadan sonra söylenir. Şarkı olarak söylenecek ilahilerde, bilinen bir ilahinin ilk sözleri ile ilk kıta başlar.

Birçok akrostişli ilahi var. Kıtalar alfabenin harflerinin sırasına göre başlar. Daha nadir olanlar bir ismin ilk harfleriyle başlar. Asurlular *sougithâ* dedikleri veya *cantique** denilen ilahiden çok zevk alırlar. Bu şeklin kuralları vardır. Önce diyalog biçimindedir. Sonra tavırla ilgili, canlı ve zariftirler. Bizim Victimae Paschali'ye benzerler. Diyalog iki kişi arasındadır (örneğin Meryem ve Melek, İsa'nın doğumundan hemen sonra Meryem ve Zerdüşt rahipleri İsa'nın geleceğini bildir-

* *cantique;* mezmurların bestelenmiş biçimi, çn.

mek için). Her kişiye bir rol verilmiştir. Her kıta Asur alfabesinin yirmi iki harfine göre numaralanmıştır. O zaman değişmez olarak kırk dört kıta vardır. Önce kısa bir başlangıç gelir. Hepsi genellikle yedi heceye göre tertiplenmiştir.

IX. yüzyıldan sonra Arapça, Aramicenin yerini almaya başladığı zaman, hece vezinlerinin arasına aruzu kattılar. Bazen aruz bütün şiirde kullanıldı. Bazen de kıtaların biri aruzla yazılmıştır. Sonra gelen yüzyıllarda Aramice zenginliğinin istilacılardan bir şey almadığını göstermek için yazarlar az kullanılan veya yapay ifadeler bularak kullandılar. Bunlar söz oyunları olan manzumeler yazdılar. Bunlarda bir şiir estetiği ve yüksek bir düşünce yoktur. Bu çeşidin ilgi çekici bir örneği 1290'de Ebedjesus tarafından yazılan *Yeryüzü Cennetidir*.

Aziz Afrem'in Çömezleri (Şakirtleri)

Aziz Afrem'in Vasiyetnamesinde, ölüm yatağının yanındaki çömezleri belli oluyor. Aba, Abraham, Siméon, Mara, Zénobius, Paulonas, Arward. Son ikisi lanetlemeyi işitmek için. Bu kişilerden bir takımının eserlerini biliyoruz. Aba, İnciller üzerine yorumlar yapmıştır. Eyüp hakkında bir tez ve beş heceli vezinle özendirmeler yazmıştır. Var olan bir kaç parça yazma F. Nau tarafından yayınlanmış ve tercüme edilmiştir. Zenobius, Edessa'mn diyakozu Aziz Afrem'in hayat hikâyesini ve dinsel mektuplar yazmıştır. Ek olarak da, Marcion ve Pamphyle'ye karşı tezler kaleme almıştır. Vasiyetnamede sapkın olarak bahsi geçen Paulonas, Marcion ve kuşkuculara karşı ilahiler ve çeşitli yazılar yazmıştır.

Cryllona çağının felaketleri üzerine bir şiir yazmıştır. Biri-

si çekirgelerin ötekisi de Hunların saldırısı. Bu yazar üzerine hiçbir şey bilmiyoruz. 393 yılında olan saldırıdan bir yıl sonra yazmıştır. Hazreti İsa'nın havarileriyle son yemeği üzerine hece vezniyle *Homelieler* yazmıştır. Bickell, Cyrillona'nın eserlerini yayınlamış ve Almancaya çevirmiştir (*Kempten* 1872).

Aziz Afrem'in Absamya adındaki bir yeğeni, Hunların istilası üzerine ilahiler ve *Homelieler* yazmıştır. Yalnız ve yetersiz nedenle onları Cryllona'nın yazdığı sanılmıştır.

VIII – Üç İshaklar

Edassa'lı Jacques, bu soruyu soran Jean le Stylite'e, İshak adındaki üç Asurlu yazarı, bir birinden ayırmak lazımdır, diye yazıyordu. 1. Amid (Diyarbakır)'li İsaac. Kendisi Arcadius'un hükümdarlığı sırasında (395-408) Roma'ya gitti ve dönüşünde Amid papazı atandı. 2. Edessa papazı İsaac. Episkopos Pierre Foulon zamanında Antakya'ya gitti (470-488). 3. O da Edessa'lı olan bir diğer İsaac. Episkopos Paul'un zamanında monofizit'di (512), Episkopos Asclépius (522) zamanında doğru kabul edilen dine döndü. Bu ayırıma hattatlarca dikkat edilmedi hepsini bir İsaac'a topladılar. XI. yüzyılda Jean Bar Schouschan hepsini derlemek istedi.

Herkesçe Antakyalı İshak veya Büyük İshak denen yazar 460 yılında öldü. Bu kimse gençliğinde Roma'ya gitmişti. Din dışı oyunlar üzerine (404), Alarik'in Roma'yı almasını (410), Antakya'nın altını üstüne getiren depremi (459) ve birçok şiiri yazdı. Gennadius onun "longo tempore et multa" biçiminde yazdığını söylemişti. Amid'li İsaac'la ayrılması gerekir. Çoktanımış olması, bıraktığı "okunuşu bir yazılışı ayrı sözler" ki-

tabını ikinci plana itecekti. Antakya'da Trisagon ilahisini tamamlayan monofizitle birlikte söyleyen ve bizim için çarmıha gerilen papağanın ünlü şiirini ikinci İsaac'a bağlamak gerekir. Birinci İshak herkesçe kabul edilen dindendi bu bakımdan Sanctus'a canlı bir ses eklemezdi.

G. Bickell, Antakyalı İshak adını taşıyan hece vezniyle yazılmış Vaizlerin listesini yapmış. Yaklaşık ikiyüz tane var. Kendisi de papağanla ilgili bu *Vaiz*'lerden otuz yedi tanesini Latinceye iyi bir çevirisini yapmış. Altmış yedi taneden on sekizini P. Bedjan (*Paris* 1903) Aramicede yayınlamış. Bunlardan belirli bir adedinin gerçekliği kuşkuludur. Yazmalar onları çeşitli yazarların adı altında veriyor. Yirmi dört Vaizci gurubu Nesturi Ninova'lı İsaac'a yüklüyorlar. Bütün bu metinlerin eleştirel incelemesi yapılmalıdır. Üç İsaac'ı ayırmadan, toplu olarak, abartmadan Bickell'in dediğine kulak vermek gerekir. "Bu şiirler kilise tarihinin bilinmesine çok katkı yaparlar. Özellikle Nestorius'un, Novatien'in, Pélage'nin Jovinien'in sapkınlıklarına, istilalara ve Araplar'ın hayat ve dinlerine ışık tutacaklardır."

Antakyalı İsaac'ın çağdaşı, Amid civarından bir keşiş olan Dada, Konstantinopolis'e (İstanbul) savaşın ve açlığın zararlarını karşılamak için bir vergi iadesini görüşmek için gönderilir. *Tevrat* yazılarına, azizlerin yaşamına ve ilahilere ait üç yüz çalışması olduğu söylenmesine rağmen bu eserlerden geriye bir şey kalmamıştır.

IX – Balai

Halep bölgesi koro Episkoposu Balai'nin hayatı üzerine

hiçbir şey bilmiyoruz. Zamanında Acace adındaki bir Episkopos hakkında beş ilahi bestelemiş. Bu kişi 432'de ölen, Halepli Acace'tan başkası olamaz. Bu ilahilerden başka Kenneşirin (Chalsis) kilisesine adanmış ilahileri ve canlılık ve zarafeti eksik olmayan birçok beş hece vezinli kısa şiiri var. Ayin kitaplarının içine yazılmışlardır. M. Zetterstéen Balai adını kesinlikle taşıyan altmış beş şiirle, büyük olasılıkla onun olması gereken altmış dokuz başka şiiri Almancasıyla birlikte yayınladı. (*Leipzig* 1902)

Edebi karakteri olmasa da IV. yüzyılın sonundaki 411 tarihli iyi korunmuş bir elyazmasında bulunan *Martyrologe*'dan söz etmek gerekir. Söz konusu olan, büyük tahminle 311 yılından sonra bir Aryen Hıristiyan'ca Nicomedya da Yunanca yazılmış ve Aramiceye çevrilmiş hatta eklenmiş bilgileri olan bir yazmadır. Önce ay be ay Roma İmparatorluğundaki şehitleri veriyor. Sonra İran'daki Şehitlerin, Episkoposların, papazların diyakozların, laiklerin listesini veriyor. Bu hagiographic (azizlerin hayatı) yazma Wright tarafından (*Londra* 1865) yayınlanmıştır. J. B. Rossi ile L. Duchesne onu tekrar yayınladılar ve *Martyrologium Hieronymianum* adıyla Yunan metnini tekrar yazma girişiminde bulundular (*Bruxelles* 1894).

X – Sahteler (Düzmeceler)

Tevrat ve *İncil* tarihinden alınmış hikâyeler Doğu Hıristiyanları, özellikle Asurlular arasında, çok modaydı. Hemen, hemen bütün bu cins eserler Aramiceye çevrilmiştir. *Livre des Jubilées veya Parva Genesis* kitabının çevirisinden ve Testament d'Adam'ın (Ademin vasiyeti) Hıristiyan yazımından par-

çalar kalmıştır. Sina Dağında Musa'nın Tanrıyla sohbeti Aramicede H. Hall tarafından yayınlandı (*Chicago*, 1888) Beş tane sahte mezmur W. Wright tarafından (*Londra* 1887) yayınlandı. Birincisi *Septante*'dan çevrilmiş 151 sayılı mezmurdu. İkincisi, düşmanları tarafından sıkıştırılan Ezéchias'ın duasıydı. Üçüncüsü Cyrus'un Musevilerin ülkelerine geri dönmelerine izin veren mezmurun bestelenmiş biçimiydi. Dördüncüsünü Davut, aslanla çarpıştığı ve kurt'tun onun sürüsünden bir koyunu parçaladığı zaman şarkı olarak söylüyordu. Beşincisi Davut'un vahşi hayvanlarını yendikten sonra söylediği bestelenmiş ilahi. Bizde özgün Yunancası kaybolmuş, Ceriani tarafından Esdras'ın dördüncü kitabıyla, Macchabées'lerin dördüncü kitabıyla birlikte Latinceye tercüme edilip yayınlanmış *Apocalypse de Baruch*'u (Baruh'un Vahyi) var. Bu sonuncunun M. Barnes tarafından yeni bir baskısı var (*Cambridge* 1895). Macchabées'lerin Şehitlerine göre kitaba Aramicede altı metin eklemiş.

Daniel veya Esdras adı altında başka düzmece hikâyeler de var. Geç kalmış ve ilgi çekmeyen yazılar. Bunların karşıtı olarak *l'Histoire d'Ahikar scribe du roi d'Assirie Sennachérib, et de son neveu Nadan* (Asur Kralı Sennachérib'in katibi Ahikâr ve yeğeni Nadan'ın hikâyesi) Aramiceye çevirisi çok önemlidir. Bu hikâyenin çağdaş anlatımlarının hepsinin kaynağı bu uydurma hikâyedir. Bu Tobie'nin kitabından az önce yazılmış ve temas noktaları öneren Aram dilindeki bir belgenin düzeltilmiş biçimidir. Bu Aramicedeki hikâye Rendel Harris tarafından yayınlanmıştır (*Cambridge* 1898). F. Nau'nun bir Fransızca çevirisi vardır (*Paris* 1909). Tevra'tan olan efsaneleri bitirmek için *Caverne des trésors*'nı (Definelerin mağarası) not edelim.

İncil'e bağlı düzmeceler de bir hayli çoktur. Yunancadan çevrilenler çoğukez göze çarpan uyarlamalar gösterir. Örneğin *le Testament de Notre Seigneur* (Efendimizin Vasiyeti) *Constitution apostoliques, l'Evangile de l'enfance ve Constitution Ecclésiastique apostolique* (Havarilerin varlığı, *Çocukluk İncil*'i) nin başına yazılmıştır. *L'Histoire de la Vierge Marie et de la vie de notre Seigneur sur la terre* (Bakire Meryem'in hikâyesi ve Efendimizin dünyadaki hayatı) Aziz Jaques'ın yazdığı *Protéeangile* ve *L'Evangile du Pseudo-Matthieu*'nün, de *l'Evangile de la Nativité du Vierge* veya *Thomas l'hébreu*'nün, yine *Transitus beatæ*'nin iyi düzenlenmiş bir özetidir. Sonuncunun Aramicede altı kitap halinde yazılmışı yalnız başına varlığını sürdürüyor. Aynı kitaplar Wright tarafından *(Londra* 1865) İngilizce çevirisiyle birlikte yayınlandı. Bu kitaplar Madam Lewis tarafından Sina Dağındaki bir yazmadan tekrar yayınlandı. (*Londra* 1902). *L'Histoire de Vierge* ie Budges tarafından yayınlandı *(Londra* 1899). O da İngilizce çevirisiyle. Aramicede *Anaphora Pilati, Paradosis Pilati, des Obseques de la Vierge, l'Apocalypse de saint Paul, Décé de saint Jean des Actes de Saint Matthieu et de Saint André de l'Histoire de sainte Thécle.* olduğunu hatırlayalım.

R. Harris'in yayınladığı (*Cambridge* 1900) *L'Evangile des douze Apôtres* (*On iki havarinin İncil*'i) VIII. yüzyıldan önce değildir.

Aziz Pierre'le Aziz Paul'un hikâyeleriyle şehitleri üzerine yapılan karşılaştırmalar biliniyor. W. Wright'ın İngilizceye çevirerek yayınladığı Havarilerin adaklarını anlatan sahte belgelerin arasında Yunancası kaybolmuş *l'Histoire de saint Jean* (Aziz Jean'ın hikâyesi)'ın da olduğunu not edelim. İçinde bi-

linmeyen bir Yunan parçası bulunan *Voyages de saint Philippe* (Aziz Philippe'in gezileri). Özellikle *Les actes de saint Thomas* (Aziz Thomas'ın adakları) hikâyelerinin birbirine aykırı yazılmışları vardır. Bu eylemler, Azizin kemiklerini Edessa'ya taşırken bir tahminle Aramice de yazılmıştır (232).

Gnostik eğilimler his edilmektedir. Bu eğilim kendini açıkça *hymne sur l'âme* (vicdan-ruh üzerine ilahi) de gösteriyor. Aramicede bulunan bu eserin en uygun metini kuşkusuz özgün olanıdır. Altı heceli vezinle 105 *distiques** kapsar. M. Bevan, özel bir incelemeyle tekrar yayınlamış, çevirmiş ve yorumlamıştır (*Cambridge* 1897).

Yunancası kaybolmuş *Disdascalia Apostolarum*'un Aramicedeki örneğinin korunmuş olması büyük mutluluktur. Eldeki nüsha özgün olana çok yakındır. Paul Lagarde tarafından (*Leipzig* 1854) yayınlanmıştır. Toskana Büyük Dükünün Renaudot'ya verdiği bir yazmanın içinde Paris'te bu yazıyı bulmuştur. Yeni bir yayınını Madam Gibson (*Londra* 1903) çıkartacaktır. Bu eser birçok dile çevrilmiştir. Fransızca'sını F. Nau (*Paris* 1912) yapmıştır. Kimse bu belgenin önemini yadsımamaktadır. Altı tane. *Constitution apostoliques* (Havarilerin varlığı) kitabına kaynak oluşturmuştur.

Yine Aramiceden çeviri olan Virginité (bekâret) üzerine Aziz Clement'a yüklenilen iki mektup var. Bunlar IV. yüzyıldan eski olamazlar. Daha sonraları yazılmış olan *Doctrine de saint Pierrea Rome* belgesi, Aramicede özgün bir yazmadır. Havarinin sahte davranışlarına uzaktan bağlıdır.

Aramicede düzenlenmiş ve ilk Doğu kiliselerinin tarihini

* *distiques;* tam bir anlamı belirten iki dizelik beyit, çn.

bildiren özgün belgelere erişmek için, Yunancadan çevrilmiş diğer sahte (düzmece) belgeleri sessizce geçiyoruz.

En önemlisi *Doctrine d'Addai* (Addai'nin öğretisidir) Bu belge G. Philips tarafından yayınlanmış ve İngilizceye çevrilmiştir (*Londra* 1876). İşte konusu:

Edessa Kralı Abgar Ukama, şifa bulmaz bir hastalığa yakalanmıştı. Bu arada İsa'nın Filistin'de hastalıkları olağanüstü bir güçle iyileştirdiğini duydu. Ona mektup yazıp, kendisini iyileştirmesi ve krallığını paylaşması için, Edessa'ya çağırdı. Göğe çıkmadan önce ona havarilerinden birini, iyileşmesi için göndereceğini Efendimiz bildirdi. Bu görev Havari Addai'ye verildi. Paskalyadan elli gün sonraki yortunun ardından Addai Edessa'ya giderek kralı iyileştirdi. Bu mucizeyi görünce çok Tanrıya tapanlar ve Museviler dinlerini alelacele değiştirdiler. Addai tapınaklardaki simgelerin hepsini kırdırdı ve ilk Kiliseyi Edessa'da inşa etti. Hayatının sonuna kadar da kiliseyi yönetti. Ölmeden az önce yerine Aggai'yi atadı ve öldükten sonra Edessa krallarının türbesine onurla gömüldü.

İlkel mektup d'Eusébe'ce biliniyordu. Onu bir tarih olayı olarak kabul etti ve Abgarla, İsa'nın mektuplarının metnini yayınladı. Bu mektup ilk Hıristiyan çağında hüküm süren Abgar V. Ukama'yı, Edessa'nın ilk Hıristiyan Kralı Abgar Ukama IX'la karıştırdı (179-214). Bu karışıklık isteyerek yapıldı. Amac Edessa kilisesinin bir havari ile kuruluşunu göstermekti. Eusébe'den sonra efsane güçlendirildi ve uyarlandı. İsa'nın cevabına bir kutsama eklendi. "Kentin kutsal olacak, hiçbir düşman ona üstün gelemeyecektir." Abgar'ın aynı zamanda ressamı olan ulağı, cevapla birlikte İsa'nın bir resmini getirir. Bir süre sonra bu resim bir ressamın değil ama İsa'nın kendinin muci-

zevi olarak tuvale resmini geçirmesi olur. Bu yeni ekleme en büyük krediyi aldı ve Batıya *Aziz Veronique Efsanesi*'yle geçti. Addai öğretisi, Claude (41-54) zamanına koyduğu Haçın efsanevi bir icadını kapsar. Ama o aslında Azize Hélèn'e aittir. Aynı zamanda büyük tarih yanlışlıklarıyla Addai'nin ardılı Aggai'nin adaklarını anlatır.

Öğretinin yazılışı elimize geçen biçimiyle IV. yüzyıldan önceye ait olamaz. Yaklaşık olarak tarihi veriler Filistinli Addai'nin II. yüzyılın ortasına doğru Edessa kilisesini kurduğunu, yerine Aggai'nin, onun yerine de Palout'nun geçtiğini bildirir.

XI – Şehitlerin Adetleri

Addai'nin öğreti dönemine Edessa'nın şehitleri de girer. Çoktanrılıların baş rahibi Scharbel, kız kardeşi Babai ve Edessa Episkoposu, bu din döneklerini yazan Barsamia, İmparator Trajan zamanında (98-117) zulüm gördüler. Adaklarının anlatımında İznik toplantısına açıkça imalar var. Tahminen aynı yazar, iki sofu Hıristiyan olan ve 306'da şehit edilen Gouria ve Schamona'nın adaklarıyle birlikte, Hıristiyanlığın genişlemesi için çaba sarf eden ve odunun üzerinde 309'da yok edilen Habib'inkini de yazmış. Edebi bakış açısıyla, bu eylemler, büyük miktarda teknik terimi kapsadığı için ilgi çekicidirler. Yalnız büyük tarih yanlışlıklarıyla doludurlar ve IV. yüzyılın son çeyreğine konmalıdırlar.

Bunun tersi olarak, Maximine Galere (308) zamanında Samosat'ta işkence edilen ve çarmıha gerilen sadık Hıristiyanların çektiklerini yazanlar, bu olayları görenlerdir.

İran'da kurulan Nesturi Kilisesi de Patriğinin oturma yerini Havarilerle ilişkilendirmek istedi. Actes de Mar Mari (Mar Mari'nin adakları) nin amacı budur. Bunun yalışı VII. yüzyılın ikinci yarısındadır. Çünkü Sasanilerin sonuna (652) gönderme yapıyor. Girişi Addai'nin öğretisini Edessalıların Hıristiyanlığa dönmelerine kadar özetliyor. Addai çömezi Mari'yi Doğuyu Hıristiyanlaştırsın diye Edessa'dan gönderiyor. Mari, Asur'da vaaz verdikten sonra Babil'e gelir. Dorkoni'de Artaban'ın kız kardeşini iyileştirir. O, da Dorkoni ve Koke kiliselerini inşa ettirir. Ölmeden Mari, Koke Episkoposu'nun Doğudaki bütün Episkoposlara karşı bir öncelik taşıyacağını açıklar ve kendi yerini alacak çömezini de Papa ilan eder. Papa'nın varlığı yaklaşık 266 yılında başlamıştır. Bu tarihle, I. yüzyılın sonuna koydukları Mari'nin ölümü arasındaki zaman boşluğunu doldurmak üzere vakanüvisçiler, araya varlıkları kuşkulu beş patrik koymuşlardır. Diğer bir geleneği izlersek, aynı amaçtan esinlenerek, Addai'nin kendisi, çömezleri Aggai ve Mari ile birlikte Babili Hıristiyanlaştırıyorlar. Bu sonuncusu, Abgar'ın İsa'ya gönderdiklerinden biriydi. Bu efsanevi yazıların karakterinden, akıl yürütmeyle, hiçbir tarihi olaya varılmaz.

IV. yüzyılın sonunda Maipherkat kentinde (Yunanlılara göre *Martyropolis*, Araplar'a göre *Mayafarikin*) Episkopos olarak, çok edebi kültürlü ve ünlü tıp doktoru olan Maruta vardı. Arcadius ve Théodose, en az iki kere onu elçi olarak Yazdegerd I'in yanına gönderdiler. Onun görüşmeleri sayesinde İran'daki Hıristiyanlar barışa kavuştu. 410 yılında Séleucia'da, Patrik İshak'la birlikte toplantıya başkanlık yaptı. Oradaki eylemler Synodicon'a yazıldı.

Ebedjésus Maruta'yı biliyordu. Bir Şehitlerin kitabı, Adak-

lar üzerine ilahiler, İznik'teki toplantının kararlarının çevirisi, o toplantının tarihi. Kabaca arabiques denen toplantının yetmiş üç kararı ve olayların tarihi. Hepsi Almancaya Osc. Braun tarafından çevrildi (Munster 1898). Bir de Marutanın yazdığı denilen Catalogue des hérésies (sapkınlığın kataloğu) diye bir kitap var ki, Ebedjésus ondan söz etmiyor.

Ebédjesus'un bildiği *Le livre des Martyr* (Adakların '*Şehitlerin*' kitabı) var. Bu kitap *Actes des Martyr orintaux* (Doğu Şehitlerinin Adetleri)'nin ilk bölümünü oluşturuyor. Vatikan kütüphanesindeki iki eski yazmaya dayanarak, bu kitap Episkopos Assemani tarafından yayınlanmış *(Roma* 1748) ve Latinceye çevrilmiştir. Maruta adı altında bu yazmalara konan derleme ve diğerleri, V. yüzyılda kesinlikle vardı. Sasani dönemindeki İran'ın tarihi ve coğrafyası üzerine çok değerli verileri kapsıyor. Azizler üzerine yazılmış belgelerin çoğunda olduğu gibi ciddi bir eleştiriyle kullanılabilir. Belgelerde iki Vaizci örnek verilmiş. (Assemani birini yayınlamış) Bunlar savunma edebiyatının en güzel örnekleridir.

Şapur II'nin hükümdarlığında İran Hıristiyanlarına uygulanan zulüm, Zerdüşt rahiplerinin kışkırtmasıyla gerçekleşmişti. Önce yerel zulümler başladı. 318'de Beit Garmai'de, 327'de Arzanene'de 339'da tekrar Beit Garmai'de oldu. Şapur Hıristiyanlara karşı emirnameyi 340 yılında yayınladıktan sonra bu zulüm genelleşti. Susiane ve Adiabenos'ta 344 yılından 376 yılına kadar kesintisiz sürdü. 351 yılında Hıristiyanlar Pers ordularında paralı askerlik yapmakta olan Gel'lilerin işkencelerine uğradılar. Oysa ki, Hazar denizinin Güneybatı kıyılarında olan ülkeleri Gilan, Hıristiyanlığı erkenden kabul etmişti. Yaklaşık 360 yılında Roma İmparatorluğunun sınır bölgesi olan

Beyt Zabdai'de, Şapur bir kaç kenti ele geçirdi. Girdikleri her şehir yağmalandı, ahalisi toplu halde sürgün edildi, papazlar toplu kıyıma uğradı.

Bunlar, bu zulmün esas Şehitlerinin adaklarıdır. Bunların derlemesi Asurlularca Maruta'ya yüklenilmiştir. Ancak bu eserin üzerinden geçmekle insan, bu eserin değişik kimselerce değişik yerlerde yazıldığını ve sonra bir araya getirildiğini saptayabiliyor. Maruta'nın yazmadığı belli olan bu derlemede acaba onun bir rolü olmuş mudur? Böylece varsayımlara bağlandık. Denilebilir ki, onları Yunancaya çevirmek veya çevirtmek için toplamıştır. Bunlar önceden var olmuş veya isteği üzerine yazılmış Asur belgeleri olabilir. Yazdegerd II'nin hüküm sürmesi (438-457) Maruta'nın ölümünden sonraydı. O zaman Maruta ikinci zulmün tarihini yazamazdı. Yazarı kim olursa olsun, İran'daki Şehitlerin adaklarının en önemlilerini, yazmak isterdik. Burada bu kadar çok ayrıntıya giremiyoruz. Bu konuda eklerimizde bir not bulacaksınız.

II

İKİNCİ DÖNEM

V. YÜZYILDAN ARAP İSTİLASINA KADAR

Ortodokslar. Rabboula, Ibas-II. Nesturiler: Barsauma, Narsés, Nusaybinli Paul, Mar Aba, Edessa'lı Thomas, Joseph Houzaya, Nathpar'lı Abraham, Henana, Abraham Bar Lipheh, Yaşlı Babai-Monofizitler: Saroug'lu Jaques, Mabourg'lu Philoxéne, Etienne Bar Soudaili, Salah'lı Daniel, Beit Arscham'lı Siméon, Jean bar Cursus, Callinique'li Paul, Reschaina'lı Sergius, Jacques Baradée, Efes'li Jean, Pseudo-Zacharie, Callinique'li Pierre.

Asurluların edebiyat tarihlerinde bu ikinci dönem, en parlak dönemdir. Antakya, Edessa Nusaybin, Dicle üzerindeki Selefkos gibi seçkinlerin olduğu merkezlerde okullar kurulmuştu. Buralar birçok yetenekli ve doğurgan yazarın yetiştiği yerlerdi. Bölünmelere rağmen, Asurluları birleştiren inanç yakın bir sürede kopacaktı. Toplumlar bir birine düşman, iki bölüme ayrılacaktı. Efes toplantısı, Konstantiopl patriği Nestorius'u ve öğretisi olan İsa'nın iki kişiliğini suçlayacaktı. Sapığın yandaşı olan Asurlular politik koşulların uygunluğu dolayısıy

la bu kararı kabul etmeyip Nesturi Kilisesini kuracaklardı. Doğuda, İran ülkesinde bu kilise yayılacaktı. Chlcedon (Kadıköy, İstanbul)'da (451)'de toplanan kurul, İsa'nın tek varlığında iki doğasının, yani Tanrısal ve insan olarak, nasıl birleştiğini tanımladı. Asurlu Episkoposların çoğu bu konunun kurulda konuşulmasına karşı çıktı. Onlar İskenderiyeli Cyril'in formülüne sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Latince'si "*Una natura Verbi incarnata*". Bu inattan Monofizit Asur Kilisesi doğdu. Bu kilise Bizans'a dahil Suriye ve Batı Mezopotamya'da gelişti.

Asurluların bütün dinsel edebiyatı bu öğretisel ikiliği taşıyacaktır. Bundan dolayı Monofizit veya Yakubi yazarlarla, Nesturi yazarları ayrı, ayrı vereceğiz.

I – Son Ortodokslar

Rabboula- Edessa'nın Episkoposu Diyojen 411'de öldü. Ardıl olarak yerine Keşiş Rabboula'yı atadılar. Kendisi doğmakta olan Nestoryanizme karşı büyük rol oynayacaktı. Rabboula'nın yaşamı, gerçek bir övgü olarak, ölümünden az sonra bir yazıcısı tarafından yazıldı. Bu çok iyi bir edebi parçadır. Bu yazı J. Overbeck tarafından (*Oxford*, 1865) yayınlandı ve Bickell tarafından Almancaya çevrildi (Kempten, 1874). Bu yazıdan anladığımıza göre, Halep yakınındaki Kenneşirin'de soylu ve zengin bir ailede dünyaya geldi. Babası çok Tanrıya inanıyordu. Kendisi olgun yaşta Hıristiyanlığa geçti. Hıristiyan olduktan sonra varlığını fakirlere dağıttı ve manastıra girmek için de eşini terk etti. Üstün nitelikleri dolayısıyla parladı. Efes toplantısında (431) Antakyalı Jean'ın yandaşı oldu Ama Aziz Cyrille'in tarafına geçmek için onu terk etti. Mopsueste'li Thé-

odore'u aforoz etti. Antakyalı Jean'da onu aforozladı. Ne hayatındaki azla yetinmesi, ne de büyük İanesi bölgesindeki halkı memnun etmedi. Edessa'da çok güçlü olan Nesturi'lere karşı çabası, yerine geçecek olan Ibas başta olmak üzere papazların hoşnutsuzluğunu çekti. Anlaşıldığına göre bölgesini sertlikle yönetti ve yolsuzluklara karşı şiddet kullandı. 7 Ağustos 435'de öldü.

Edebi üretiminden elimizde pek az şey kaldı. Konstantinopolis Kilisesinde okunmuş bir Vaizci var. Onda Aziz Bakire deniyor ve bu *Homelie* (Vaiz) Nestorius'a karşı yazılmıştır. Yunanca metin bilinmiyor. Aramicedeki yazma Overbeck tarafından yayınlanmıştır. Ölüler mezhebi üzerine yazılmış bir başkası daha yayınlanmamıştır. Yazdığı kilise kanunları, papazlar ve keşişler hakkında yaptığı düzenlemeler ve verdiği öğütler, Asurluların kilise disiplini üzerine bize ışık tutuyor. Kilise kanunlarını toplayanlarca kullanıldılar. Onun adına gerçekliği kuşkulu olmayan bir kaç ilahi var. Biyografisini yazan kişi, Rabboula'nın yazdığı "Papazlara, prenslere, büyük adamlara, keşişlere kırk altı mektubu" Yunancadan, Aramiceye çevirdi. Elimize geçen bu çeviride Aziz Cyrille'e yazdığı mektubun bir parçası ve yanıtı var. Yanıtında Rabboula'ya "Doğruluğun direği ve temeli" diyor. Rabboula'nın Samosat Episkoposu André'ye, Aziz Cyrille'in Anatematizm'e saldırıları için yazdığı azar mektubu ve André'nin cevabı elimizde bulunuyor. Kutsal olmayan davranışları olan ve kilisenin şarap-ekmeğini yutarak beslendiklerini ileri süren keşişler üzerine Perrhê Episkoposu Gemellianus'a yazdığı mektup da var. Orada şarap-ekmeğin azymeslerce (eski kanunlar) saptandığını yazıyor. Bu bölümü yayınlayan Assemani, V. yüzyılın Asurlularında azyme ekmeğine bir kilise kullanımı bulup, kanıtlamak için,

bilerek yanlış bir biçime soktu. Bilerek yaptığı hata daha sonraki yazarlarca fark edilmeyerek onu yazdığım dediler.

Rabboula Yunancadan Aziz Cyrille'in bazı çalışmalarını çevirmişti. Özellikle *De la vraie foi a l'empereur Théodose* (İmparator Theodose'a gerçek inançtan) adlı tez. Kendisi Aziz Cyrille'den bir kopyasını doğrudan almıştı. Bu kopya elimizde. Daha önce de kiliselerin kullanımı için Diyateseron'un yerine bir şey bulma çabalarından söz etmiştik. Onu yerine Yazıların basit kopyası kondu.

İbas-Rabbola'nın ölümünden sonra Edessa'daki papazların Nestoryanizme olan sempatileri, yerine geçen İbas zamanında serbestçe açıklandı. Ders verdiği Perslerin okulunda Coumi ve Probus adlı çömezlerinin yardımıyla, Théodore de Mopsueste'nin yorumlarını, Diodore de Tarse'nin çalışmalarını ve Aristoteles'in eserlerini, Aramiceye çevirmişti. Episkopos olduktan sonra Revardaşir Metropolitine ünlü mektubunu yazdı. Bu mektup ateşli zıt düşüncelerden sonra, V. ekumenik kurulda suçlandı. (553). Yazdığı kişiye Antakyalı Jean'ın, Cyrill'e uzlaşmasının ayrıntılarını veriyordu. Bu sonuncusunun kabul edilen dine uygunluğundan kuşkulanıyordu. Veya yazdıklarındaki Nestorius'u suçlamasından nefret ediyor ve Théodor'u övüyordu. İlaveten Proclus'ün Ermenilere yazdığı ünlü mektubun altını imzalamayı reddetmişti. Ermenilerin karşı çıktıkları Nestorius'a uygun yerleri çevirip, yaydığından kuşku duyuldu. Mektubu yüzünden dört yazıcısı tarafından suçlandı. Tir ve Beyrut'taki kurullarca aklandı. Ancak Efes'deki ikinci toplantıda (Eşkiyalık) (449) Konstantinopolis'li Flavien ve beş başka Episkoposla birlikte hüküm giydi. Geçerken not edelim ki, İmparator Marcien'in buyruğuyla tahrip edilen Latrcinium Ephe-

sinum'un adakları, Aramicedeki VI. yüzyıldan kalmış yazma da, içinde boşluklar bulunan bir çeviride bulunmuştur. Bunlar Perry tarafından yayınlanmış ve yeniden Almanca çevirisiyle yayınlanmıştır (*Berlin* 1917).

İbas sürüldü ve yerine Nonnus geçti. İki yıl sonra Chalcédoine (Kadıköy) toplantısıyla yerine döndü ve ölene kadar çalıştı. (28 Ekim 457) Maris'e yazdığı mektubu toplantının kararlarına Yunanca olarak dahil edildiğinden bilebiliyoruz (Mansi t. VII, p. 241). İbas'ın diğer yazdıkları:

Ata sözleri üzerine bir yorum, *Homeliesler* (Vaizler), ilahiler, Çelişkiye dayanan bir eser. Bunlardan elimize geçeni yok.

Kendisine yardım eden De Coumi ve Probus üzerine daha az şey biliyoruz. Probus, papaz, arkidiyakoz, arkiatr, kendini felsefe eserlerinin çevirisine ve yorumuna verdi. (İsagoge, Hermeneutique, Premiers analytique) Coumi, Romalılara mektup yorumunu ve Théodore Mopsueste'nin on beş kitapta yazdığı Kıyamet Günü dirilme, üzerindeki tezini çevirdi. Bu eser Théodore'un karşıtları tarafından yazılmış, kapsamlarının dışındaki az sayıdaki geçişle, çok az kişi tarafından bilinir. Memnuniyetle öğrenilmiştir ki, Siirt Episkoposu Scher tarafından Aramiceye çevirisi bulunmuştur. Ama Cihan Savaşında, Başepiskopos öldürülmüş, makamı yakılmıştır.

İbas'ın mektup yazdığı Maris'in adı, Beit *Ardaschir* / Ardeşir Episkoposu Mansi'nin verdiği Yunanca metinde geçmektedir. Bu yazıyı Rewardaschir / Revardeşir'de düzeltmiştir. Ebedjesus'a göre çeşitli eserler vermiştir ama elimize bir şey geçmemiştir. Danyal peygamber üzerine bir yorum. Nusaybin'deki Zerdüşt rahiplerine karşı bir kitap. Amid (Diyarbakır) Episkoposu Acace'nin ona yazdığı mektuplar da kaytıptır. Bu

son kişi Nestoryanizme kesinlikle taraftardı. Ünü, verdiği ianeden geliyorduKutsal vazoları satıp tutsakları kurtarmıştır. Kendisi Roma Şehitleri listesine konmuştur (9 Nisan). İmparator Honorius ve Théodose yönetimleri altında yaşamıştır (408-423). Aynı adı taşıyan Nesturi Patriğiyle karıştırılmamalıdır.

II – Nesturiler

Edessa'daki Perslerin okulu, Nestorianizmin gerçek ocağı, İmparator Zénon'un buyruğu ile 489'da kaldırıldı. Zaten İbas'ın yandaşları 457 deki Episkopos'un ölümüyle, kovulmuşlardı ve İran'a çekilmişlerdi ve neredeyse hepsi Episkopos oldular. 486 yılında, kilise toplantısındaki imzalar arasında birçoğunu buluyoruz. Kendisinden tekrar söz edeceğimiz monofizit bir yazar, Beit-Arscham / Beyt Arşam'lı Siméon, karşıtlarına göre yandaş ve adaletsiz, ama iyi bilgili biriydi. Kovulanların adlarını ve okul da verilen takma adlarını yaklaşık 510 yılında hatırlıyordu. Bunlardan Obole adlıYunan parasını sınırlıyor, denen Acace Patrik oldu. Sazların arasında yüzüyor, denen Barsauma, Nusaybin'de, çamaşır suyunu içiyor denen Mana, Revardşehir'de, yabandomuzu denen Jean, Beit Selok ve Karka'da, ejderha denilen Michée Laschom'da, fasulye yapan Paul Karka ve Lidan'da, kürkleri ısıtıyor denilen Abraham, Beit Madaye'de Eepiskopos oldular. Cüzamlı denilen Narsés Nusaybin'de kaldı. Barsauma'yla birlikte Edessa'dakinin yerine geçen okulu kurdular. Orası Doğu Asurluların en önemli eğitim merkezi oldu.

Barsauma-Kral Péroz / Firuz'un (457-484) kayırmasını ka-

zanmıştı. Hatta ona kentin ve kente bağlı arazinin yönetimini vermişti. Askerlerin emri altında olması bu durumu kanıtlamaktadır. Askerleri kullanarak görülmemiş bir şiddetle öğretilerini iletiyordu. Monofizitler acı çekiyordu. Yaptığı eylemler, kendisine okuma, inceleme için zaman bırakmıyordu. Beit Laphat'da 484'te topladığı kurulun kararlarından elimizde parçalar var. Bu toplantıyı Patrik Baboui'ye karşı isyan olarak yapmıştı. Baboui'nin yerine geçen Acace'ye sözden itiraf mektupları göndermişti. Ölüm dualarını, bir ayini ve ilahileri ona yüklüyorlar. 491-496 yılları arasında öldü. Despotluğu yüzünden kendisinden nefret ediliyordu.

Narsés, Musul'un Kuzeyinde Maalta'da doğmuştu. Yaşamının ilk bölümü Edessa'daki okulda sükunet içinde geçmişti. 457 yılında kovulduğu zaman, yirmi yıldır oradaydı. Barhébreus'ü tizleyerek elli yıl daha yaşadı. Bu süre içerisinde Nusaybin'deki okulu yönetti. Bir ara Episkopos Barsauma ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden kısa bir süre için ayrıldı. Narsés, kent ahalisine göre bir aziz olarak ünlüydü. Nesturi yazarlar takma adı olan Cüzamlı denmiş olmasına önem vermiyorlardı. Ona beğeniyle, doğunun dili, kutsal ruhun harp çalgısı diyorlardı. Çok eser vermişti. Bütün Asurlular üslubunun zarafeti ve güzelliğinde hemfikirdirler. Ebedjesus, *Tevrat*'ın tarihe ait kitaplarının, *Tevrat*'taki Eklesiast ve Peygamberler bölümünün yorumlarını yapmış olduğunu yazmaktadır. Yedili hece vezniyle ve on iki heceyle, üçyüz altmış şiirsel söylev yazmıştır. Aynı zamanda ayine ait çalışmalar yapmıştır (*ilahiler, dinsel ezgiler, kutsallar üzerine açıklamalar*). Bir de *De la corruption des moers* (Ahlakın bozulması) adlı bir kitap yazdı. Çağının bozukluklarından nefret ettiğine dair yazıyor ve Episkopos Barsauma'ya keskin eleştiriler yapiyordu. Barsa

uma ile Nusaybin'e gönderdiği bir cariye yüzünden bozuşmuşlardı. Narsés VI. yüzyılın ilk yıllarında öldü. En geş 507 de. Bütün çalışmaları Nesturi öğretisi ile ilgilidir. Belirli sayıdaki *Homelie*, yayınlanmıştır. Kırk yedi *Homelie* ve on kantik, A. Mingana'nın gösterdiği özenle Musul'da 1905'te basıldı.

Narsés'in birçok ilahisi ister isimsiz, ister ödünç alınmış olsun, Nesturi, hatta Katolik, ayinlerinde yerini bulmuştur. Kendisinin uzun yazışı, çeviride sıkıcı olmakla birlikte onun üslubu dolayısıyla Narsés, Aramicedeki iyi yazarlar arasında kalacaktır.

Acace-Narses'in ünü, onunla sınıflandırılan Edessa okulundan diğer bilim doktorlarını gölgelemiştir. Araralından bir kaçının eserlerini biliyoruz.

Baboui'nin ölümünde (484) Acace, Selefkos Patriği seçildi. 496 ya kadar yaşadı. 486 yılına doğru Kral Balasch tarafından İmparator Zenon'a elçi gönderildi. Bu Patrik gençlik ve iman üzerine *Homelieler* (Vaizler), Monofizitlere karşı tezler yazdı. Nusaybin Episkoposu Elisée veya Osée'nin imanı üzerine yazdığı tezi, Kral Qawad için Farsçaya çevirdi. Assemani haksız olarak Acace'yi bir ortodoks olarak tanıtmak istedi. Elimizde 485 yılında toplanan kilise kurulunun kararları var. Oradan inancının açıkça Nesturi olduğu belli oluyor. Disiplin alanında kanunları Episkoposların, papazların, diyakozların atandıktan sonra bile evlenmelerini şart koşuyor. Keşişlerle rahibeler bile durumlarını terk edip evlenebilirler.

Mana, Edessa'da Tarse'li Diodore'un ve *Mopsueste'li Théodore*'un esas eserlerini Yunancadan Aramiceye çevirmişti. Bundan sonra da Revardaşir Episkoposu olunca Aramicedekileri, Farsça Pehlevi lehçesine çevirdi.

VI. yüzyılın başında İran Hıristiyanlarının hepsi, İsa'da iki kişilik ve iki doğa öğretisi olduğuna inanmış olmalarıyla suçlanıyorlardı. Bu döneme ait birçok Nesturi yazarın adını Ebedjesus'un kataloğundan biliyoruz. Daha önce dediğimiz gibi yalnız adlarını ve eserlerinin bir kısmını veriyor. burada en ünlü ve en önemli yazarları vereceğiz.

Nusaybinli Paul-Nusaybin Episkoposu olan Paul, okulda ders vermişti. Ebedjesus mektuplarından söz ediyor. Konusu imparatorla bir çelişki olan bu mektuplar, Jüstinyen'e hitap eden ve bir tahminle Nesturiliğin özrü ve kutsal yazıların yorumudur. Bu son kitap yazarın Konstantinopolis'te 527 yılı civarında rastladığı Junilius Africanus'u ima eden eser olabilir. Eğer bütün bu bilgiler büyük tahminle; Nusaybinli Paul'un, İranlı Paul olduğu ve onun da Basralı Paul olduğu doğruysa, aynı kişinin *Traité sur la logique d'Aristote* (Aristoteles mantığı üzerine bir çalışma) kitabını yazıp Kral Chosroés / Hüsrev'e hitap ettiği gerçeği doğuyor. Bu çalışmayı Land yayınlamış ve çevirmiştir (*Leide* 1875). Nusaybinli Paul 571 yılında ölmüştür. İki Paul'un kişiliğinde de olsa Junilius'un çalışması (Patr. lat, t. LVIII) VI. yüzyılda kullanılan kutsal kitabın yorum yönteminin bir kanıtıdır.

Okul yönetiminde Narsés'in yerine geçen, *Tevrat* ve *İncil* yorumcusu, yeğeni Abraham oldu. Kendisinin ilahileri de var ki biri Nesturilerin kısa dua kitabına girmiştir. Bütün çalışmalarından elimizde kalan o dur.

Nusaybin yakınındaki İzla Dağında kurduğu Büyük Manastır diye bilinen manastır için, 571 yılında yaptığı yönetmelikle tanınan Kâşkarlı Abraham da var. Bu yönetmelik 588'de yerine geçen Dadjésus tarafından yenilendi. Bu iki belgeyi ya-

yınlayıp Latinceye çevirdik (*Roma* 1898).

Kendisine Bar Cardahé (demircinin oğlu) denilen bir üçüncü Abraham var. Yaklaşık aynı dönemde yaşamış. Kendisi Vaizciler, taziyet söylevleri (ölüm ayinleri için), vaazlar ve herhalde bir Zerdüşt rahibi olan Schisban aleyhinde bir mektup yazmış.

Mar Aba İranlıydı. Sihirbazlık yapıyordu. Bir mucize nedeniyle Hıristiyanlığa döndü. Hirta'da vaftiz oldu ve Nusaybin okulunda okudu. Daha sonra Edessa'ya yerleşti ve orada çömezi Thomas'dan Yunan dilini öğrendi. Çömeziyle birlikte Filistin'i ve Mısır'ı sonra da Yunanistan'ı ve Konstantiopl'u gezdi. Oradayken yaklaşık 525'te, tanık gibi, Cosmas Indicopleuste'le karşılaştılar. Thomas öldü. Aba, Nestorius'u lanetlemeye zorlanmasın diye kaçıp Nusaybin'deki okulda ders vermeye döndü. Katolikos Paul'un ölümünde (536) onun yerine seçildi. O zaman da Selefkos'daki okulu kurdu veya onardı ve orada kendisi ders verdi. Zerdüşt öğretisine karşı yazıp, vaaz vermeye cesareti vardı. Bundan dolayı Chosroes II / Hüsrev'in kızgınlığına neden oldu. O da, Selefkos'daki kiliseyi tahrip etti. Kente gelen Katolikos (Nesturiler patriklerine öyle diyorlar) kralın buyruğuyla tutuklanıp, hapse atıldı. 552 yılında öldü. Patrikliği çok hareketli ve şanlı geçti. Nesturi kilisesi ona bir aziz gibi davranıyor.

Ebedjésus onun *Tevrat* ve *İncil*'i bir kopyasını yazdığını söylüyor. Edessa veya İskenderiye'de onu Yunancaya göre yazmış olacak. Nesturilerin yapmış olduğu *Tevrat* ve *İncil*'in gözden geçirilmesinin tek örneğidir. Nesturiler her zaman basit örneğine bağlıdırlar. Bu yeni örnek bize problemler çıkarıyor. Onun *Yaratılış*, *Mezmurlar*, *Atasözleri* ve Aziz Paul'un

birçok mektubu üzerine yorumu var. Kendinin de birçok mektubu var. Sinod'ların koleksiyonundakilerden beşi disiplin üzerine. Bu belgelerin Doğu kilisesinin tarihi için büyük önemi var ve bu karışıklık döneminde Pers İmparatorluğundaki sivil yetkeyle karşı karşıya kalan Hıristiyanların durumunu bildiriyor. Onun adına bazı ilahiler var ama *Homelieleri* ve Mezmurlar kitabı için kuralları yok. Mopsueste'li Théodore'un ayinini çevirdi. Bu ayin hâlâ Nesturiler ve Katolik Kaldelilerde kullanılmaktadır. Bu sonuncular Théodore ayinini, üçüncü ayin diyerek korudular. Elimizdeki Mar Aba'nın yaşamı ki, Sasani yönetimi üzerine ilgi çekici ayrıntıları kapsıyor. İçindeki zamanlamalar, hatalı oluyor, yazılışı kendisinden çok sonraya kalmış değil. Ancak elrştirel bir incelemeye gereksinmesi var. Metini P. Bedjan tarafından yayınlanmıştı. (*Paris* 1895).

Edessa'lı Thomas-Mar Aba'nın arkadaşı Edessa'lı Thomas, onu Heraclée'li Thomas'la karıştırdıkları için, bazen Jakobit sanıyorlardı. Ebedjésus'a göre kutsal Doğum ve bir diğeri de Epiphanie (6 Ocak yortusu) üzerine çalışması var (her ikisi de korunmuş). Kilise şarkıları üzerine bir mektup, *Homelieler* ve sapkınlar üstüne inceleme de yazmış. Kutsal doğum üzerine yazdıkları J. Carr tarafından yayınlanmış ve Latinceye çevrilmiştir (*Roma* 1898). Théodore-Théodore 550 yılında Mar Aba tarafından Merv metropoliti atandı. Kendisi Mezmurlar hakkında bir yorum yazdı. Ama aslında kendini Arlstoteles'in felsefesine adadı. Bir Monofizit olan Reschaina'lı Sergius'la yakın işbirliğinde bulundu. Çalışmalarından bazılarını onun adına sundu. Ebedjésus'a göre *Théodore Solution a dix question de Sergius* (Sergius'un on sorusuna çözümler), Doğu manastır hayatını kuran, efsane Aziz Eugéne üzerine bir şiir yazmıştır. Belki bu sonuncusu XII. yüzyıldan önce olmamıştır.

Gabriel-Gabriel'in eserlerinden bize kalan bir şey yok. Kendisi, sonradan Hormizdardaschir Eepiskoposu olan Merv'li, Théodore'un kardeşiydi. Manikeen ve Mezdekelilere karşı kitaplar yazdı. *Tevrat* ve *İncil*'deki güç sorulara yanıt veren üç yüz bölüm yazı yazdı.

Jean-Nusaybin'deki okulda Abraham'ın ardılları Jean ve Joseph oldu. Jean *Tevrat* ve *İncil* yorumları yazdı. Bu yazıların hepsi kayıptır. Aynı biçimde Zerdüşt rahiplerine, Yahudilere ve sapkınlara karşı yazdığı tezler de kayıptır. Bir cilt *Questions sur l'Ancien et le Nouvea Testamen* (*Tevrat* ve *İncil* üzerine sorular) kaleme aldı ve çeşitli ilahiler besteledi. Kafi kanıt olmamakla birlikte, Sur la peste de Nisibe (Nusaybin'deki veba üzerine) adlı vaazı, onun verdiği söylenir. Bu felaket yirmi beş yıl sürdü (552-578). Bu nedenle üç günlük ceza kondu. Bugünkü Nesturi Kilisesinde bu ceza günleri *Rogation des Ninivites* (Ninovalıların yalvarması) adı altında uygulanır.

Joseph -Huzistan'dan geldiği için kendine Huzaya denen Joseph, bilinen en eski Gramer'in yazarıdır. Yine kendisinin yazışı aynıdır, anlamı değişik olan sözleri içeren bir kitabı vardır. Kendisi Nesturilerin kullandığı bir noktalama ve seslendirme yöntemi bulmuştur. *İncil*'e ait bir takım işaretleri açıklamıştır. Joseph 580 yılından önce öldü.

Jésuyab-Abraham'ın bir çömezi olan Jésuyab, Arzoun Episkoposu oldu. Onun peşinden Kral Hürmüz IV'ün etkisiyle 581 yılında Patrik seçildi. Hürmüz'ün oğlu ve ardılı Hüsrev hükümdarlığının başında Jésuyab'ın gönlünü okşamaya devam etti. Aynı şekilde Hirta'nın yeni Hıristiyan olmuş Arap Kralı Numan ibni Mundir'de, iltifatlarını esirgemedi. Patrik 595 yılında öldü. Yirmi iki *Question relatives aux sacrements* (Kut-

sallara ait sorular) dan bir kaçı ve 588'de toplanan Sinod'un kararları elimizde hâlâ var. Bunları takiben *Lettre a Jacques év. De Darai* (Darai Episkoposu Jacques'a mektup). Bu mektupta da konu ayinler ve kilise kanunlarıdır. Jesuyab, Eunomius'a ve başka bir sapkın Episkopos'a tezler, bir de İmparator Maurice'e karşı bir savunma hazırlamıştı. Bu üçü de kayıptır.

Bar Edta, Kaşgar'lı Abraham'ın okul arkadaşıdır ve Marga bölgesindeki ünlü bir manastırın kurucusuydu. Kilise Tarihini yazdı. Thomas de Marga bu kitaptan uzun alıntılar yaptı.

Dadjésus, Arbéles'deki okulu, Izla'daki büyük manastıra girmek için terk etti. Oranın başkanı oldu. Burası için 588 yılında koyduğu kuralları işaret etmiştik. Kendisi *Homelielerin* ve manastır hayatı üzerine bir çalışmanın yazarıdır. Scété'li İsaac'ın eserlerine ve *Le Paradis des moines occidentaux* (Batı keşişlerinin cenneti) güçlü tahmine göre Palladius'un eserine dipnot yazdı.

Meschihazeka-Bir Kilise Tarihi kitabı yazarı olan Meschihazeka üzerine hiçbir şey bilmiyoruz. Çalışması, M. Mingana'nın (*Musul* 1908) yayınladığı eksik bir yazmada bulundu ve Almancaya Ed. Sachau tarafından çevrildi. Bu yazmada Arbela'nın ilk yirmi Episkoposu üzerine, bir bölümü efsane olan bir not serisi var. Mar Aba'dan söz ettiğine göre yazar VI. yüzyılın sonundan önce veya VII. yüzyılın başında olamaz.

Aynı dönemde *l'Histoire de la ville de Beit Selok* (Beit Selok kentinin tarihi) ve Yazdegerd II'nin zulmünde öldürülen şehitler yazılmış. (446). Zıtlıklarına ve açık tarih hatalarına rağmen tahminen Edessa'da yazılmış bu belgede eski kaynaklara dayanan çok değerli ayrıntılar var.

Nathpar'lı Abraham- Dünyayı bırakarak bir yere çekilip, tek başına yaşayan Nesturilerin, en eski yazarlarındandır. Kendisi VI. yüzyılın sonuna doğru yaşamıştır. Adiabenos'ludur, Mısır'daki, dünya yaşamını terk etmişlerin topluluklarını gezdikten sonra, ülkesine gelip, o da o biçimde yaşamaya başladı. Ebedjésus'un dediğine göre, manastır yaşamına ait çeşitli tezler yazdı. Bunlar Ananjésus'un *Paradis* (Cennet) kitabının eklerinde alıntı olarak bulunuyor. Sahibi bilinmeyen bir not, onu *İncil* üzerine yorumcu ve sapkınlar üzerine tezler yazan biri olarak gösteriyor.

Grégoire-Ebedjésus'un kataloğu, keşiş Grégoire'ı, Abraham'ın peşine koyuyor. Kendisi İranlı'dır, bir süre Kıbrıs'ta zaman geçirmiş. Hayatının sonu için geri dönüp İzla Dağına yerleşmiş. Manastır hayatı için onun bir tez ve üç mektup yazdığını söylüyorlar. Mektupların biri Épiphane adındaki genç bir keşişe yazılmış. Assemani onu ünlü Salamine Episkoposu ile tanımlamak istiyor (ölümü 408). Bana göre, yazarı bu kadar eski olaydı, o zaman Nesturi olamazdı. Grégoire adı birden fazla karışıklığa neden olmuştur.

Henana-Henana VI. yüzyılın ikinci yarısının en ünlü kişilerinden biri olmuştur. Patrik Sabarjésus'un zamanına kadar yaşamıştır (596-604). Adiabens'lu Patrik Ezéchiel (570-581), o dönemde Nusaybin'deki okulda ders verdi. Buluşlarıyla tanındı. *Tevrat*'taki yazıların anlatımında Mopsueste'li Théodore'un yorumlarını bırakarak, Jean Chryssostomos'un düşüncelerini izledi. Nesturi kilisesinde ayrılık noktası oldu ve içlerindeki kavgalardan Monofizitler yararlandı. Birinci Jésusyab tarafından denetlenen Henana'nın öğretileri, Sabarjésus tarafından 596 yılında düzenlenen kurulda gerçekten suçlandı. Bunlar ne-

lerdi. Bunları yazardan öğrenemiyoruz, çünkü hiçbiri elimize ulaşmadı.

Babai, Şehit Georges'in hayatında, Henana'nın öğretisinin açıklamasını bir keşişe yaptırıyor. Ona göre Henana kaderciydi. Ona göre her şey burçlarla yönetiliyordu. O da, putataparların putataparı Origéne gibi, "*Bütün insanlar Tanrının varlığını paylaşırlar*" diyordu. İnsanların bedenlerinin dirileceğini kabul etmiyor, yalnızca ruhların kurtuluşunu kabul ediyordu. Öğretisine göre, yek vücut olmada, iki doğa ve bir kişi diyordu ve Tanrı'nın oğlu İsa'da, iki doğa ve iki belirgin kişilik demiyordu. Dolaysıyla sapkındı. Öteki noktalara rağmen Babai'nin Henana'ya yüklediği İsa öğretisi, Sahdona'nınki gibi, bireysel olarak Ortodokslarınkine yaklaşıyordu. Ebedjésus'a göre, Henana *Tevrat*'ın çeşitli bölümleri üzerine, Aziz Marc'ın *İncil*'ine, Aziz Paul'un mektuplarına yorumlar, İznik simgelerinin anlatımını, bir kutsal ayin daha, yılın belirli bayramları için vaazlar veya nakaratlar yazmıştı. Elimizde okulun onun tarafından gözden geçirilmiş tüzüğü var. Bu tüzük 590 yılında açıklandı. Onlar *Ign. Guidi* tarafından yayınlandı. (*Roma* 1890)

Pierre adındaki bir keşiş tarafından yazılan *L'Histoire de Sabarjésus* (Sabarjésus'un hayat hikâyesi) bir biyografidir, ancak efsane burada tarihten fazla yer tutar. Firuzadat'lı eski sürü çobanı olan Sabarjésus, Abraham'ın yönetimindeki Nusaybin okuluna uğrardı. Laschom'un Episkoposu oldu. 596 yılında seksen yaşındayken Chosroés II / Hüsrev II'nin emriyle Patrik seçildi. Bir seferde bu prense eşlik etti ve Daranın kuşatması esnasında Nusaybin'de öldü. Ona haksız olarak bir Kilise Tarihi yüklediler. Kurulunun kararları elimizde. Elimizde bir de, kendisini disiplin kuruluna vermiş Bar Qaiti manas-

tırındaki messalien keşişlerine yazılmış bir mektup var.

Nathanël-Siarzour Episkoposu, 605'deki Sinod'a yardım eden Nathanaël, Mezmur'lar üzerine bir yorum yazmıştı. Elimizde yalnız giriş kısmı var. Yine Zerdüşt rahiplerine karşı polemik yazıları yazdı. Onların kışkırtmasıyla Hüsrev onu çarmıha gerdi (yaklaşık 611).

Barhadbeschabba-Nusaybin okulunda Henana'nın çömezi, sonra Holvan Episkoposu. *Barhadbeschabba Sur la Fondation des Écoles* (Okulların kuruluşu üzerine) yarı tarihi, yarı dinbilimsel bir tez yazdı. Bu tez bize kadar gelmiştir.

Sourin- Yorumcu Sourin, Ebedjésus'un kataloğuna göre sapkınlara karşı bir tez yazmıştır. Yüzyılın sonuna doğru Nusaybin okulunda ders vermiştir. Assemani onu haksızca Nusaybin Episkoposu Sourinle karıştırmıştır. Bu Sourin Arap Emiri tarafından 754'te patrik atanmış ama kısa sürede yerinden indirilmiştir.

Abraham Bar Lipeh-Katarlı Abraham her halde VII. yüzyılın başında yaşadı. *Explication des Offices* (Ayinlerin anlatımı) kitabında Jésusyab III'ün reformlarına değinmiyor. Anlatımı mistik veya simgesel ama basitliğiyle dikkate değer. Bize kadar gelen parça bir özetmiş veya geniş bir parçanın bir bölümüymüş gibi duruyor. Pseudo-Georges tarafından adı geçen bütün eserleri bulunmuyor. D. Conolly tarafından yayınlanıp Latinceye çevrilmiştir.

Nusaybinli Babai-Sapor'ca Nusaybin'e yerleştirilen İranlıların ardılı olan Babai, Kaşgarlı Abraham'ın (ölümü 588) çömezidir, daha sonra İzla Dağında bir manastır kurdu. Onun vaazlar, ceza üzerine ilahiler, mektuplar, *dinsel ezgiler, tarih yazıları* ve *talimatlar* yazdığını söylüyorlar. Kataloğ üzerine

yorum yapan Assemani, Nusaybinli Babai'yi, Gebiltalı Babai ve Jésudanah'a göre Hira valisinin yazıcısıdır, dünyayı bırakmaya ait kitapları olan bir başka Babai ile karıştırıyor. Hattatlar da aynı yanlışları yapmışlardır. Babai adını taşıyan bütün Asurlular arasında en ünlüsü Kaşgarlı Abraham'ın, Büyük Babai veya eski Babai adını taşıyan çömezidir.

Eski Babai-Zabdicéne'de Beit Ainâtha köyünde doğdu. Nusaybin'de gezgin ve yabancıların kaldığı kurumda kalarak Hıristiyanlığı öğrendi ve sonra da öğretti. Daha sonra Abraham'ın yönetimindeki İzla manastırına gitti. Daha sonraları da doğduğu yere gidip, bir manastır kurdu ve bir okul açtı ve tekrar İzla Dağına döndü. Dadjésus'un ölümünde manastıra yönetici seçildi. O dönemler Nesturi kilisesi zulüm altındaydı. Son patriği Gregoire (607) öldüğünden beri Chosroés II / Hüsrev II ölünceye kadar başkanı yoktu (628). Bu güç zamanlarda, Metropolitin dolaşan genel denetçisince, başkanlığa getirildi. O inancı, eylemi ve yazılarıyla Nesturi birliğini korudu. Seksen çalışma yaptı. Bunlardan en önemlisi *De l'union*'dır (Birlik üzerine) (Tanrı'nın ve insanın birliği üzerine). Bu kitap Nesturi dinbiliminin sistemli bir açıklamasıdır. A. Vaschalde tarafından yayınlanmış ve Latinceye çevrilmiştir (*Paris* 1915). Babai *Tevrat* üzerine bir yorum yazdı. *Dinsel yılın bayramları* üzerine yorumlar yaptı. Yeni başlayanlar ve sofular için kurallar koydu. Nesturi ayininin bazı ilahilerinin ondan geldiği söylenir. Çelişki üzerine ve Joseph Hazzaya'ya mektupları kaybolmuştur. Onun Evagrius'un *Centuries** üzerine uzun yorumu elimizdedir. Yine dünyayı bırakmış Marc üzerine yazısı elimizde var. Babai, keşiş Matthieu, Nusaybinli Abraham, Kaş-

* *Centuries;* Eski Roma'da yüz vatandaştan oluşan askeri, siyasi ve idari birlik, çn)

garlı Gabriel üzerine biyografiler de yazdı. Tarse'li Diodore'un yandaşlarının tarihini yazdı. Vaftiz olduktan sonra Georges adını alan İranlı Mihramgouschnasp'ın hayatını ona borçluyuz. O kimse 615'te öldürülmüştür. Bu kişinin hayatı Bedjan tarafından (*Paris* 1896) yayınlanmış ve Braun tarafından da Almancaya çevrilmiştir. Bu yazı Nesturi kilisesi tarihi hakkında ve özellikle öğretisi üzerine çok güçlü notları kapsar. Henana'nın öğretilerinin en güzel açıklamaları ve Nesturilerce reddi bulunur. 612 yılındaki toplantıda Patrik seçme yetkisini alabilmek için Episkoposların Krala verdikleri dilekçenin yazılışına herhalde yabancı değildi. Bu toplantının kararlarını Synodicon yayınımızda Gregoire I'in sinoduna ek olarak verdik. Bu girişimin hiçbir başarısı olmadı. Yetki 628 yılında Qawad II'nin (herhalde Cevat) tahta çıkışından sonra verildi.

III – Monofizitler

Nesturiler İran bölgelerinde yerleşirken, Monofizitler de, bütün güçleriyle öğretilerini savunmaya ve yaymaya devam ediyorlardı. İçlerinden kuşkusuz en ünlüsü ve bilgini Antakyalı Sévére'dir (512-518). Bir seri Yakubi Patriğinin ilkidir. Onun bütün eserleri Yunanca yazılmıştır. Suriye'deki propagandaya dayanarak eserler halkın dilinde yazılmaya başlandı. V. yüzyılın sonunda iki parlak yazar çıktı. Saroug'lu Jacques ve Maboug'lu Philoxene. Monofizit kilisesi bu kişilere aziz muamelesi yapıyor.

Sarug'lu Jacques - Mezopotamya'da Fırat'ın üstündeki Kourtam köyünde 452 yılında doğan Jacques, Edessa'daki İranlılar okulunda okudu. Yirmi iki yaşında ilk şiirsel eserini *Sur le*

char d'Ezéchiel (Ezekiyel'in arabasında) yazdı. Saroug bölgesinde Haura'da koro Episkoposu oldu. Altmış sekiz yaşında aynı bölgenin Episkoposluğu olan Batnan'da kutsal Episkopos oldu. 521 yılında öldü. Onun hakkında yazılmış iki kısa biyografi ve uzun bir kaside var. İçinde tarihten ziyade düşleme olan üç yazı var. Birincisi yanlış olarak Edessa'lı Jacques'a yükleniyor. İkincisinin yazarı bilinmiyor. Üçüncüsü ise çömezi Georges'inki gibi duruyor.

Saroug'lu Jacques, özellikle şiirleriyle Asurluların beğenisini kazandı. Onun için "Kutsal ruhun flütü, Ortodoks kilisenin harpı" dediler. Barhébréus'ün dediğine göre, ölçekli Homelieleri yedi yüz altmış taneydi Bize geleni yaklaşık ikiyüz elli kadardır. Birçok yazmadaki dikkate değer değişikliklerden anlıyoruz ki, çoğukez kopya edilip, tekrar çalışılmış. Şiirler on iki heceyle yazılmıştır ve yeterli uzunluktadır. Üç bin mısra uzunluğunda olanlar var. Konuları *Tevrat* ve *İncil*'deki önemli olaylardır. İnanç ve erdemler, Havarilere, Doğudaki şehitlere ve azizlere kasideler (*Addai, Georges, Sergius ve Bacchus, direk üzerindeki Siméon, Yedi Uyuyanlar, Edessa ve Sébaste şehitleri*). Bakire Meryem, Haçın bulunuşu, havari Aziz Thomas, Kral Abgar'ın din değiştirmesi, bütün bunlara ait efsaneleri Jacques nazıma dökmüştür. P. Bedjan tarafından yayınlanan (*Paris* 1905-1910) beş ciltlik *Homelie Selectæ*, yüz doksan beş şiirin metnini çevirmeden vermektedir.

Saroug Episkoposu'nun yazdığı nesirler daha az yaygın olmakla birlikte, daha ilgi çekicidir. Bunlar arasında bir Ayin, bir vaftiz sırası, bayrama ait altı *Homelie*, günah ve paskalya üzerine vaazlar, cenaze duaları ve mektuplar var. Bize kalan otuz beş mektuptan üçü Apamée yakınındaki Mar Bassus ma-

nastırı Archimandrit'i Lazare'adır. Yazar monofizit öğretisini açıklıyor ve *Chalcédonie* (Kalkedon/Kadıköy'ün eski adı, ed) toplantısını aforoz ediyor. Assemani'nin enerjik olarak savunduğu öğretisi, bugün geçerli değildir. Öteki mektupların arasında Kral Dhou Nowas'ın zulmüne uğrayan Nedjran Hıristiyanlarına yazdığı bir teselli mektubu var. Persler'in tedirgin ettiği Edessalılara yazdığı bir diğer avutma mektubu var. Sürgün edilen Edessa'lı Paul'a yazdığı bir mektup var. Philothée'ye yazdığı mektupta Mar Hanina'nın hayatını anlatıyor (ölümü 500 yılında). Bir tane de Bar Soudaili'ye yazmış. M. Olinder mektupların tam bir yayını için hazırlanıyor. Onu bir Latince çevirisi izleyecek.

Siméon- Saroug Episkoposu bir gün alçak gönüllü rakibi diyakoz Siméon'u görmeye gitti. Bu kişi Gaschir köyünün çanakçısıydı. Siméon yeteri kadar özgür koşukla küçük dinsel ilahiler besteliyordu. Asurlular onlara "Kukayata" diyorlardı. Yani çanaklara benzer bir şey. Bu ilahilerin dokuzu Efendimizin Doğumuna aittir. Bunlar korunmuşlar ve S. Euringer tarafından yayınlandı. (*Leipzig*, 1913) Ötekiler ayin kitaplarının içindedir.

Philoxene- (Aramicede *Aksenâyâ*) *Philoxene*, yaklaşık V. yüzyılın yarısından önce İran'da Beit Garmai ilinde, Tahal'da doğdu. Addai adındaki kardeşinin biriyle Edessa'daki okulda İbas Episkoposluğunda okudu. Monofizit öğretisine inanan Philoxene, Suriye ve Mezopotamya'da en hararetli yayıcısı oldu. Aynı zamanda keşişlerin de sempatisini kazandı. Antakya'nın Ortodoks Patriği Calandion (482-485) Philoxene'in verdiği vaazlardan huzursuz olarak, onu bölgesinden kovdu. Patrik, Zénon'un Hénoticon'una katılmayı reddedince Mısır'a sü-

rüldü ve sığıntı Pierre de Foulon, Philoxene'ni 485 yılında Mabboug Episkopos'u atadı. (Eski Hierapolis, şimdiki Membic) Yeni Episkopos'un bütün çabası Hénoticon'u kabul ve *Chalcédonie* / Kadıköy toplantısını iptal, ettirmekti. Öyle anlaşılıyor ki, Edessa Episkoposu Cyrus, Zénon'u kışkırtarak, ünlü okulun kapanma emrini elde etti (489). On yıl sonra Philoxene, İmparator Anastase'ı, Palladius'un ardılı Antakyalı monofizit Flavien aleyhine kışkırtmak için Kostantinoplis'e (İstanbul) gitti. İran'la savaş İmparatoru dinsel çelişkilerden uzaklaştırdı. Barış olunca, Philoxene tekrar başkente gitti ve Flavien'in sürgün emrini aldı. On bir Episkopos onunla toplandı ve Patrik olarak ünlü keşiş Sévére'i seçtiler (512). Ortodoks Justin tahta çıkınca (518) bir değişiklik oldu ve monofizit Episkoposlar yerlerinden sürüldüler. Philoxene önce Trakya'da Philpopolis / Filibe'ye, sonra Paphlagonya'ya sürüldü. Yaklaşık 523'te kapatıldığı odada dumandan boğuldu.

Monofizit kilisesinin kurulmasında bu kadar etkili rol oynayan bu kimse, verimli ve yetenekli bir yazardı. Assemani, ona göre olan, bu sapığa sevgisi olmamasına rağmen, üslup bakımından Asurluların en iyi yazarlarının arasına koyuyor. "Dilin tatlı saflığı, anlatım ve üsluptan aşağı değildir." (Guidi) Vatandaşlarınca beğenilen edebi eserleri, çok miktarda elimize geçmiştir. Bununla birlikte, İnciller üzerindeki yorumlarından Aziz Matthieu ve Aziz Luc üzerine olanlar, elimizdeki eksik bir yazmada yazarın el yazısıyla yazılmış parçalar var (511). Ondan daha yeni olmayan bir diğer yazmada, İncillerden seçilmiş parçalar, özellikle Aziz Jean'ın girişi üzerinde yorumu var. Bunlar onun eserleri mi, yoksa kitaplarından alıntıların bir toplaması mı, onu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ona üç ayin, bir vaftiz ayin usulü ve ekmek-şarap ayini duaları yüklüyorlar.

Onun öğreti eserleri çok önemlidir. İki tanesi bahse değerdir. Birincisi *teslis** ve tekrar dirilme üzerine üç kitapta yazılmış bir tez. On yazılı açıklamada da "Üçlü birliğin bir kişisi acı çekmek için dünyaya gelmiş" diyor. Tekrar dirilmeyle ilgili bu iki eser, Monofizit öğretisinin temelidir. Önceki Yakubiler *una natura duplex ve natura ex duabus composita*, biçiminde formülleri katılaştırmışlardır. Birincisi Latince çevirisiyle A. Vaschalde (*Paris* 1907) tarafından yayınlanmıştır. İkinci teze, bilinmeyen bir karşı çıkıcıya cevap eklenmiştir. Bu cevapta Patris'lerin kanıtlamaları vardır. Eutychéens'lere ve Nesturilere karşı yazılmış daha az önemli tezler de vardır. Bunların anlamı, Nestorius'un çömezleri ve Papa Aziz Leon ve *Chacédonie* / Kadıköy toplantısının yandaşları demektir.

Philoxene aynı zamanda dinsel hayat üzerine on üç *Homelie* yazmıştır. Bunları W. Budges yayınlamış ve İngilizceye çevirmiştir (*Londra* 1894). Bu vaazların konusu Hıristiyanlığın yetkinliği, kusursuzluğudur (mükemmelliği). Dinsel çelişkilere ait hiçbir başvuru yoktur. *Homelieleri* birleştiren hattat, onlara "*Geleneklerin doğruluğu üzerine tezler. Disiplinin bütün dersini veriyor. İsa'nın çömezi olmaya nasıl başlanır. Tinsel sevgiye hangi kurallarla ulaşılır. Havari Paul'un sözlerine göre, nasıl biz mükemmel doğarak İsa'ya benzemiş oluyoruz.*" İlk *Homelie* giriştir. Diğer on ikisi, inançtan, basitlikten, Tanrı'dan çekinmekten, fakirlikten, cinsel duygulardan, perhizden ve zinadan söz ediyor. Philoxene bu yazıyı Mabboug Episkoposu olduktan az sonra yazdı. (485)

Philoxene'in öğretilerine katkı, mektuplarından gelmekte-

* *teslis*; Üçlü birlik, çn.

dir. Elimizde yirmi iki mektubu var. Hepsinde dogmatik sorular var. Bazen yeterli gelişmeyle işleniyor. Bunlardan altısı değişik bilginlerce yayınlandı. Ötekilerinde yayınlanması arzu edilir.

Etienne Bar Soudaili-Philoxene'in Edessa papazları Abraham ve Oreste'ye yazdığı mektuplardan, Asurlularca az tanınan bu kişi üzerine, bilgi sahibi oluyoruz. Bu mektuplar, G. Frothingam tarafından yayınlanmıştır (*Leide* 1886). Bir dindarlık örneği olarak tanınan Etienne Bar Soudaili adındaki keşiş V. yüzyılın ikinci yarısında Edessa'da doğdu. Gençliğinde Mısır'a yerleşti ve Jean adında birinin çömezi oldu. Edessa'da açıkladığına göre ondan panteistik düşünceler almıştı. Oradan kovulunca Kudüs'e gitti. Orada düşüncelerine uygun origenist keşişlerini buldu. Edessa'daki çömezleriyle mektuplaşıyordu. Philoxene'den öğrendiğimize göre *Tevrat*, özellikle Mezmurlar üzerine, gizemci yazılar yazıyordu. Cehennemin acılarını inkâr ettikten sonra en saf panteizmi açıkladı. Ona göre "Bütün doğa Tanrı'nın varlığıyla aynı yapıdaydı." Philoxene'in mektubu 510 yılı civarında yazılmıştı. Anlaşıldığına göre Etienne'in öğretileri Asurlular arasında çok yandaş bulmuştu.

Birçok eleştirmen Etienne Bar Soudaili'nin *Le Livre de Hiérothée* (Hiérothée'nin kitabı) kitabını Aréopagite Denys'in sözde ustasının adı altında yazdığını düşünüyorlar. Bu bazı Asurluların düşüncesi olmakla birlikkte kesin değildir. Eser *British Museum*'dadır. Bu Barhébreus'un güçlükle elde ettiği bir tek yazmadadır. Bu kabarık tez beş kitaba bölünmüş ve bu el yazmasında Patrik Theodose'unda bir yorumu vardır. Bu gizemli eserle ortada dolaşan aynı çağa ait Denys adlı eserlerin aynı kişinin olup olmadığı, metnin yayınlanmasından sonra

anlaşılabilecektir. Hiérothe'nin kitabının Asur ortamında alexandrine kökenli Pseudo-Dionysiene edebiyatına etki yaptığı söylenemez.

IV. yüzyılın başında Edessa'da tanınmamış bir keşiş yaşıyordu. Yaklaşık 508 yılında Edessa'da, Amid'de ve bütün Mezopotamya'da onun yazdığı "*Recit des calamités*" (Felaketlerin anlatımı) birden bire ortaya çıktı. Daha sonra bu anlatım Tellmahré'li Denys'in toplanan eserleri arasında görüldü. Ayrı olarak *Chronique de Josué le Stylite* (Hayatını bir direk üzerinde geçiren Josue'nin güncesi) diye yayınlandı. 495'den 507'ye kadar Asur'da geçen olayları ve I. Anastasla Cevat'ın savaşlarını anlatan bu belge, belgelerin bütünüdür. Bu belge aynı zamanda Asurluların en eski tarihi belgesidir. Ünlü *Chronique d'Edesse* (Edessa güncesi)'den otuz yıl önce yazılmıştır.

Kimin yazdığı belli olmayan bu günce de, İsa'dan 130 yıl önceden başlıyor ve yazıldığı yıl olan 540 ta bitiyor. Kapsadığı tarihi olaylar ve özellikle doğruluğu saptanan tarihler onu değerli bir belge yapıyor. Batı tarihi için bile. Yazar Ortodoks'du, Nesturiliğe sempatiyle bakıyordu.

Daniel-Aynı dönemde Tur-Abdin'de, Salah köyünde Daniel yaşıyordu. Onu Edessa'lı Jacques'ın mektuplaştığı aynı adı taşıyan biriyle karıştırdılar. Assemani de yanlışlıkla onu Ortodoks yazarlar arasına koydu. Kendisi yalnız Sévérin esaretince bilinen *Tevrat*'ın kitaplarından Ecclésiaste üzerine ve bir de Mezmurlar üzerine yorumları var. Bu son çalışma *Homelieler* biçimindedir. Yazılışı 542 yılı civarında. Çok hacimli bir eserdir, üç cilde bölünmüştür. Her ciltte elli Mezmur vardır. Kısaltılmış metin karşılaştırması vardır. G. Diettrich yorumun iki *Homelie*'sini ve X. yüzyıla dayanan kısaltılmışın girişini ya-

yınlamıştır (*Giessen* 1901).

Ebedjésus kataloğunda tarihçi Sokrat'a "İmparator Konstantin ve Jovienien'in tarihini yükler" Jovinien Doğuluların Jovien'e verdikleri isimdir. Bu tanımlanan eser, Edessa'lı ismi bilinmeyen bir keşişindir. VI. yüzyılın ilk çeyreğinde bu biçimdeki bir tarihi romana girişmiştir. Yazdığı üç bölüme ayrılır. Birincisi, *Konstantin ve oğulları*. İkincisi, *Romalı Eusébe'in hayatı ve Apostat* Julien'in ona çektirdikleri*. Üçüncüsü, *Julien'in hükümdarlığı sırasında Jovien'in hayatı. Olağanüstü bir hitabet parçası*. Hellenizm için zarif bir üslup. Birbirine karışmış söylevler ve mektuplar bize tarih değerini azaltmadan Tite-Live'yi hatırlatıyor. Doğuda çok tutuldu ve Asurlu tarihçileri hatta Araplar'ı kızdırdı. Bununla birlikte, bir tek yırtık yazma biliniyor. O da birinci kısmın bir yaprağı. Julien'in dinden çıkmasına ait romana benzer diğer bir yazı aynı yazar tarafından değil. Bu yazıdan on kadar sayfa var. Bütün bu metinler G. Hoffmann'ca yayınlanmıştır (*Leide* 1880). Th. Nöldeke onlara dair bir inceleme yazmıştı. "İmparator Julien'in Asur romanı" (*Leipzig* 1878)

Beit Arscham'lı Siméon-Asyalı Jean yazdığı *Histoire des bienhereux Orientaux* (Doğudaki mutluların tarihi) kitabında dindaşı Episkopos Beit Arscham'lı Siméon için, bir bölüm yazmıştır. Bu yer Dicle üzerindeki Selefkos yakınındadır. Siméon bu aşamaya 503 yılından önce kavuşmuştu. Üçüncü kere İmparatoriçe Théodora'nın yakınında bulunmak için gittiği Konstantinopolis'te 548 yılından önce öldü. Bu Episkopos'un hayatı sürekli yer değiştirme ve Manichéen'ler, Bardésanit'ler, Eutychéen'lerle özellikle Babil'e yayılmış Nesturilerle kesinti-

* Apostat; dinden çıkan, çn

siz tartışmayla geçmiştir. Siméon yetenekli bir diyalektikçiydi. Takma adı İranlı Sofist'ti. Belirli yazmalar adı altında bir ayinden söz ediyor, başkaları bu ayini Mabboug'lu Philoxéne yüklüyor. Bu kuşkulu metinin dışında, onun çok önemli iki Mektubu var. Barsauma ve Nesturilerin sapkınlığı konusundaki mektup, başlangıcını ve İran'da yayılmasını anlatıyor. Bu mektubu Assemani yayınlamış ve boşuna garip nedenlerle yazarı Ortodoks göstermeye çalışmıştır. Bu mektup yaklaşık 510 yılında yazılmış ve Edessa'daki okulun kapanışıyla İran'da Nesturiliğin yayılması üzerine en eski belgedir. Gabboula papazı Siméon'a yazılmış öteki mektup aşağı yukarı tamamen, Zacharie'nin, pseuda-Denys'in, Michel'in tarih derlemesidir. İlkel metin *British Museum*'daki bir yazmada *Ign. Guidi* tarafından tanınmıştır. Siméon'un anlattığına göre, 524 yılının Ocak ayında, İmparator Justin I'in gönderdiği biriyle, Araplar'ın Kralı Mondhir'in yanına gittiler. Ramla'da buluştular. Mondhir, o dönem Himyarites Musevilerinin kralından bir mektup aldı. O mektupta Yemen'deki Nedjran Hıristiyanlarına zulüm yapılmasını emrettiğini ve oradaki toplu kıyımı anlatıyordu. Hira'ya dönünce, Episkopos, seçkin kimselerin şehit edilmesi üzerine başka ayrıntıları da öğrendi. Onların başında Harith (Arétas) vardı. Bu kişi İsa'ya inandığını cesaretle açıkladı. Tiberiade Yahudilerinin Hıristiyanlar karşısındaki entrikalarına son vermesi için Siméon, Episkoposları, İmparatora gitmelerini kışkırttı. Bu mektubun gerçekliğinden haksızca kuşkulanılmıştır. Asyalı Jean'dan biliniyordu ve Justinien'den önce olamaz. Yazarın anlattığı bütün olaylar tartışılamaz değildir.

Jean Bar Cursus-Suriye'de monofizitizmi en tutkuyla yayanlardan biri Jean Bar Cursus'du. Onun üzerine iki hayat hikâyesi var. Bir tanesi arkadaşlarından biri olan Elias tarafın-

dan, ötekisi ise Asyalı Jean'dan. Callinique'de doğan bu kişi askerlikten sonra dinsel hayata girdi. 519 yılında Tella de Mauzalat veya Constantin Episkoposu atandı. 521'de Episkoposluktan kovuldu. 523 yılında Konstantinopolis'i ziyaret etti. Döndüğünde tutuklanıp, hapse atıldı. 538 yılında Antakya'da elli beş yaşında öldü. *Avertissment et preceptes* (Açıklamalar ve kurallar) adındaki papazlara hitap eden kanun biçimindeki yazısı yayınlandı. Diğer kitabı *Reponse aux Questions adressées par le prêtre Sergius* (papaz Sergius'un sorularına yanıtlar). Onun bir de kendi bölgesindeki manastırlara yazdığı bir inanç açıklaması ile trisagion ilahisine yorumu var.

Callinique'li Paul - 519 yılında Episkoposluktan atılan Callinique (bugün Rakka) Episkoposu Paul Edessa'ya çekildi. Orada kendini Antakyalı Sévére'in eserlerini Aramiceye çevirmeye adadı. Çevirdiği yazı bugün kayıptır. Sévére'in Halikarnas'lı Julien'le, İsa'nın gövdesinin çürümeyeceğine dair mektuplaşmasını, çevirdi. Sévér'in Juliene karşı vaazını, Addition'lara (eklemeler) karşı, Julien'in Apologie (Özür dilemesine) karşı Manichéen'lere ve son olarak da Philaléthe'e karşı yazdı. Acaba *Homilie Cathedrales*'in eski baskısını, Sévér'in gramerci Sergius'la mektuplaşmasını ve *Contre le grammairien Jean* (Gramerci Jean'a karşı) tezini de ona mı yüklemek gerekir?

Amid'li Mara - 519 yılında Justin tarafından sürgün edilen Amid (Diyarbakır) Episkoposu Mara, çok Yunanca yazdı ama Aramicede hiç eseri yok. Assemani İnciller üzerinde ona haksızca bir yorum yüklüyor.

Sergius-Papaz Sergius, Reschaina'da (Theodosiopolis) baş hekimlik görevini yapıyordu. Gerek Doğu Asurda gerekse Ba

tı Asurda aynı üne erişmişti. Doğduğu tarih ve yer bilinmemektedir. Bilinen İskenderiye de okuduğuydu. Sağlam bir Helen kültürüne sahipti. Bunu eserleri kanıtlıyor. Dinsel öğretisi yeterince oturmuş değildir. *Traité de la foi* (İnanç üzerine tez) adı altında bir yazı düzenlemişti. Bu yazı bize kadar gelmemiştir. Kristolojik çelişkilere yabancı kalmıştır. Nesturi Episkoposlarıyla arkadaşlık ediyordu. Monofizit yazarlar bozuk ahlakını ve cimriliğini yazıyorlar. 535 yılında Sergius, Episkopos'unu şikayet etmek için Antakya'ya, Ortodoks Patriği Afrem'in yanına gitti. Afrem ona Papa Agapet'le ilgili bir görev verdi. Roma'ya gidip, Papa'yı Konstaniopl'a götürdü. İkisi birlikte Anthimus'u Konstantinopolis'ten ve Sévére'i de Antakya'dan sürgün etmek için uğraştılar. Segius 536 yılının ilkbaharında öldü. Bir kaç gün sonra Agapet'de öldü. Monofizitler gökten gelen ceza dediler.

Sergius'un edebi çalışmalarının neredeyse tamamı Yunan kitaplarının Aramiceye çevirisidir. Bununla birlikte, yedi kitapta yazdığı Mantık üzerine orijinal tezleri var (tamamlanmamış). Olumsuzluk ve olumluluk, Aristoteles'e göre evrenin nedenleri, usul, cins ve birey gibi. Bize çevirisini verdiği esaslı eserler, *Porphyre'in Isagoge*'u, Aristoteles'in *Catégories*'leri (kategoriler), beş bölümde ruh üzerine tamamen farklı olan bir çalışma. Yine Galien'in çalışmalarından bir bölümünü çevirmiştir (*Traité des simples* [basitlerin üzerine çalışma] elimize geçmiştir). Büyük tahminle Yunan Géoponiques'lerin çevirmeni o dur. Bu çalışmaların sözlük bilimi bakımından büyük önemi vardır. Büyük miktarda sözün ve bitkinin tam karşılığını vermektedir. Kendisine borçlu olduğumuz bir diğer büyük çalışma, Aeropagite Denis'in, V. yüzyılın son yıllarında monofizitlerin yayınladığı Aramicedeki bütün yazıların listesini

yapmasıdır. Pseuda-Denys'in çalışmasının yayılması, gizemli yazarların, hatta monofizitler kadar Nesturi yazarların oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Çevirisinin başına koyduğu Giriş, onun gizemli ve panteist öğretilere eğilimini kanıtlar.

Jean Bar Aphtonius-Asi ırmağı üzerindeki Selefkos'ta, Aziz Thomas manastırının papazı olan Jean Bar Aphtonius, İmparator Justin'in (521) monofizitlere karşı uyguladığı önlemlere uğradı. O zaman topluluğuyla birlikte Fırat'ın sol kıyısında Keneschré (kartal yuvası) adında bir yere çekildi. Bazen bu yer, Halep yakınındaki aynı adı taşıyan yerle karıştırılmaktadır. Orada yeni bir manastır kurup, ölene kadar yönetti (537). Bu manastır Asur-Yunan kültürünün bir merkezi oldu. Oradan Herakle'li Thomas, Balad'lı Athanase, Edessa'lı Jacques gibi ünlü kişiler yetişti. İleride başkalarından da söz edeceğiz.

Jacques Baradée-Suriye'deki monofizit kilisesinin gerçek kurucusu. *Yakubi* adı Jacques Baradée'den geliyor. Bu takma ad (Aramicede Bourdena / Burdena) giydiği kaba kumaşın adıdır. Tella papazı (Urhoy'dan Constantinopolis'e) Theophile / Teofil Bar Manou / Manu'nun oğlu olan Jacques Baradée, Izla Dağındaki Phelsita manastırında dinsel hayata girdi. 528 yılında Sergius adındaki bir keşişle Konstantinopolis'e gitti. İmparatoriçe Thédora monofizit partisini koruyordu. İki keşiş on beş yıl kadar barış içerisinde başkentte yaşadılar. Ghassanid Arapları'nın Kralı Harith bin Djabalah egemenliği altındaki bölgelere Episkoposlar istedi. Théodora'nın buyruğu üzerine, Konstantinopolis'te sürgün olan İskenderiye Patriği Théodose, esasen Arap olan Théodore'u Bostra ve Jacques'ı da Edessa Episkoposu olarak atadı. Kısa bir süre sonra arkadaşı Sergius Antakya Patriği oldu. Üç yılın sonunda öldü (560). Jacques

Edessa'da oturmadı. Orada bir Ortodoks Patriği zaten vardı. Kendisi Suriye'de Mezopotamya'da, Kilikya'da ve Kapadokya'da dolaştı. Tutkuyla *Chalcédonie* de kurulun suçladığı öğreti üzerine vaaz verdi. Her yerde kendi görüşünde olan Episkoposları atadı. Arkadaşı Sergius ölünce Antakya'daki patriklik üç yıl boş kaldı. Paul'un seçilmesi ciddi aykırılıklara ve çatlağa neden oldu. Mektuplarla dolmuş bir dosyadan, inanç açıklamalarından, eğitsel ve kanuni açıklamalardan dolayı bu konuda bilgimiz tamdır. Belgeler daha çok Yunancadır ama Aramicedeki çevirileri saklanmıştır. Biz bu yakınlarda onu yayınlayıp Latinceye çevirdik. 578 yılında Jacques, İskenderiye Patriği Damien'le, Antakyalı Paul'un aforozu üzerine görüşmek için Mısır'a gitmek istedi. Yolda Romanus veya Cassion manastırında öldü. Tella Episkoposu Zachée ölüsünü gizlice kaldırdı ve Phesilta manastırında gömdü (622). Jacques Monofizit Kilisesini aktif bir propaganda ile güçlendirdi. Aziz olmuş Patriklerden Antakyalı Sévére'in, Konstantinopolis'e Anthim'in ve İskenderiyeli Théodose'un öğretilerine bağlılığını vaaz ediyordu. Ama yazarak onları savunmayı denemedi. Söz konusu dosyadaki mektuplardan başka, adını vermiş olduğu bir ayin ve Annonciation bayramı için bir *Homelie* var.

Efesli Jean- VI. yüzyıldaki Monofizitlerin militan Episkoposları arasında Jacques Baradée'den sonra en ilginci, Efesli veya Asyalı Jean'dır. Bir eylem adamı olmakla birlikte, onun dönemindeki güç zamanlar için, onu en yetkili tarihçi olarak buluyoruz.

Yaklaşık 507 yılında doğan Jean, on beş yaşında Amid'deki Jean l'Ourtéen manastırına keşiş olarak girdi. l'Ourtéen manastırından kovuldu ve çölde yaşamaya başladı. 529 yılında

Diyakos oldu. Ertesi yıl keşişler onun Amid'e dönme emrini aldı ama o, orada kesinlikle oturmadı, dünyadan el etek çekmiş ünlülerin bulunduğu manastırları dolaştı. 535 yılında Konstantinopolis'teydi. Antakyalı Afrem'le Amid'li Abraham'ın zulüm ettikleri keşişlerin uzaklara yaptıkları yolculukları paylaştı. 542 yılında Justinien, tarafından Küçükasya'daki putataparları Hıristiyanlığa çevirmek için seçildi. Jacques Baradée dolaşıp monofizitlere Episkopos tayin ediyordu. Jean ise Efes Episkopos'unu yoktan var etti. Bir tahminle 558'de. İskenderiye Patriği Theodose'un Konstantinopolis'teki ölümünden sonra, kendisi başkentte monofizitlerin başkanı varsayıldı. Justin II'nin hükümdarlığı sırasında 571 yılında başlayan zulüm de, hayatının bir değeri kalmadı. Son on beş yılında çektiği sıkıntıları, yazdığı *Histoire ecclésiastique* (Kilise tarihi) kitabında anlattı.

Bu çalışma, kompozisyon hatalarına ve parlak olamayan üslubuna, Helenizmine ve tarihlerin karışıklığına rağmen, birinci derecede önemli bir eserdir. Üç bölümden oluşur. İlk iki bölüm altışar kitaptır. Jül Sezar'dan başlar ve 571 yılına kadar gider. Üçüncü bölüm de altı kitaptır ve 585 yılında biter. Son bölümler *Chalcédonie* de atıldığı mahpushanede yazılmıştır, ertesi yıl da ölmüştür. İlk bölümün tamamı kayıptır. İkincisinin nerdeyse tamamı peudo-dionysienne derlemesine adice konmuştur. Üçüncüsü VII. yüzyılın bir tek yazmasında bazı boşluklarla elimize geçmiştir. Cureton tarafından yayınlanmış (*Oxford* 1853) ve İngilizceye Payne Smith tarafından çevrilmiştir (1860). E. W. Brooks, Latince çevirisiyle yeni bir yayın hazırlamıştır. Efesli Jean gerçekçi bir tarihçidir. Kendini taraf sız olmaya zorlayarak, olayları monofizitlik açısından görür.

566-568 yılları arasında Jean Vies des Bienheureux orintaux (Mutlu Doğulu ların hayatı) kitabını topladı. Derlemenin çektiği ilgi *Histoire ecclésiastique*'ye eşittir. Eser dindar kişilerin elli sekiz kısa biyografisidir (Episkoposlar, keşişler, dindar kadınlar). Bunların hepsi monofizittirler, yazarın çağdaş ve yakından tanıdığıdırlar. Palladius ve Theodoret'nin biçimlerinde yazılmış olan bu eserde, eleştirel bir ruh yoktur. Bu dönemdeki dünyayı bırakmışların hayatı ve manastır adetlerine ait ayrıntılar kitapta vardır. Land onları yayınladı (*Leide*, 1868) ve Van Douwen Latinceye çevirdi (*Amsterdam*, 1889) E. W. Brooks İngilizce tercümesiyle yeniden yayınladı. *(Paris* 1924)

Pseudo-Zacharie'nin Kilise Tarihi-Efesli Jean'ın eserlerine faydalı bir tamamlayıcıyı *Histoire ecclésiastique de Zacharie le Rhéteur* (Hitabet öğretmeni Zacharie'nin Kilise Tarihi). Bu eser VI. yüzyıldaki bir keşişe aittir. Yazılışı itibariyle sanki çağdaş bir yazma olarak bugüne kadar geldi.

Asurlu derleyici 569 yılında yazıyordu. Eseri 12 kitaba bölünmüştür. Zacharie'nin yaşamı (Yunanca yazılmış ve bugün kaybolmuştur) III. ve IV. kitaba girer. Diğerleri çoğunlukla Çeşitli Yunan kaynaklardan alınmıştır. II'inci kitapta Efes'teki yedi uyuyanın efsanesi var. I. kitapta Aziz Silvestre'in uydurma adaklarından önce Yunancadan çevrilmiş *Histoire de Joseph et d'Aseneth sa femme* (Joseph ve eşi Aseneth'in hayat hikâyeleri) okunur. Bu çevirinin yazarı Moise d'Aghel (yaklaşık 525) aynı zamanda Aziz Cyrille'in Glaphyra hikâyesini, keşiş Paphnuce'nin isteği üzerine Aramicede yazmıştır. Keşişin mektubu, Moise'in cevabı ve esrin bir kaç parçası korunmuştur.

Hitabet öğretmeni Zacharie, Aramiceye çevirdiği Antakya-

lı Sévére'in Hayatı kitabıyla da Asurlularca bilinir.

Ahoudemmeh-Ebedjésus Ahoudemmeh / Ahudemmeh'i bir Nesturi diye tanıtıyor. Bunun nedeni, aynı adı taşıyan ve 554'de ki sinod kararlarında imzası olan, bir Nusaybin Episkoposuyla karıştırmış olması. Oysa ki bunun aksine monofizit kilisesini destekleyen biriydi. Aslen Baladlıdır, Jacques Baradée tarafından 559 yılında Tagrit Episkoposu atandı. Arap göçerlerin arasında din değiştirme propagandası yaptı. Kraliyet ailesinden bir prensi Hıristiyan yapıp vaftiz edince, Chosroes / Hüsrev'i kızdırdı. Tutuklayıp hapis ettiler. 575 yılında öldü. Ahoudemmeh'in bir bilinmeyen tarafından yazılan yaşamında *Homelieler* yazdığı bildiriliyor. F. Nau tarafından yayınlanan bu *Homelieler* tartışmaya açıktır. Bu yazar bir dinbilimciden çok bir felsefeci olarak bilinir. Mantığın bütün konuları üzerine bir Tanımlamalar kitabı, kişinin iradesi üzerine, ruh üzerine tezler yazmış. Nau tarafından yayınlanıp çevrilen, insanı küçük bir evren olarak kabul eden bir tez ve insanın varlığı üzerine bir başka tez yazmış. Bu tezlerde Ahoudemmeh'in mezhebi belli olmuyor. Asurlulara göre en eski grameri yazan kişi. Bilinen bazı açıklamalara göre Yunan gramerinin ilkelerini izliyor.

Hazinelerin Mağarası; Kimin yazdığı belli olmayan bu addaki eser Mezopotamya'da VI. yüzyılda yazılmıştır. Hazine, altın, koku ve Ademin cennetten dünyaya getirdiği ve onunla gömülen mürden oluşmuştur. Noé, Ademin hazinesini ve vücudundan kalanları kurtarmış ve Melchisédec onları Golgotha'ya koymuştur. Hikâye İsa'nın çarmıha gerilmesine kadar sürüyor. *Tevrat* ve *İncil*'in bir özeti, özellikle soy ağaçlarıyla ilgili uydurmalarla karışmış olarak veriliyor. C. Bezold bu düzmece eseri Almanca tercümesiyle birlikte özenle yayınladı

(*Leipzig* 1883)

Büyük İskender'in Romanı, Mısır'da çıkmış ve Callithéne'in yetkisine konmuş Büyük İskender'in efsane tarihi, bütün Doğuda büyük ilgi gördü. Aramicedeki kopyası doğrudan Yunancadan çevrilmiş olmayarak, Pehlevi dilindeki bir aracı yayından yapılmış oldu. Yazılışı VII. yüzyıldan öncedir. Putatapar olması gereken İskender için, romana iki tane Hıristiyanlaştırılmış efsane eklenmiştir. Hayatın kaynağıyla birlikte Gog ve Magog'un Bu sınırındaki tunç kapınınki. Bu efsanelere göre İskender, Tanrı'dan esinlenen bir Musevi veya Hıristiyan prensi oluyor. Bu konuda Saroug'lu Jean'a yanlış olarak yükletilen küçük bir şiir var. Bir yükleme de Muhammet'e yapılıyor. Bu romandan yine Aristoteles'in fantastik bir biyografisini ve İskender'den, Aristoteles'e bir mektup uydurmuşlardır. Hayvanların yaşayışları efsane olarak bu mektupta anlatılıyor. Bütün bu metinler birleştirilip, İngilizce çevirileriyle birlikte W. Budge tarafından yayınlanmıştır (*Cambridge* 1889). Cyrus-VI. yüzyılın sonuna doğru Batnan'lı Cyrus (Qoura) Edessa'da, İmparator Justin ve Tiber üzerine 16 kitaplık bir tarih yazdı. (565-582) Asurlu Michel Chronique'inde (vakayinamesinde) bu eseri kullanmıştır. Bu eser şimdi kaybolmuştur.

Callinique'li Pierre-VI. yüzyılın Yakubi yazarlarının listesini, Antakya Patriği Callinique'li Pierre'le bitiriyoruz (578-591). Bu papaz, İskenderiyeli Damien'le giriştiği dinsel çelişki tartışmalarıyla ünlüdür. Karşıtına tezini, her biri yirmi beş bölümden oluşan dört kitap biçiminde yazmıştır. Şüphesiz Yunanca yazıyordu. Ama biz onu kısmen korunmuş Aramicedeki yazmalarından tanıyoruz. Diğer yazdıkları, Trithéites'lere karşı kısa bir tez (belki büyük eserinin bir özeti), mektuplar ve

çarmıha gerilme üzerine bir *Homelie*'dir.

VII. yüzyılın monofizit yazarlarının listesi Harkel'li Thomas ve Tella'lı Paul'la başlayacaktır. Vaktinde *Tevrat* ve *İncil*'in yazılışlarından söz etmiştik.

Edessa'nın Episkoposu Paul'un, Perslerin istilasından kaçtığını (619) ve Kıbrıs'a çekilerek Antakyalı Sévér'in ilahilerini çevirdiğini hatırlayalım. Onu; Paul adında ve aynı zamanlarda (624) Kıbrıs'ta yaşamış olan ve Grégoire de Nazianze'nin eserlerini Aramiceye çeviren başka bir Episkoposla çoğu kez karıştırdılar.

Yüzyılın ortasından önce isim yapmış bir yazara rastlanmıyor. Suriye'deki karışıklık ortamı seçkinlerin çalışmalarına uygun değildi.

III

ÜÇÜÇÜNCÜ DÖNEM
ARAP İSTİLASINDAN X. YÜZYILA KADAR

I. Yakubiler: Marouta, Sévére Sebokt, Balad'lı Athanase, Edessa'lı Jacques, Araplar'ın Georges'i, Pseudo-Denys, Edessa'lı Théophile, Belthan'lı Georges, Cyriaque, Tellmahré'li Denys, Dara'lı Jean, Moyse Bar Kepha

II. Nesturiler: Jésuyap II, Joseph Hazzaya, Sahdona, JésuyapIII, HénanjésusI, Ninova'lı İshak, Pének'li Jean, Dalyata'lı Jean Saba, Théodore Bar Koni, Timothée I, Marga'lı Thomas, Merv'li Jésudad, Honein, Bar Ali, Jésudenah.

Araplar'a Suriye ve Babil'i fetih etmeyi Yarmuk ve Kadesia zaferleri sağladı. (636) Sasani'lerin son Kralı Yazdegerd III'ün zamanında bu sülale yok oldu. Bizans İmparatorluğunun Doğudaki yerleri Anadoluya kadar azaldı. Fetihten sonra Suriye'de barış hüküm sürdü ve Emevi Halifeleri Hıristiyanların yararına belirli bir hoşgörü gösterdiler. Yeni siyasal durum yavaş yavaş ileriye gidecekti. Özellikle Helenik Suriye'de sürüp

giden geçmiş yüzyılların tutkulu dinsel çelişkileri, bitecekti. *Tevrat* ve *İncil*'in yorumcuları amaç olarak metinleri ince eleyip sık dokuyarak dogmatik tartışmalar oluşturmuyorlardı. Edebiyatçı ve dilci olacaklardı. Uzun, ahlak tezleri yerlerini azizlerin hayatını anlatan yazılara bırakacaktır. Müslüman öğretilerine karşı Hıristiyanlığı savunan yazılar yazılacaktır. Köylüler bir büyük direnç göstermeden Müslümanlığa katılmışlardı. Aynı kökten geldiklerinden, yenikler istila edenlerin dillerini kolayca öğreniyorlardı. Arapça Aramicenin yok edilmesine karşı ilerleme kayıt ediyordu. Resmi dil çabucak halk dili olmuştu. Bu genel bilgiler, Asur yazarlarının gelecek yüzyıllar yazacakları eserlerin karakterlerini belirleyecektir.

I – Yakubiler

Tutsak Asurlular çok kez Sasani Kralları tarafından Babil'e sürüldüklerinden, sadık Yakubiler bu bölgede çoğalmıştı. Antakya ile ilişkiler güç olduğundan Tagrit Episkoposu oranın Patriği kabul edildi. Bölgesindeki Episkoposları atayordu. Ona "Maphrien" (bereket veren) diyorlardı. Atanması için daha üst Patriğe bağlı değildi. Yüzyıllar sürecek bu Yakubi kilisesinin yönetimsel bölünmesi, tam Araplar'ın yayılması sırasında ortaya çıktı. İlk Maphrien Tagrit'li Marouta'ydı. Onu çok kez Maipherkat'lı Marouta ile karşılaştırdılar.

Marouta- İran İmparatorluğunda, Beit Nouhadré'de doğan Marouta, Callinique'deki Zachée manastırında dinsel hayatına başladı. Daha sonra Musul yakınındaki Mar Mattai manastırına geçti. Bir süre Edessa'da eğitim gördü. Tabip Gabriel dolayısıyla Monofizitleri iyi kişiler olarak gören kralın sarayına

yerleşti. Tabipin ölümüyle, Marouta Akoula (al-Koufah) ya çekildi. 629 yılında Tagrit Metropolit'i oldu ve 649'da öldü. Yazmalarda Dimache Nouveau üzerine bir *Homelie*'ye (*Quasimodo*) onun ismi kondu. Bunu yayınlayan ve çevirisini yapan M. Kosmo'nun sandığına göre yazarı Maipherkat'lı Marouta'dır. *Sévére'in Catena*'sında *Marouta* adı altındaki *İncil*'in yorumu da, belki aynı kişinindir. Epipahanie gecesinde suyun kutsanması üzerine bir *Homeliesi* ve bazı ilahileri, duaları var. Ona yüklenen ayin kendi zamanının çok öncesine aitmiş gibi duruyor. Suriyeli Michel, kendi Vakayinamesine, Nusaybinli Nesturi Barsauma'nın yaptığı şiddeti anlatan, Marouta'nın bir mektubunu koymuş. Bu yazdığını belgelere göre değil ama doğruyu söyleyen yaşlıların dediklerine göre kanıtlamış. Bu itiraf hikâyenin değerini düşürüyor. Bu mektubu özendiren "sédras" denen ayin dualarının yazarı I. Jean'dır. Yine ona bir ayin yüklüyorlar. Barhébréus takiben, Amr ibni Sad'ın isteği üzerine,

İncil'i Arapçaya tercüme etmesi gerekirdi.

Marouta'nın hayatı, yerine gelen Denha tarafından yazıldı. (649-660) başka bir eser bırakmadı. Bu hayat Fransızcaya F. Nau tarafından çevrilip yayınlandı (*Paris* 1905).

Sévére Sebokt-Marouta'nın çağdaşı olan Sévére Sebokt, Kenneschré manastırındaki Helenistik okulun yetiştirdiği en parlak yazarlardan biridir. Mesleği üzerine ayrıntılarımız yoktur. Tahmine göre daha manastırda Episkopos atandı. Böylece hayatını felsefeye, matematiğe ve dinbilimine adayarak geçirdi. Çok yaşlı olarak 667'de öldü. Ondan kalan Aristoteles'in *Analytica priora* (tasımları) üzerine bir çalışma var. Herméneutique (kutsal kitapları yorumlayan) üzerine yorumundan par-

çalar ve Musul'daki papaz Aitallaha'ya çalışmasındaki bazı terimler üzerine yazdığı bir mektup, périodeute Jonas'a, Aristoteles'in *Rhétorique* (Hitabet) inden bir kaç noktayı anlatmak için bir mektup var. *Les figure de Zôdiac*, (burçların biçimleri) adlı kitabından, E. Sachau'nun yayınladığı bir kaç bölüm var (*Viyana* 1870). Doğu, bilim tarihi için önemli olan Traité sur l'astrolabe plan (yıldızların yüksekliğini ölçen alet) üzerine tez F. Nau tarafından Fransızca çevirisiyle yayınlandı. (*Jour. as.* 1890). Periodeute Kıbrıslı Basil'e, 665 yılının Nisan ayı için ayın on dördüncü günü üzerine yazdığı bir tez. Bunun nedeni Paskalya yortu gününün tam saptanması. *British Muséum*'da adı altında Daniel'in Haftaları üzerine bir tez ve Sincar papazı Sergius'a, Aziz Grégoire de Naziace'ın iki vaazı üzerine mektuplar. Mektupların yazarı Nusaybin Episkoposu olarak tanımlandığına göre bir adaşının olup olmadığını sormak hakkımızdır elbet.

Balad'lı Athanase-Séveére Sebokt'un yönetiminde Kennechré'de okuyan ve felsefi bilimlerde üstatlarının geleneğini sürdüren çömezlerinden, Balad'lı keşiş Athanas'ı buluyoruz. Kenneschré'yi terk ettiğinde Tur-Abdin'deki Beit Malka manastırına çekildi. Yaklaşık 645 yılında Porphyre'in *Isagoge*'unu Yunancadan çevirdi. İlaveten yazarı bilinmeyen bir İsagoge daha çevirdi. Birincinin metni A. Feimann tarafından yayınlandı. (*Berlin* 1897). Az sonra Athanase rahip olarak atandı ve Nusaybin'e yerleşti. Bu kentte 669 yılında, Halep Episkoposu Matthieu ve Edessa Episkoposu Daniel'in istekleri üzerine Antakya'lı Sévér'in seçilmiş mektuplarını tercüme etti. Bu koleksiyonun altıncı kitabı elimize geçti. W. Brooks tarafından yayınlandı ve İngilizceye çevrildi (*Londra* 1903). Athanase yine Naziance'lı Aziz Georges'ın *Homelieleri*'nin bir bölümünü çe-

virdi. 684'te Patrik seçildi ve 686'da öldü. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkiler üzerine Episkoposlara yazdığı, bir mektup ve bir kaç ayin duası var.

Edessa'lı Jacques-VII. yüzyılda Yakubi kilisesinin en dikkat çekici yazarı olan Edessa'lı Jacques, bir din bilgini, filozof, tarihçi, *Tevrat* ve *İncil* yorumcusu ve gramercidir. Antakya'nın Endeba köyünde 633 yılında doğan Jaques, ilk yıllarını ünlü Kenneschré manastırında geçirdi. Orada öğretmeni Sévére Sebokt'tu ve ders arkadaşı 684'te Patrik olan Athanase'dı. Sınıf arkadaşını Edessa Episkoposu atadı. Jacques bölgesindeki manastırları disipline sokmaya çalıştı. Athanase'ın yerine geçen Julien'den destek gören keşişlere karşı Episkopos kilise kanunlarından bir sayfayı patrikliğin kapısına yapıştırdı ve yaktı. "Ben burada fazladan yanıyorum ve bozduğunuz bu kurallar faydasızdır" dedi. Sonra Kaisoum'daki aziz Jacques manastırına çekildi. Az zaman sonra Antakya bölgesindeki Eusebona manastırına profesör olarak çağrıldı. On bir yıl süresince Tevrattaki yazıları yunanca metinden anlattı. Bu manastırda Yunancayı yeniledi ve öğrenimini yetkinleştirdi. Keşişlerle olan güçlükler yüzünden komşu manastır Teleda'ya geçti. Dokuz yıldır *Tevrat*'ı gözden geçiriyordu ki, Edessa'da onun yerine geçen Episkopos Habip öldü. O zaman tekrar yerine geçti. Dört ay sonra kitaplarını götürmek için gittiği Téléda da 5 Haziran 708'de öldü ve oraya gömüldü.

Edessa'lı Jacques'ın giriştiği, *Tevrat*'ın basit kopyasının gözden geçirilmesi aslında Yakubilerin ilk düzenli yorumudur. Jacques kitapları konulara bölüyordu. Her bölümün başına konunun özetini ve kenarlara da açımlamalar koyuyordu. Bazıları Yunanca ve Aramicedeki değişkenleri, diğerleri de sözlerin

tam söylemini göstermek içindi. *Tevrat*'ın ilk beş kitabı, Samuel'in iki kitabı İsaya ve Daniel kitapları küçük boşluklarla bize kadar gelmişlerdir. Başka kitaplarının yalnız parçaları var. Açımlama ve dipnotlardan keşiş Sévére'in yazdıklarında veya daha sonraki yazarların referanslarında ne bulunmuşsa yayınlanmıştır. Aynı zamanda adı altındaki *Resolution caoniques* (kilise kararları)'nı derledik. VII. yüzyılın bir yazmasında, evlilik engelleri üzerine gerçekliği kanıtlanmamış bir çalışması var.

Jacques'ın Vakayinamesi Eusebe'in planı üzerine kurulmuştu. Bu vakayiname, yazıldığı 692 yılına kadar sürüyordu. Bilinmeyen biri onu 710 yılına kadar uzattı. Zamandizini kurallarından önce, bir kaç bölümde, yazar Eusebe'i düzeltiyor. Bu eser elimize paramparça geçmiştir. İlk seksen yıla ait bölümden yeteri kadarı elimizde ama gerisinden bazı cümleler var. Yaşayan her şey W. Brooks (*Paris* 1903) tarafından yayınlanmış ve Latinceye çevrilmiştir.

Yine Jacques'ın yazdığı ayine ait yazılar (Aziz Jacques'in ayini, vaftiz ayini, evlenme ayini, ayinlerin takvimi) var. Düz yazıyla yazılmış *Homelieler*'le (*şarap-ekmek ayinindeki özveri, hamursuz ekmeğe karşı, diofizit Ermenilere karşı, kanunlara uymayanlar üzerine*) birkaç vezinli *Homelie*. Mezhebinin yazarlarına göre Edessa Episkoposu çalışkan ve çevirmendir. Genellikle Yunancadan yaptığı çeviriler ona bu namı kazandırmıştır. Kanıma göre bu nam, Nesturilerdeki Mopsueste'li Théodor'unki gibi *Tevrat* yazıları üzerindeki çalışmalarındandır.

Ana tercümesi Antakyalı Sévéres'in, *Homiliæ Cathedrales*'ını çevirisidir. Asurlular onu Paul Callinique'in eski bir

kopyasından biliyorlardı. Jack kendininkini 701'de bitirdi. 708 tarihini taşıyan daha tamamlanmamış yazması, üç cilde bölünmüş yüz yirmi beş adet *Homeliesi* vardır. Yaklaşık otuz kadarı çeşitli yazarlar tarafından yayınlanmıştır. Edessa'lı Paul'un Kıbrıs'ta (yaklaşık 624'de) çevirdiği, yılın bayramları için ilahiler derlemesi olan, Sévére'in Octoeuchus'u, 675 yılında Jacques tarafından gözden geçirildi. Bu gözden geçirilmiş belge bize *British Museum*'un bir yazmasında geldi. Kendi el yazısı gibi gözüküyor. Belki, papaz Paul'un yaptığı Naziance'lı Grégoire'ın eserlerine de dokunmuştur. Sahte Musevi kökenli Zosima'nın anlattığı *Histoire des Recchabites*'ni (Recchabites'lerin tarihi) Yunancadan çevirdi. Çevirisi bir Fransızca kopyasıyla birlikte F. Nau tarafından yayınlandı. (*Paris* 1899)

Edessa Episkoposu'nun daha kişisel çalışması olan Enchiridon'u veya felsefenin teknik terimlerini yazdı. Özellikle dinbilimcilerin kullandığı töz, özdek, doğa, belirgin kişilik, kişi gibiler. Bu çalışma yayınlanmamıştır.

Batı Asurlular arasında Jacques birinci gramerci olmayı da hak eder. Edebi dili saptadı, imla kurallarını koydu, bir sesli harf düzeni kurdu ve doğru söylemi gerçekleştirmek için işaretledi.

Grammaire de la langue mésopotamienne (Mezopotamya dilinin grameri) eseri bize kısa parçalar olarak geldi. Mektuplarında birçok gramer sorunlarını yazmıştır. Philips'in ve P. Martin'in yayınladıkları Georges Saroug'un el yazısı üzerine, aynı zamanda bir mektubu var. Bir diğeri de, alfabe ve yazının reformu üzerine Antakyalı Paul'a yazdığı mektuptur. Dinsel konuları ele alan mektuplardan papaz Thomas'a ayini anlatan biri var. Diyakoz Barhadbeschabba'ya, Calcédoine kararla-

rının karşısında olduğunun nedenlerini sıralayan ve yazarının monofizitliğine kuşku bırakmayan bir mektubu var. Otuz kadar da, çeşitli kişilere yazılmış ve çoğu daha yayınlanmamış mektupları bulunuyor.

Hayatının sonuna doğru Jacques, *De la creation et des créatures* (yaradılış ve yaratıklar üzerine) adında, yedi kitaba bölünmüş bir tez yazdı. Birincisi meleklere, sonuncusu insana adanmıştı. Altı günlük yaratılış üzerine olan bu eser, Aziz Basil'in ve başka papazların *Homelieleri*'ne benzemektedir. Onun için ona Hexameron adı verilmiştir. Yeryüzüne ayrılmış bölümün özgün bir yanı yoktur. Hepsi Ptoleme'nin coğrafyasından yazılmıştır. Hexameron Tanrı'nın cevherine ait La cause premier créatrice, eternelle toute pussant et incrée (Sonsuz, yaratılmaz, tamamen güçlü, ilk yaratanın nedeni) adlı bir tezin devamıydı. Görüldüğü gibi bu dinsel bir ansiklopedinin iki bölümüydü. Hexameron J. B. Chabot ve A. Vaschalde tarafından, Latince çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır (*Paris* 1932).

İlk nedenin tezi bize kadar gelmedi. Onun, *Causa casarum* adındaki bir çalışmada bulunacağı sanıldı. Bu eserin tam adı *Livre de la connaissance de la vérité ou de la cause de toutes les causes* (Doğrunun bilinmesi veya bütün nedenlerin nedeni üzerine kitap). Yazar kendini Edessa Episkoposu olarak gösteriyor. Gerçekleşmesi imkansız bir eserle, beğeni toplamak için uğraşması sonucu yazılmıştır. Önerisi, bütün insanları bir tek dinsel toplulukta birleştirmek. Yakubiler, Hıristiyanlık dogmalarında Yahudi ve Müslümanları kızdıracak şeylerden sakınıyorlardı. Arap gizemciliğine yakınlık gösteriyorlardı. Çok iyi yazılmış bu eser dokuz kitabı kapsar. Bizde ilk altı kitap ve yedincisinden iki bölüm var. İkinci bölümü bir fen bilimleri

ansiklopedisidir. Yazar hepsini toplamış ve kendinden de bir kaç görüş eklemiştir. XI. yüzyılda eserin tarihinde Suriye'de öğretilen bilimler. Bu çalışma C. Kayser tarafından yayınlanmıştır (*Leipzig* 1889). Almanca çevirisi yayıncının ölümünden sonra Siegfried'ce bastırılmıştır (Strasbourg 1893).

Araplar'ın Georges'u-*Hexaéméron*'un son bölümlerini Edessa'lı Jacques bitirememişti. Mezopotamya'daki Hıristiyan göçer Araplar'ın Episkoposu, monofizitliğe bağlı, arkadaşı Georges tarafından eser 686 yılında tamamlandı. Episkoposluğun merkezi Akoula kentindeydi. Georges 724 yılında öldü. Balad'lı Athanase'ın çömeziydi. O da, onun gibi Aristoteles'in felsefesine bağlıydı. En önemli eseri Aristoteles'in Organon'uydu. Elimizde bir bölümü var (*Catégories, Herméneutique, I er livre des Analytiques* [Kategoriler, kutsal kitapların yorumlanması, Analitiklerin birinci bölümü]). Her kitapta konunun başında bir giriş ve sonunda bir yorum var. "Asur yorumlarının arasında, eserin önemi ve sergi yönteminin tam olması bakımından onunla karşılaştırabileceğim başka bir eser yoktur." (Renan)

Din bilimi alanında bu Episkopos'a, Grégoire de Nazianc'e'ın *Homelieleri*'nin dipnotlarının ve açımlamalarının derlenmesini borçluyuz. Kutsallar üzerine bir yorum ve birkaç vezinli *Homelie* var. Kilise kanunlarına ait kararlarını ve *Tevrat*'a ait dipnotları ve açımlamalarını yalnız oraları okuyan bilir. VIII. yüzyılın sonunda bir yazmada korunan mektuplaşmaları, daha güçlü olarak ilgi çeker. Dünya hayatını bırakmış İnnip'li (Halep yakınında) Jésus'e yazdığı üç mektuptan birinde Aphraate'yi şiddetle eleştiriyor. Onun tinle ruh ayırımı ve Kutsal Ruh üzerine öğretisi ve zamandizini, eleştiri konusu olu-

yor. Téléda Papazı Mari'ye yazdığı Bir diğer mektubu Nesturilere karşı yazıyor. Direk üzerinde yaşayan Jean'a iki mektupla zamandizini ve astronomi üzerine yazıyor. Aynı Jean'a 715 tarihinde yazdığı mektupta Edessa'lı Jacques'ın mektuplarındaki anlaşılması güç yerleri anlatıyor.

Direk üzerinde yaşayan (stylite) Litarba'lı Jean (al-Athârib, Halep yakınında) Edessa'lı Jacques ve Araplar'ın Georges'uyla mektuplaşan biri. 737 yılına kadar yaşamış. Ona hizmet eden Tellmahré'li Denys kronografların arasında birinciydi. Tarihe ait yayını bizce bilinmiyor. Ondan kalan bir kaç mektup var.

Elias-Önce Goubba-Barraya manastırında keşiş ve sonra Apamée'de Episkopos olan Elias 709'da Patrik oldu ve 724'de, de öldü. Önceleri Diofizit inancındaydı. Harran'ın Melchite Episkoposu Leon'un kendisine, monofizitliğe dönüşünün nedenini soran bir mektuba, cevaben bir Apologie (savunma) yazdı. Bu mektup elimizdedir.

Bu Leon, İznik'in simgesini açıklayan, Antakyalı Sévére'e karşı bir tez ve monofizitlere karşı bir birine zıt çalışmalar yazan, Constantin'in yerine geçmişti. Constantin ve Leon, melchite Episkoposu Martyropolis'li, yani Maipherkat'lı Georges'in çömeziydiler. Assemani'nin ve onu izleyenlerin dediği gibi, Tagrit'e bağlı değillerdi. Elias'ın savunmasındaki Aziz Jean Damascéne'in *Contre les Jacobites* (Yakubilere karşı) tezindeki açıklamaları incelemenin bir yararı olacaktır.

Yüzyılın yarısında iki vakanüvis vardı. Telmahre'li Denys'le, Nusaybinli Elie'nin söz ettikleri Moise'in oğlu Tur-Abdin'li Daniel ve Batı ülkesinden Samuel'in oğlu Jean. Ondan yalnız Denys söz ediyor.

Pseudo (sahte)-Denys-775 yılında Tur-Abdin'deki Zoucnin manastırının bir keşişi değerli bir tarihsel derleme yaptı. Derlemeyi yapanın adı yazmanın ilk sayfalarıyla birlikte kayboldu. Eserden büyük alıntılar yapan Assemani, yanlış olarak onu Tellmahre'li Denys'e yükledi. Kötü yazılmış ve zamandizininde çok titiz olmayan bu vakayiname, başkaları tarafından da yazılmış notları da kapsar. İlki büyük Konstantin zamanındaki dünyadan başlar. Yazar Eusébe'in Vakayinamesinin bir özetini kopya eder. Arasına da Afrikalı Jules'ün Edessa zamandizinini, Hazine Mağarası'nı, Büyük İskender'in romanını, Efesin yedi uyuyanını ve başka sahtekârlıkları sokar. İkinci bölümü Konstantin'den Zenon'a uzanır. O da neredeyse tamamen tarihçi Sokrat'tan alınmadır. Jean Rufus'un Plérophories ve Hénéticon gibi Aramicedeki bazı belgeleri de içine katmıştır. Vaktiyle Josué Stylite (direkte tüneyen) yüklenen küçük zamandizini, ikinci ve üçüncü bölüme karşı alınmıştır. Bu bölüm Zénon'da başlayıp Justin II'de bitiyor. Bu da, harfi harfine, bugün ikinci bölümü kaybolmuş olan Asyalı Jean'ın *Histoire ecclésiastique* (kilise tarihi) dir. Bu kısım, Beit Arscham'lı Simeon'un mektubu gibi önemli belgeleri kapsıyordu. Dördüncü bölüm yazarın kendi çalışmasıydı. 487 yılından 715 yılına kadar olan bölüm çok özet olarak, onu izleyen yıllar için biraz daha ayrıntılı ve 767-775 yılları için can sıkıcı bir uzunlukta, Mezopotamya'daki Asurluların başına gelen felaketleri anlatıyor. Ben bu vakayinamenin tamamını yayınladım ve Latince çevirisini ara vermeden yapmayı düşünüyorum.

Beit Kandasa'lı Lazare-Beit Kandasa'lı Lazare 775 yılı civarında yazıyordu. Kendisi *İncil* üzerine bir yorum yapmıştır. Bu çalışma bir derlemeden başka bir şey değildir. Bu eser kısmen korunmuştur. *İncil* için Saroug'lu Jacques'ı, İskenderiyeli

Cyrille'i, Afrem'i ve fırsat buldukça Mopsueste'li Théodore'u kullanmıştır. Mektupların yorumu *Chrysostome*'un basit bir özetidir.

Edessa'lı Théophile-Tellmahré'li Denys'in *Chalcédon*'yalı (Kalkedon) / Kadıköylü ve Barhébréus'ün Maruni dediği, Thomas'ın oğlu Théophile, ünlü bir astronomdu. Halife el Mehdi tarafından beğeniliyordu. 785 yılında öldü. Astronomi tezlerinden bir kaç yazı var. Bir kaç satır da Homer'in İlyada ve Odise'sinin, Aramiceye çevirisinden var. Oysa ki kendisi tamamını çevirmiş. Vakayinamesinden kalan bir şey yok. Denys'in dediğine göre Yakubilerin sevdikleri hikâyeleri bir kenara bırakmışmış.

David- Beit Rabban'lı Paul'un oğlu David Ninova bölgesinde doğdu. Sincar Dağındaki bir manastıra girdi. 784 yılında orayı, Episkoposla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden kırk keşişle birlikte, terk etti. Ondan kalan bir gramer çalışmasından bir kaç parça, *Tevrat*'taki Yaratılış üzerine X. bölümden bir yorum, Trisagion'na "*qui crucifixus es pro nobis*" sözlerinin ilavesi üzerine bir Melchite'le bir Yakubi arasında bir diyalog ve mektuplar var. Jean adındaki Episkoposa yazılanın birinde, *Tevrat* ve *İncil* yazmalarında kullanılan işaretlerin icat edeninden söz var. Bunlar Rahmani tarafından yayınlandı (*Cherfé* 1904) David'in adı altında, daha sonraki bir zamana ait, karanlıkta kalmış birinin eserlerini yayınladılar.

Belthan'lı Georges-Kenneschré manastırında okuduktan sonra Samosat Episkoposu Thomas'ın maiyet memuru oldu. 785 yılında diyakozdan başka bir şey olmadığı halde, Patrik Athanase III'ün yerine seçildi. Etkili Episkoposlardan bir bölümü karşı çıktı. Dört yıl sonra Callinique'li Jean ölünce yeri-

ne Dara'lı David geçti. Onun kışkırtmasıyla Halife el Mansur onu hapse attı. Dokuz yıl hapiste yattı. Halife Mehdi onu serbest bıraktı. Papazları denetleme için dolaştıktan sonra 790'da öldü. Yarı kalmış bir yazmada Aziz Matthieu'nün İnciline ait yorumu var. Bu yorum, Chrysostome, Kapadokyalılar, Mabboug'lu Philoxéne üzerine inşa edilmiş. Bir diğer yazmada 785 yılma ait patriklik genelgesi var. Michel Vakayinamesinde, Georges'un Gouria diyakozuna yazdığı mektubun büyük bir bölümünü almış. Bu mektubun konusu ayin formülü olan "panem cælestem frangimus" idi. Bu konu Asurlular arasında canlı tartışmalara neden olunca, bu patrikten sonra bölünmeye sebep oldu.

Cyriaque-İki yıl sonunda ölen Patrik Joseph'den sonra Episkoposlar Callinique yakınındaki Pilier manastırının keşişi Tagrit'li Cyriaque'ı seçtiler. 793 yılında patrik seçildi ve 817'de öldü. Yirmi dört yıllık patrikliği savaşımla geçti. Karşı gelen Episkoposlar ve keşişler ayinlerin düzeltimi ve Julyen'ci Ermenilerle birleşme çabalarını boşa çıkarmak için uğraştılar. Harran bölgesindeki Beit Botin kilise toplantısında aldığı karar korunmuştur, üzüm bağının kinayesi üzerine bir *Homeliesi* var. Üzerine yükletilen bir ayin var. İskenderiye patriği Marc'a yazdığı inanca ait mektup Arapça çevirisinden biliniyor. Bütün bu belgeler daha yayınlanmamıştır.

Tellmahre'li Denys-Tellmahre'li olan Denys, 818'de Cyriaque'ın yerine patrik seçildi. 845 yılına kadar yaşadı. Basit bir keşişken Kenneschré manastırında başladığı, sonra oranın yanmasıyla Kaisoum'daki Aziz Jacques manastırında sürdürdüğü incelemelerine, Patrikliğinde de heyecanla devam etti. Esas çalışması bir tarihtir. İki bölüm, on altı ciltte, konulara bölün-

müş olarak ikiyüz altmış yılı kapsıyordu. İmparator Maurice'in 582'de tahta çıkmasından başlıyor, 842 yılında Théophile'in ölümüne kadar sürüyordu. Asur kilise tarihi için son derecede önemli olan bu eserin elimizde bir bahisi var. Yalnız bu eser çok kullanılmıştı, hatta bazen Asurlu Michel ve başka bir bilinmeyen vakanüvis tarafından, kopya edilmişti. Denys basit bir vakayiname yazmamış, uzun açıklamalar da kaleme almıştı. Eleştirinin olmaması dolaysıyla, anlatım bakımından Sozoméne'in tarihine benzer.

Théodose-Patrik Denys'in kardeşi olan Théodose Yunan diline hakimdi. Kendisi Naziance'lı Grégoire'ın iambique (şiirde biri kısa, diğeri uzun yazılmış dize vezni. *Fransızca Türkçe sözlük*, Ferid Namık Hansoy, çn.) şiirlerini Aramiceye çevirmiştir. Aynı zamanda bu papazın peygamber Elie'nin mucizeleri üzerine yazdığı *Homelie*'yi de çevirmiştir. Cyriaque'ın Edessa Metropoliti atadığı Théodose kardeşinden önce öldü. 834 yılında, kardeşi önceden onun yerine kimin geçeceğini saptamıştı.

Dara'lı Jean-Tellmahré'li Denys'in tarih kitabı Daralı Jean adına sunulmuştu. Seçkin bir din bilgini olan bu Episkopos'un hayatına ait hiçbir şey bilmiyoruz. Hiérarchie céleste (göklerdeki aşama sırası) ve Pseudo-aréopagite'te (eski Yunanistan'da sahte mahkeme üyesi) göre Hiérarchie ecclésiastique (kilisede aşama sırası) üzerine yorumları ve ruh ve *Sur la resurection des corps* (Bedenlerin tekrar canlanması) üzerine önemli tezleri var. Bu eser büyük bir ilginin ve bilginin eseri. Aynı zamanda, Maruniler'in kendini bilgin gösteren, Jean Maron'a yüklemek için, yazarın adını sildikleri *Sur le Sacerdoce* (ruhban sınıfı üzerine) bir tez yazmıştır. Bütün bu çalışmalar ko-

runmuştur. M. Sanda yayına girişmiştir.

Antoine-Patrik Denys'in zamanında Tagrit'te yaşayan hitabet (güzel söz söyleme) öğretmeni keşiş Antoine, bu adı, Traité de Rhetorique (hitabet üzerine) adlı kitabından dolayı taşımaktadır. 825 yılında yazılan bu kitap Asurlular arasında büyük bir üne sahipti. Bu eser beş kitaptan oluşur. Sonuncusu, çok gelişmiş bir tez olarak Asur şiir ölçeğidir. Daha sonraki yazarlar, özellikle Bar Schakako, onu izlemişlerdir. Elimizde Antoin'ın dört bölümlük Kader üzerine yazılmış kitabı var. Aziz Chréme üzerine bir tez, kasideler, taziyet mektupları, ölçekli bir kaç ilahi ve dua da bulunuyor. Asurlular arasında uyaklı şiir yazanlardan.

Lazar Bar Sapta-Bağdat Episkoposu olduğunda Philoxene adını alan Lazar Bar Sapta, 829'da yerinden edildi. Kendisi bir ayin yazan ve vaftiz ayinini açıklayan bir yazardır.

Lazarı suçlayanlardan biri de, Nusaybin kilisesinin üst diyakozu Nonnus'tu. Dönemin en seçkin tartışmacısıydı. Bu yazardan elimizde dogmatik sorunlar üzerine üç mektup ve Nesturi Marga'lı Thomas'a karşı beş kitaplık bir tezi var. Nonnus bu yazıyı, Nusaybin valisinin attığı hapiste yazdı.

Yazdığımız son yazarlar IX. yüzyılın başında yazmışlardı. Bu yüzyılın ortasında Yakubi kilisesi edebi bakımdan daha az temsil edilmiştir.

Catena Patrum-Edessa Dağındaki Aziz Barbe manastırından Sévére adlı alçak gönüllü bir keşiş, *Catena Patrum* adında papazların uğraşlarına ait özetleri derleyerek, on yılda derlediği bir kitapla, Asur edebiyatında bir yeri hak eder. Bu özetlerin sunumu *Tevrat* ve *İncil*'in kitaplarının çoğunluğuna ait yorumlardır. Bu yazara göre, bu özetler veya açımlamaların

sayısı 10, 860 tanedir. Aziz Afrem'in, Edessa'lı Jacques'ın ve diğer Kutsal kitap inceleyicilerinin kaybolan yorumları, böylece korunmuş oluyor. Çalışma 25 mart 861'de bitmiş. Hattatlar sonradan bir kaç tamamlayıcı parça eklemişlerdir. Bu hacimli eser Vatikan ve *British Museum* kütüphanelerindeki yazmaların arasındadır.

Theodose-Aynı dönemde Cartemin manastırında keşiş tabip Romanus yaşıyordu. 887'de Patrik seçildi ve Théodose adını aldı. Çoğunu Yunancadan Aramiceye çevirdiği yüz on iki Pitagor deyimi için, ona borçluyuz. Hepsine de, kısa açıklamalar eklemiştir. En önemli eseri, *Livre de Hiérothée*'nin, ayrıntılı bir yorumudur. Kitabı bu yoldan unutulmaktan kurtarmıştır. Önce her bahsin metnini yayınlamış ve sonra da, onu kısa özetler halindeki yorumunda tekrarlamıştır. Eserin başına genel bir giriş ve her bahsin başına özel başlangıç konmuştur.

Moyse Bar Képha-Yüzyılın sonundaki Yakubi yazarların en verimlilerinden birine rastlıyoruz. Moyse Bar Képha. Ölümü doksan yaşında 12 Şubat 903'de. Hayatı ve adı bilinmeyen ama çok inanılır birince yazıldığına göre, Balad'da doğdu. Arid Dağındaki Aziz Serge manastırında, dinsel hayatına başladı. Daha sonra Musul Episkoposu oldu. Musul'a iki kilise bölgesi daha bağlıydı. O zaman Sévére adını aldı. Tagrit Episkoposluğu boştu. O görevi de gezici olarak üzerine aldı. Edebi çalışmaları çoktur. Barhébréus'ün sık sık söz ettiği *Tevrat* ve *İncil* üzerine yorumu çok özgün değildir. Bazı bölümleri (yaratılış, İnciller, Paul'un mektupları aşağı yukarı tamamen korunmuştur. Başka türlü varlığını bilemeyeceğimiz, Aristoteles'in diyalektiği üzerine bir yorumundan, Barhébréus söz etmektedir. Onun dört kitaba bölünmüş kader ve özgür irade

üzerine tezi, ilahi iradeyle kişisel istenci uzlaştırmaya çalışıyor. Hexaéméron'u büyük çapta Edessa'lı Jacques'ınkine dayanıyor. Onun devamı olan üç ciltlik *Sur le Paradis d'Eden* (Cennet bahçesi üzerine) kitabını yalnız Andréas Masius'un Latince çevirisinden (Anvers, 1569) biliyoruz. Yunan Patrolojisinin (kilise büyüklerinin hayat ve eserleri üzerine bilgi) içinde tekrar basılmış. Elimizdeki yazmanın çevirmeninin adı kaybolmuş, başkasını da bilmiyoruz. Eserin bir yerinden *Moyse'nin Des sectes* (Mezhepler) adında dogmatik bir yazılı tartışma çalışmasının olduğunu öğreniyoruz. Kutsallar üzerindeki tezi elimizde. Bazı yazmalarda yılın önemli bayramları için bir *Homelie* demetinin ona yüklendiğini görüyoruz. Bu yüklenmenin doğruluğundan kuşku duyabiliriz. Onun adına olan iki ayinden biri uydurmadır. İbadet ve ayin usullerinin ve törenlerin onun olması gerekiyor. Onun hayatını yazan kişi, Naziance'lı Grégoire'ın yazılarına ait iki ciltten ve bir kilise tarihinden söz ediyor ki, bundan ne Michel, ne de Barhébréus söz etmiştir. Bu bakımdan varlığı problemlidir.

II – Nesturiler

Jesuyab II. Cevat din kurulunun Patrik seçmek için 628 yılında toplanmasını buyurunca, bütün Episkoposlarının oyu Babai'ye oldu. Seksen yaşındaki Babai bu makamı kabul etmeyince, Balad Episkoposu Ghedala'lı (Musul yakınında Djoudal) Jesuyab'a verildi. Chosroes / Hüsrev'in kızı Boran onu elçi olarak Héraclius'a gönderdi. Nusaybin'deki okulda önce okumuş, sonra da öğretmişti. Ebedjésus ona *Homelieler*, tarihler (tahminen keşişlere ait) Mezmurlar üzerine bir yorum ve

mektuplar yüklüyor. Yalnız Beit Madai deki Rabban Abraham'a yazdığı mektup dışında, bütün bu eserler kayıptır. Jesuyab 644 yılında öldü.

Joseph Hazzaya-Hazzaya (geleceği gören) adı verilen Joseph, aslen İranlıydı. Halife Ömer'in askerlerince tutuklandı. (634-644). Onu bir Hıristiyan'a köle diye sattılar. Onu Hıristiyanlığa çevirdikten sonra azat etti. Özgürlüğüne kavuşunca keşiş oldu ve Kürdistan'da bir manastırı yönetti. Daha sonra Zinai kentinin yakınında Boktjésus manastırına geçti ve orayı da yönetti. Kardeşi gelip onu buldu, o da vaftiz olup manastıra girdi ve *Ebedjésus* adını aldı. Hiç durmadan yazan Joseph yazılarına kardeşinin adını verdi. Nusaybinli Ebedjésus kataloğu ona bin dokuz yüz tez yüklüyor. Daha fazlasını da yazıyor. Diğerleri arasında *Le livre de trésors* (*Hazineler Kitabı*) adında karışık, anlaşılması güç sorular üzerine yazdığı kitap var. Felaketler ve cezalar, Kilisenin esaslı bayramlarının nedenleri, konularında yazdığı kitaplar da var. Yine Palladius'a benzeterek yazdığı *Paradis des Orientaux* veya Doğunun yalnızlığa çekilmişlerinin, hayatları kitabı var. Tüccar (Scété'li Isaie), Sahte mahkeme üyeleri için, *Capita scientiæ* üzerine ve Ezéchiel ve Aziz Grégoire'nin ön sezilerinin açıklaması için yazdığı yorumlar ve Manastır hayatı üzerine mektuplar var. Joseph, Henana'nın yandaşı olduğunu gösterdi. Babai onu *Traité de l'union* (Birlik üzerine tez) uyla ve Mektuplarıyla yendi. "Kilise doktorlarının onaylamadığı dört tez yazdığından, Patrik Timothée onu aforoz etti" 790 yılında *Beit Nouhadra* kutsal Episkoposu Nestorius hayatını yazdı.

Sahdona-Aramicedeki adının çevirisi olan Martyrius'de denen Sahdona, VII. yüzyılın başında Beit Nouhadré'nin bir kö-

yü olan Halmoun'da doğdu. Eğitim gördüğü Nusaybin'den ayrılıp, ünlü Beit Abé manastırının kurucusu Jacques'ın yönetimine girmek üzere oraya gitti. Daha sonra Beit Garmai'deki Arewan'm Mahozé'sine Episkopos oldu. Heraclius'a giden elçilik kurulunda, o da, Ghedala'lı Jésuyab'la birlikte gitti. Dönüşte, Apamée'deki kısa süreli bir kalışta Suriyeli keşişlerle bir tartışmadan sonra Nesturi öğretisinden vazgeçerek, Monofizit olmadı ama *Chalcédonya* / Kadıköy kurulunun öğretisini kabul etti. Mezopotamya'dan kovularak Suriye'ye döndü ve İmparator Heraklius'un bir iyiliği olarak Edessa Episkoposu yapıldı. Bu kentte az yaşadı ve dağa çekilerek yalnızlık içinde öldü.

Sahdona, dinsel ustası Beit Abé'li Jacques'in cenazesi ve daha bir kaç terki dünyanınki için, cenaze söylevleri yazmıştı. En önemli eseri, iki bölümlük, dünya hayatını bırakanlar üzerinedir. Birinci bölüm yirmi iki bahislik dört kitaptır. İkincisi on iki bahislik tek bir cilttir. Bu ikinci bölümün tamamı ve birinciden de altı bahis, Sina Dağındaki manastırdan alınan VII. yüzyıla ait bir yazmada, Strasbourg'da saklanmaktadır. Söz konusu eser P. Bedjan tarafından1903'de Paris'de *Livre de la perfection des oevres* (Eserlerin mükemmelleştirilme kitabı) adı altında yayınlaştırılmıştır. Birinci bölümün var olan altı konusu (birinin yeri değişmiş, diğerleri dördüncü kitaptan beş bahis) manastır hayatından söz ediyor. Dünya hayatını bırakmak, ortak hayat, yalnızlık ve mücadeleleri gibi. İkinci kitabın konusu inanç. Ümitler, Tanrı'ya karşı en iyi sadaka ve gelecek. Fakirlik ve fedakarlık, bekâret ve iffet, oruç ve ölüm, ilahi hizmet üzerine, dua ve ayin, şarap-ekmek ayini sonrası lütuflar, vaaz ve uyanıklık, ceza, itaat, sabır hakkında. Düşünceler üzerine uyanık davranmak. Bütün bu bahisler ruhani haya-

tın en değerli bilgelerinin dedikleriyle doludur. Jesuyab III'ün mektuplarına göre Sahdona'nın öğretisel eserini adı *Contre les hérétiques* (Sapkınlara Karşı)'dır, terki dünyalılara ait olandan başkadır. Keşişlere yazdığı beş mektupta elimizdedir. Bedjan onları yayınladı.

Jesuyab III-Sahdona'nın mezhep değiştirmesi Nesturi kilisesinde büyük bir skandal nedeni oldu. Kouphlana köyünden, Bastoumagh adlı zengin bir İranlının oğlu olan, eski okul arkadaşı, Adiabenos'lu şiddetçi Jesyab III'ü, karşısında buldu. Jesuyab, Nusaybin'de eğitimini tamamladıktan sonra Episkopos'luğa yükseltilip, Arbéles Metropoliti oldu. Patrik Maremmeh'in ölümünden sonra, onun yerine seçildi ve ölene kadar (685) Nesturi kilisesini yönetti.

Bu Patriğin edebi çalışması dikkate değerdir. *Beth Lapeth* Metropoliteni Jean'ın isteği üzerine sapkınların iddiasını çürüten bir yazı, çeşitli çelişkiler üzerine tezler ve cenaze için olanları ve diğer söylevleri yazdı. İlahiler, dinsel hayata başlayanlara öğütler ve daha birçok ayin çalışmalarını kaleme aldı. Mektupları da var. Zerdüşt dininden Hıristiyanlığa geçen, Arbéles'de on beş yıl hapis yatan ve on iki arkadaşıyla 620 yılında çarmıha gerilen ünlü Nesturi şehiti Jésusabran'ın hayatını yazdı. Bu yazı Jésuyab'ın kaleminden çıkanların en iyilerindendir. Biz metnini yayınladık ve içeriği için uzun bir inceleme ekledik. Bu yazar Nesturiler içinde ilk sıraya oturtulmalı. Üslubu zarif, değişken, bazen araştırılmış, her zaman doğru ve saf ama birçok Doğulununki gibi uzatılmıştır.

Mektuplarından yüz dördü VIII. yüzyıla ait güzel bir yazmada bize kadar gelmiştir. Bu yazma Vatikan kütüphanesinde korunmaktadır. Edebi güzelliklerinin yanında o dönemdeki

Nesturi kilisesinin tarihine ait değerii bir belgedir. En ilgi çekici yazıları, Sahdona'ya karşı olanlarıyla Patriğe itaat etmeyen Rewardacshir Metropoliti Siméon'a yazılanlardır. Bu derlemenin bir nüshası R. Duval tarafından *(Paris*, 1904) Latince çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır.

Jesuyab, Ayin, kitabını ve kısa dua kitabını gözden geçirmiştir. Yılın bütün Pazarlarında, büyük perhizde ve Ninovalıların orucunda yapılacak ayinleri açıklayan houdra adlı kitabı düzenlemiştir. Vaftiz ayinini, mezhepten, sapkınlıktan dönenlerin affını ve toplumsal tövbelerini, mihrapların adanması törenlerini, düzenledi. Bu ayin reformunda, kendisine okul arkadaşlarından Ananjésus yardım etti.

Ananjésus-Ananjésus manastır hayatına girmişti. Seyahat etmek isteğiyle Kudüs'e ve oradan da Scété çölüne gitti. Çölde Mısırlı keşişlerin hayat tarzını benimsedi. Dönüşünde İzla büyük manastırını terk ederek, Beit Abé'ye çekildi. Eserlerinden birçoğunu biliyoruz. Bol yorumlu bir cilt felsefe tanımlamaları düzenlemişti. Papazların yazılarında rastlanan güç sözlerin söylenişleri için bir tez ve aynı biçimde bir diğerini de, anlaşılmayan sözler için hazırlamıştı.

Patrik Georges'in (658-680) isteği üzerine tasarladığı başka kaynaklara da baş vurarak kişisel anılarla zenginleştirdiği, daha doğrusu derlediği, Palladius'un *Paradis Parum*'unu yeniden yazdı. Bu eser bütün Nesturi manastırlarında keşişlerin ders kitabı oldu. Metnin pratik nüshası P. Bedjan tarafından yayınlandı. (*Paris* 1897). Yazmalar toplanınca dört cilt yapıyor. 1. Palladius'un ilk kitabı, 2. İkinci kitap, 3. Aziz Jérôme'ın kitabı (aslında Rufin'in) 4. Palladius'un üçüncü kitabı. yanlış olarak adlandırılmış. Onda altı yüz yirmi yedi tane

Apophtégmes (büyük adamların sözleri) den buluyoruz. Bu sözler konulara göre isimlere bölünmüştür. Buna ek olarak, yüz elli üç adet soru ve yanıt, örnekler, yüz elli üç tane de yeni soru vardır. Az değişik bir metin, İngilizce çevirisiyle W. Budge tarafından yayınlanmıştır (*Londra* 1904). Bu eserin eleştirel bir yayını, ilkel Yunan metinlerinin en uygununun seçilmesi için yararlı olacaktır.

Daniel Bar Maryam-Patrik Jesuyab III'ün çağdaşı olan Daniel Bar Maryam, bir yazar olarak takvimin açıklamasını vermiştir. Bir de dört kitaplık Kilise Tarihini yazmıştır. Özgün metinden elimize bir şey geçmemiştir. Yalnız *Chronique de Séert* (Siirt Vakayinamesi*) adı altında, bilinmeyen biri tarafından, Arapça'sı derlenmiştir. Belki bu yazar (Daniel Bar Toubanita'dır). Kendisi Mutlu denilen, Tahal Episkoposu'nun oğlu olabilir. Beit Garmai'de cenaze söylevleri, ölçekli *Homelieler*, Kutsal Kitaba ait sorulara cevaplar yazıyordu. Bir şiir antolojisine benzeyen *Livre de Fleurs* (Çiçeklerin Kitabı) ve *Solution des question sur le tome des oevres d'Isaac de Ninive* (Ninova'lı İshak'ın eserlerinin V. ciltindeki soruların çözümleri) Bu eserlerin hiçbiri korunamamıştır.

İranlı Jean- Ünlü bir manastırın kurucusu, 611 yılında ölen *La Vie de Bar Edta* (Bar Edta'nın hayatı) Jean adında bir keşiş tarafından yazılmıştı. Çok kez karıştırıldığı Beit Garmai'li Jean'dan ayırmak için, buna İranlı Jean dendi. Bu sonuncusu, Beit Abê'li Jacques'ın çömezi ve ardılıydı. Hayatının sonunda, doğduğu ülkenin Ezéchiel tarafından kurulan Dakoka yakınındaki bir manastıra çekildi. Kendisi, İzla Dağının papazı Abraham'ın ve Musul yakınında Beit Halé manastırının kurucusu Mar Kodawi'nin hayatlarını yazdı. 660 yılı civarında yazıyor-

* Yaba Yayınları, Çev: Celal Kabadayı, 2002

du. Ona bir özdeyişler derlemesi ve bilmediğimiz manastır yöntemlerini yüklüyorlar.

Sabarjésus- Rostam denen *Sabarjésus*, Adiabenos'un Hérem köyünde doğdu. Manastır hayatının çekiciliğine kapılan Sabarjésus, 630 yıllarına doğru İzla Dağındaki büyük manastıra girdi. Onu Beit Abê'deki için terk etti ve sonra da oradan da Beit Kôka'dakine geçti. Orada öldü (680). Birçok ünlü manastır papazının ve keşişinin hayatını, özellikle, o manastırın kurucusu Sabarjésus'unkini yazdı.

Georges- Beit Garmai'de Kaphra'da zengin ana babadan doğan Georges, Beit Abê'deki manastıra girdi. Adiabenos Metropolit olmak için oradan çıktı. Bunun peşinden Jesuyab III ten sonra Patrik oldu (658-680). Synodcon'da saklanan Kilise kanunlarının ve bir dogmatik mektubun yazarıdır. Homelielerinden elimize bir şey geçmemiştir.

Elias- Patrik Georges'in seçimine katılan Merv Episkoposu Elias, için Ebedjésus, dört *İncil* üzerine bir papazlar zincirinin yazarı olduğunu bildirmektedir. Yine aynı kataloğ, *Tevrat*'ın kitapları üzerine yorumlar, bir *Kilise Tarihi* ve mektuplar yazdığını da söylüyor. Bunlardan hiçbiri elimize geçmemiştir

Gabriel-Taureta (inek) denen Gabriel, Siarzour vilayetinde doğdu. Öğrenimini bitirince büyük manastıra girdi. Daha sonra orayı bırakıp Beit Abé'ye geçti. Hénanjésus'I'in patrikliğinde (686-701) o manastırın başına geçti. Dinsel çelişkilerde, Mardin yakınındaki Cartamin manastırındaki keşişlere ve Sahdona'ya karşı etkin bir rol oynadı. Hatta Sahdona'yı tekrar Nesturiliğe çevirme umuduyla Edessa'ya gitti. En önemli eserleri, büyük manastırın papazı Narsés'in hayatı, Paskalya günü için bir *Homelie*, Tour-Bérain şehitlerinin hayat hikâyesi (Ad-

hourparwa, Mihnarsai ve kız kardeşleri Madoukt). Hükümdarlığının dokuzuncu yılında (317-318) ve büyük zulmün başlamasından önce, Şapur II tarafından idam edildi.

Nesturi edebiyatında bu dönemi adı bilinmeyen biri tarafından yazılmış bir vakayiname anlatır (Belki daha uzun bir eserin son bahsi). Bu vakayiname Chosroes / Hüsrev oğlu Hormizd / Hürmüz ile 590'da başlıyor ve 680'de bitiyor. Hem Kilise tarihini hem de din dışı tarihi yazıyor. Bu tarih bize Sasanilerin son yıllarına ait yeni bilgiler verdi. İlk baskı *Ign. Guidi* tarafından yapıldı. (*Leide*, 1891). Almanca çevirisi Th. Nöldeke tarafından yapılmıştır (Viyana 1893).

Hénanjésus I-Heghîrâ yani topal denen Patrik Hénanjésus I 686'da seçildi. Abdülmelik ibni Mervan, garba, cüzamlı denen Nusaybin Episkoposu Dasen'li Jean'ı yerinden indirdi, hapse attı ve yetkisini elinden aldı. Rakibi öldükten sonra Patrik yine yerine geçti ve kiliseyi 701 yılına kadar yönetti. Musul yakınında Jonas manastırında gömülüdür. Eserleri *Homelieler*, vaazlar mektuplar, çağdaşı Sergius Dewada'nın hayatı, hukuki kararlar üzerine yazılar, Analytiques'ler üzerine yazılar. Bir de adı şifreli "Okulun çift rolü üzerine" veya "iki türlü anlayış" diye bir eseri var. Bütün bu eserlerden kısa yazılar var.

Ninovalı İshak-Beit Qatarayê'li İshak, Patrik Georges I tarafından (658-680) Beit Abê manastırında Ninova Episkoposu tayin edildi. Altı ayın sonunda Matout Dağında Beit Houzayé'ye çekildi. Orada terki dünya olarak yaşadı. Daha sonra Rabban Schabhour manastırına geçti. Orada hayatını uzun yaşayarak tamamladı. Manastır hayatı üzerine birçok tez yazdı. Ebedjésus'a göre "Tinin yönüne göre, ilahi gizlere ait, kader ve hükümler" üzerine yedi cilt yazmış. Bu eserlerin bir bölü-

mü korunmuştur. Diğer bölümü ise düzeltilmiş veya karıştırılmıştır. Arapça çevirisinin başına konmuş olan nota göre Assemani'nin onu bir Ortodoks yazar yapmaya çalışması zorba bir sahtekârlıktır. Bir Yakubi keşiş Beit Abé yerine Mar Mattai manastırını, Scété çölü yerine Beit Houzayé'yi koymuş ve İshak'ı VI. yüzyılın başında yaşatmıştır. Gerçek olarak bakılabilen tezlerden İshak'ınkiler, Asurluların mistik kavramları üzerine birinci dereceden önemlidir. Mss'in inancı üzerine P. Bedjan seksen iki bahislik bir seriyi, tek başına yaşayanlar üzerine, yayınladı. A. Wensinck (*Amsterdam* 1923) onu İngilizceye çevirdi. Bu eser bizim İshak'ın iş bölümü üzerine olan düşüncelerimize uymuyor

Nusaybinli Elie VII. yüzyıla ait iki vakanüvisten söz ediyor. Alahzeka ve Mika. Bu sonuncusu Krallar kitabı üzerine bir yorum, *Sabarjesus'a Bir Kaside* ve başka eserler vermiştir. Pének'li Jean-Musul'un Kuzeyinde, Dicle'nin üzerindeki Pének köyünden olan keşiş Jean, manastır hayatına ait birçok tezin yazarıdır. Kendisi bir de *Archéologie* veya *Résumé historique* (Arkeoloji veya Tarihi özet) adında iki bölümlük bir eser vermiştir. Birincisi İsa'nın yaradılışından başlıyor. İkincisi VII. yüzyılın sonunda bitiyor ve dolayısıyla kendi yaşadığı zamana getirmiş oluyor. Amacı Kaderin dünyadaki eylemini göstermektir. Bu çalışma tarihselden çok dinseldir.

Jean adı çok geneldir. Saba yani yaşlı, saygıdeğer takma adları keşişlere çoğukez uygulanır. Bu durumun sonucunda edebiyatta içinden çıkılmaz karışıklar oluşmuştur. Eğer metinler yayınlanmazsa işin içinden çıkılmaz. Bu nedenle Pénék'li Jean hatalı olarak Jean Saba ile karıştırılmıştır.

VIII. yüzyılın ilk yarısı Nesturilerden çok değerli yazarlar

çıkarmaz. Bildiklerimizi yazalım.

Gebilta'lı Babai-Kendisi Patrik Salibazeka'nın zamanında yaşadı. (714-728) Kendini dinsel müziğin reformuna adadı. Assemani onu Nusaybinli Babai'yle karıştırdı ve ona bizimkinin eserlerini yükledi.

Abraham Bar Daschandad, Gebiltalı Babai'nin çömezi. Bar Bahloul onu kaynaklarından biri olarak bildiriyor. Ebedjésus ona bir öğüt kitabı, *Homelieler*, mektuplar, konusu Musevilerle bir çelişki olan *Livre de la voi royale*'ı (Krallık yolunun kitabı) ve keşiş Marc'ın çalışmaları üzerine yaptığı yorumu yüklüyor.

Barsahdé-Beit Selok'dan Karka'lı, Patrik Pethion'un çağdaşı (731-734). Zerdüşt dinine karşı bir tezin yazarı.

Cyprien-Nusaybin Episkoposu (741-767). Nazianze'li Aziz Grégoire'ın Orationes theologicas (Dinsel söylevler) üzerine bir yorum ve papazların atanmasına ait bir tez yazmış.

Bu yüzyılın sonu edebiyatta daha iyi temsil edilmiştir. Birçok değerli çalışmalar bu dönemde görüldü.

Dalyata'lı Jean Saba-Dalyata'lı Jean özellikle Jean Saba (Tinsel yaşlı) olarak adlandırılıyor. Kendisi aslen Beit Nouhadré'den, Ardamout'luydu. Cardou Dağındaki Yozadak manastırına girdi ve oradan Beit Dalyata'dakini (asma çardaklarının ülkesi) kurmaya gitti. İsmi altında, terki dünyalarla ilgili konular üzerine, yirmi beş tez ve elli bir mektup var. (İlahi veriler, ruhsal ödünlemeler, gizler bilimi, şeytanlara karşı mücadele, erdemlerin pratiği gibi) Ama Ninovalı İshak'da olduğu gibi, eserler tahminen başka dindar Nesturilerindir. Eserleri Yakubi hattatlarca düzeltilmiş gibidir. Dönemi, Haditha Episkoposu (760-780) Salomon'un ziyareti ve yazılarının Patrik

Timothée I (760-780) tarafından sansürlenmesiyle belirlenmiştir.

Hénanjésus II-Hénanjéus II, Laschom Episkoposuyken yasaya aykırı olarak Patrik yapıldı. (774). Sinod kurulunun kararları elimizdedir (775). Fakat mektuplarından, cenaze ilahilerinden, beş cilt ölçekli *Homelieleri*'nden ve Ebedjésus'un ona yüklediği On Sorudan elimize bir şey geçmemiştir. 779 yılında zehirlenerek ölmüştür.

Hénanjésus adı, Çin'in Hıristiyanlaştırılmasıyla ilgili, Siangfou'daki ünlü yazıtta geçer. Anıt 781 yılında, Patriğin ölümü o ülkeye erişmeden dikilmişti.

Marga'lı Thomas'ın söz ettiği *Petit Paradis* (Küçük cennet) adlı eserde, Beit Abé manastırındaki keşişlerden biri ve yüzyılın sonuna doğru Kürtlerin Episkoposu olan David tarafından, manastırdaki keşişlerin tarihi yazılmıştır. Onu bir Yakubi olan Paul'un oğlu David'le karıştırdılar

Théodore Bar Koni- Theodore Bar Koni'ye Ebedjésus'un kataloğu, içinde Kilise Tarihi, terki dünyalık için yönerge ve cenaze vaazları olan bir *Livre de Scolies*, (Açınımlar kitabı) yükler. Bu kitap elimize geçmiştir. Assemani hiçbir temele dayanmadan onu için Laschom'un 893'deki kutsal Episkoposu Théodore demiştir. Çok kolay kabul edilen ve tekrarlanan bu kişinin yanlışlığı meydana çıkmıştır. Açınımlar kitabının yazmasında, yazar bir Episkopos olarak tanıtılmamakta ama, onun için basitçe Kaşgâr ülkesinin (din bilimi) doktoru denmektedir. Daha çok, keşiş kardeşleri için yazan, bir keşişe benziyor. Notun biri, IX'uncu kitabın 791 yılında bittiğini yazıyor. Bu tarihi akılda tutmak gerekir. Bu *Livre des Scolies* (Açınımlar kitabı) ilgi çekici bir derlemedir. İçinde felsefi, dinbilimsel ve sa-

vunma verileri derlenip birbirine karıştırılmıştır. On bir kitaba bölünmüştür. I.'den IV. kadar olanda *Tevrat* üzerine açınımlar vardır. VII. kitaptan IX'uncuya kadar olanlarda *İncil* üzerine, açıklamalar bulunuyor. VI ıncı kitap *İncil*'e girişe benziyor ve özellikle dinsel tanımlamaları kapsıyor. VIII'inci kitapta iki tez var. Birisi Ortodoks ve Monofizit'lere, ötekisi Aryen'lere karşı. X. kitapta bir Hıristiyan'la bir putataparın konuşması var. Aslında burada kast edilenler Müslümanlar. XI'inci kitap sapkınlar üzerine tezlerdir. Aziz Epiphane'e dayanmakla birlikte, Manichéen'ler, Mandéen'ler, Kantéenler ve daha az bilinen Doğu mezhebi üzerine güçlendirilmiş bilgilerle yazılmıştır. Eserler üzerine yazılan notlar bugün kayıptır.

Timthée I-Patrik Henanjésus'un ölümünden sonra yerine geçmek için adaylar arasında bir rekabet yaşandı. Adiabenos'tan Beit Bagaş Episkoposu Hazza'lı Thimothée 7 Mayıs 780'de Selefkos'da kandırdığı bazı Metropolitlerce Patrik ilan edildi. Ama kendisi de aday olan Elam Metropoliti Afrem, bu seçimin geçerliğine karşı çıktı. Bu anlaşmazlık iki yol süren bir çatlak doğurdu. Timothée, karşıtlarını tekrar bağladı ve Halifelerin desteğini sağladı. 9 Ocak 823'de doksan yaşında öldü. Patrikliğinde Nesturi kilisesi zenginleşti ve özellikle Orta Asya'daki göreviyle gelişti.

Thimothée yüzyılının en verimli yazarlarının biriydi. *Livre des étoiles* (Yıldızlar kitabı) bir astroloji teziydi. Elimize geçmedi. Ebedjésus'a göre, iki ciltte toplanan ikiyüz kadar mektubundan, elimizde altmış kadarı var. İlk yarısı Braun tarafından yayınlandı ve Latinceye çevrildi (*Paris* 1914). Mektupların birçoğu önce keşiş sonra Elam Metropoliti olan Sergius'a yazılmıştır. Bu mektupların birinde Halife Mehdi ile bir görüş-

mede Hıristiyan dininin bir savunması var. Bu mektup Arapçaya çevrildi ve Asuriular arasında büyük kredi topladı ve çok nüshası basıldı. Ayin yılının Pazar günlerine ait *Homelieleri*'nden parçalar var. Barhébréus'un ona yüklediği Dinbilimcinin (Nazianze'li Gregoire) anlatımı bir yorumdur, sadece bir nüsha değildir.

Disiplin konusunu alan eserlerde, ondan 790 yılındaki ilk Sinod'un kararları var. 99 Kilise kanun ve geleneklerine dayanan kararlar da, ikinci bir Sinod'un sonunda 805 yılında açıklanmıştır. İnananlım ki, Timothée'nin çabası sonunda ve Patrikliğinin başında *Synodicon Orientale* (Doğu Sinod'u) adı altında, kilise kanunları derlenmiştir. Bu kitap, 410 yılındaki İshak'ın kurullarının ünlü kararlarını, 420'de Yaballaha'nınkileri, 424'deki Dadjésu'nunkileri, 486'da Acace'nin, 497'de Baba'nin, 544'de Mar Aba I'in, 554'de Joseph'in, 576'da Ezéchiel'in, 585'de Jesuyab I'in kileri kapsar. Aynı kitabın sonunda Deirin Episkoposu Jacques'a uzun ve disiplini anlatan, dogmatik bir mektup var. İçinde 605 yılında Sabarjésus I'in, Bar Qaiti manastırındaki keşişlere, Grégoire'nin 605 te, Georges I'in 676'da İran koro Episkoposu Mina'ya ve 775'te Henanjésus'e yazılmış dogmatik mektuplar da var.

Bu ilk derlemeyi kopya eden hattatlar 790 yılında Thimothée'nin başkanlık ettiği Sinod'un ve daha sonraki Patriklerin kararlarını da eklemişlerdir. Synodicon derlemesi disiplin konusu dışında da ilgi çekicidir. Sinod'ların başına konan din adamları Nesturi öğretisinin gelişme ve uyarlamalarının takibine olanak sağlıyor. Patriklerin zaman dizini için nirengi noktalarını ve kapsadığı Episkopos listeleriyle de (yaklaşık 300 isim)kilise tarihine katkıda bulunuyor.

Jésus Bar Noun-Musul civarından Beit Gabbarê'li Jésus Bar NounAbraham Bar Daschandad'ın çömezi ve gelecekte patrik olacak olan Timothée'nin okul arkadaşıydı. Otuz yıl Mar Elias manastırında oturdu. *İncil* üzerine bir tartışma sonunda oradan çekildi. Bu yorumu, İngilizceye Madam Gibson'un çevirisiyle yayınlandı. (*Londra* 1911)

Jean Bar Maswai- Jean Bar Maswai (Yahia ben Mâsawaih) Ninova civarındandı. Eğitimini ilerde Patrik olacak Jésus Bar Noun'un yönetiminde aldı. Sonra kendisi de bu kentin en gelişmiş okulunun başına geçti. Aramicede ve Arapça birçok tıp kitabı yazdı ve Yunan dilindekileri çevirdi. *Livre sur la fiévre* (ateş üzerine kitap) İbrani ve Latince çevirileriyle saklanmıştır. Bu kitap Asurlular ve Araplar'ın tıp bilgilerinin bir özetidir. Çömezi Honein'in ünü onunkini geçti. Bu kişinin tıp bilimi hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından övülüyordu.

Honein-(Ebu Zaid ibni İshak el-İbadi) Hira'da doğmuştu. Bağdat'ta okuduktan sonra, İskenderiye'de Yunanca öğrenmeye gitti. Dönüşünde Halife el Mütevekkil'e doktor atandı. 873 yılına kadar yaşadı. Esrlerinin bir bölümü Arapça yazılmıştır. Ebedjésus'a göre, *Livre sur la crainte de Dieu'ı* (Tanrı'dan çekinme üzerine kitap) diyakozken yazmıştır. Honein'in Gramer'i elimize geçmedi. Başkalarının yazılarından *Livre des points* (Noktaların kitabı) diye bir kitap yazmış olduğunu biliyoruz. Elimizde *Traité des mots ambigus* (de æquilitteris) (Belirsiz sözler üzerine tez) kitabı var. Daha sonraki bir yazar tarafından bu kitabın üzerinde çalışılmış ve değerlendirilmiştir. Honein'in L'Explication des mots grcs en syriaque (Yunanca sözlerin Aramicede anlatımı) Aramicedeki ilk sözlüktür. Bağdat'ta bir diğer tıp doktoru, Merv'li Zacharie (Ebu Yahya el

Marwazi) birçok ekleme yaptı.

Bar Ali-Honein'in bir çömezi olan Jésus Bar Ali bir sözlük hazırladı. Sonra eklerle yeni bir sözlük yazdı. Bu eser birçok yazmada daha sonraki ilavelerle var.

Bu eserin yayınlanması G. Hoffmann'la başladı (*Kiel* 1874) R. Gottheil'le bitirildi (*Roma*, 1928). Bu sözlükler Aramicenin gerçek sözlükleri olmayıp, daha çok açınmaların (bazen Arapça), az kullanılan deyimlerin, Aramicede yazılan çevirilerdeki Yunanca terimlerin, anlamlarının bir derlemesidir.

Hirtha Episkoposu, *Tevrat* Yazılarının üzerine Sorular eserinin yazarı, Hénanjésus Bar Seroschwai yüzyılın sonuna doğru dördüncü bir sözlük yazdı. Bu eserden hiçbir örnek elimize geçmedi ama Bar Bahloul'inkinde neredeyse tamamen var.

Jésudenah-Ebedjésus'a göre, Basra Episkoposu olan bu kişi, Mantık üzerine bir tez, *Homelieler*, bir kaç ölçekli vaaz, üç ciltlik bir kilise tarihi ve bir iffet kitabı yazmıştır. Yazarının Denahjésus olduğunu yazan, Nusaybinli Elie'nin bir kaç adet ve bir tane de Asurlu Michel'in bildirisi ile öğrendiğimiz, Kilise tarihi kayıptır. *Le livre de chasteté* (İffetin kitabı) Doğu bölgesinde manastır kuran yüz elli dindar kişinin üzerine, kısa notları kapsar. Yarı tarihi, yarı efsanevi olan bu notlar Mezopotamya'nın kilise coğrafyasına yararlı bir katkıda bulunur. Biz bu eseri Fransızca çevirisiyle birlikte yayınladık (*Roma* 1896). Jésudenah'ın Patrikliği üzerine bir bilgimiz yok. Yaklaşık 900 yılında yapmış.

IV

DÖRDÜNCÜ DÖNEM
X DAN XIII YÜZYILA KADAR
ASUR EDEBİYATININ GERİLEMESİ
ve
BİTİMİ

X. Yüzyılda Edebiyat. Yakubiler: Marc Bar Kiki, Maron'lu Jean. Nesturiler: Anbarlı Elias, Musullu Georges, Bar Bahloul, Jean Bar Khaldoun-II, XI. yüzyıl Nesturiler: Nusaybinli Elias, Ebedjésus Bar Bahriz, "Hazların Bahçesi" Yakubiler: Jésus Bar Schouschan, Méliténe'li İgnace III. XII. yüzyıl, Yakubiler: Mardinli Jean, Basile Bar Schoumana, Kaisoum'lu Jean, Denys Bar Salibi, Büyük Michel Nesturiler: Joseph Bar Malkon, Schanklava'lı Siméon, Jean Bar Zoubi IV. XIII. yüzyılda Yakubi yazarlar: İsimsiz vakanüvis, Jacques Bar Schakako, Aaron Bar Madani, Barhébréus-Nesturi yazarlar. Bassora'lı Salomon, Georges Warda, Musul'lu Jean, Nusaybinli Ebedjésus, Timothée II.

I. X. yüzyılda edebiyat

Arap dilinin yayılmasıyla X. yüzyıl, Asur edebiyatının çöktüğü en alt noktayı gösterir.

Eğer Nusaybinli Elie, Siméon adındaki bir diyakozun bilinmeyen vakayinamesinden (yaklaşık 950 yılı) söz etmeseydi, yüzyılın sonundan önce Yakubiler arasından ileri sürebileceğimiz hiçbir isim yoktu.

Marc Bar Kiki-Mark Bar Kiki, 991 yılında maphrien olduğu zaman, İgnace adını aldı. Kendisi bir kaç adi ayin şiirinin yazarıdır. Ahlaksızlığından dolayı bölgesindekilerce kovulmuş ve 1016'daMüslüman olmuştur. Hayatının sonunda yeniden Hıristiyan olan Mark Bar Kiki, kovulmasına dair bir şiir yazdı.

Maron'lu Jean-Aynı dönemde" Erdemin Okyanusu" denen Maron'lu Jean adında bir keşiş yaşıyordu. Méliténe yakınındaki Goubos manastırında ders veriyordu. Daha sonra, Elias Bar Gagai'nin kurduğu manastırda, hayatının sonunda da Edessa yakınındaki Aaron manastırında ders veriyordu. Barhébréus ondan, *Tevrat*'ın Ata Sözleri kitabı üzerine açınımlarından alıntı yaptı. 1003'te öldü.

Nesturiler dış etkenlere daha iyi dayandılar. Onlarda hâlâ ulusal dile bağlı yazarlar var.

Anbar'lı Elias-Yüzyılın başında 922 yılına doğru, Pérozschabor (Anbar) Episkoposu Elias yaşıyordu. Ebedjésus ona bir savunma, bilmediğimiz mektuplar ve *Homelieler* ve elimizde olan bir dinbilimsel tez yüklüyor. Yazı üslubu yedi heceli na-

zım olarak hoştur. Bu yazının adı Capita scientiarum halk dilinde ise *Livre des centuries*'dir (Yüzyılların kitabı). Üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümün konuları bir kıtadadır. İkici bölüm iki, üçüncü bölüm üç kıtadır. Konular yüzyıllara bölünmüştür. Toplam on dokuz yüzyıl var, dolaysıyla bin dokuz yüz konu, üç bin ikiyüz kıta var.

Musullu Georges-Arbeles ve Musul Metropoliti Georges, o aşamaya, yaklaşık 945 yılında Patrik Emmanuel (938-960) tarafından getirildi. Ondan birkaç ilahi ve kilise kanunlarının bir derlemesi var. Onun ve İsrael'in (963) ölümüyle, Patrikliği hile ile almaya kalkıştı ama başaramadı.

Assemani önceden Ebedjésus Bar Bahriz'e yüklediği adı *Exposition des Offices de l'église* (Kilse ayinlerinin sergisi) olan, bilinmeyen biri tarafından yazılmış, bu kitabı, bu kere Musullu Georges'e yüklemiştir. Onu yayınlayıp Latinceye çeviren Dom Connolly (*Paris* 1913), IX. yüzyıldan daha yeni olamayacağına hüküm ediyor. Bu ayin eseri, üslubunun bozukluğuna ve düşüncesinin sıklıkla anlaşılmamasına rağmen, çok ilgi çekicidir. Yedi soruda, İsa'nın hayatının ayinsel dönemlerini anlatmaktadır. Akşama ait ayin, gece ayinleri, gizler, vaftiz, kiliselerin adanması,cenazeler. İsmi bilinmeyen yazar, Jésuyab III'ün reçetesini bağlılıkla sürdürmektedir.

Georges'un Exposition'u (sergi) olmasa bile, kendisi ayinlerin tezini yazmıştır. *Question et réponses* (Sorular ve yanıtlar) adında Vatikan'daki bir yazma, kutsal yağ, kilise ayinleri, şarap ekmek, ilahi ayin, cenazeler gibi konuları anlatıyordu.

Bar Bahloul, X. yüzyılın ortalarında Awana'lı Bar Bahloul (Ebu el Hassan ibni el Bahloul), Tirhan Episkoposluk bölgesinde yaşıyordu. Ebedjésus I, (963) Patrik olsun diye Geor-

ges'e karşı çalışıyordu. Bağdat okullarında ders veriyor ve bir *Lexique* (sözlük) hazırlıyordu. Bu kitap cinsinin en büyük derlemesi olacaktı. Kendiden öncekilerin de çalışmalarını toplayan, Aramicedeki Doğal bilimler, felsefe, dinbilimi ve kutsal kitapların yorumu olan bir çeşit ansiklopedi olacaktı. Bu eser özenle Rubens Duval tarafından yayınlandı. (*Paris* 1888-1896)

Bar Bahloul'un bir çağdaşı, adını yalnız Bazoud olarak bildiğimiz biri, kalın bir *Livre des définitions*, (tanıtımlar kitabı) yazdı. Bu kitapta kaybolmuş felsefe çalışmalarının yazılarını buluyorsunuz.

Emmanuel Bar Schaharé, Mar Gabriel Okulunda ders veriyordu. Bu okul Musul yakınında Üst Manastırın ek binasıydı. 980 yılında öldü. Onun esas eseri Hexaéméron yirmi sekiz şarkılık uzun bir şiir oluşturur. Bu şiirin bir bölümü yedi hecelik, diğer bölümü on iki hecelik ölçekle yazılmıştır. Bu şiir çok tutunmuşa benzer. Elimize birçok yazmada geçti. Ama hiçbiri ikinci şarkıyı kapsamıyordu. Emmanuel'in bir kardeşi* Ebedjésus (ölümü 971) bazı şiirler bıraktı. Aralarından biri Aziz Eugéne'in sahte davranışlarından esinlenerek yazılmıştı.

Wright yüzyılın sonuna André diye birini koyuyor. Bu kişi "tourgamé" (anlatımlar) adında ilahiler yazdı. Bu kimse *Livre de ponctuation* (noktalama kitabı) adındaki gramer çalışmasının da yazarı. Assemani'ye göre bunu Samosat'lı André yazmıştır.

Jean Bar Khaldoun-Jean Bar Khaldoun, *Vie du moine Joseph Bousnaya* (Keşiş Joseph Bousnaya'nın hayatı). 979 yılında yüz on yaşında ölen bu keşiş onun ruhsal üstadıydı. Biz bu çalışmanın bir Fransızca çevirisini yayınladık. İki bahsin özel

* öz kardeşi mi, ayni manastırın keşişlerinden biri mi, belli değil, çn.

bir ilgi çekiciliği vardır. Çağdaşı olan yanız yaşayan, ünlü terki dünyalarla ilgili yazıları kapsar. Ötekisi terki dünyalık üzerine gerçek bir çalışmadır. Platon'un insanı beden, ruh ve tin olarak üçe bölmesinden sonra, açıklık ve yöntemle, Nesturi keşişlerini kapsayan tinsel hayatın ilkelerini anlatmaktadır.

Bir diğer terki dünya yazar Hirtha'lı Abdmeschiha *Conseils pour les moines et les cénobites* (Keşişler ve yalnız yaşayan terki dünyalara öğütler) Erdemler ve kötü tutkular üzerine elli tezin ve takiben bu konudaki mektupların derlemesidir. Bu satırların yazarına göre bu kişi Patrik Ebedjésus'dur (63-986) Onun Jean Bar Khaldoun'un çağdaşı olması gerekir.

II – XI. yüzyıl

XI. yüzyıl bir öncekine göre daha parlaktır. Yine Nesturi yazarlar edebiyata en iyi katkıda bulunmuşlardır. Birçok gramer eseri bize sanki Aramicenin çökmesini kanıtlıyor ve onu kurtarmak için övmeye değer çabaları gösteriyor.

Nusaybinli Elias-Nusaybin'de 975'te doğan Elias Bar Schinaia bu çağın en dikkat çekici yazarıydı. Manastır hayatını denedikten sonra 1002 yılında Beit Nouhadra Episkoposu atandı. Daha sonra 1008 yılında, doğduğu kentin Metropolitliğine nakil edildi. Patrik Elias I'den fazla yaşadı. 1049'da öldü.

En önemli eseri *Chronique*'dir (zamandizini) Bu eser1019 yılında bir tek yazmada yazılmıştır. Ama, üzücü olarak, o yazmanın tamamı değil, kısmen yazarla çağdaş olan ve kısmen de yazarın el yazısıyla yazılmış bir yazmada elimize geçti. Yazar 1012 yılında bir süre ara vermiş. Çalışma iki dilde yapılmış.

Aramicenin yanında Arapçası da var. Bu zamandizini iki bölümden oluşuyor. Birinci bölümü 25'inci yıldan itibaren Doğudaki olayları anlatan, tam bir zamandizini. Yazar her paragrafın altına notunun kaynağını koymak için özen göstermiş. Bu yoldan bugün kaybolmuş birçok eserin adını öğreniyoruz. İkinci bölümü gerçek bir yortular takvimidir. Farklı dönemler arasındaki uyumu bulmak için, arkasına bir uyum tablosu konmuştur. Bu tablo Hicreti de içine alır. Bu uyumları sağlama yöntemi de verilmiştir.

Elias Aramicede bir gramer de hazırlamıştı. Bu eserin birçok yazması var. Bu da Asurluların ondan ne kadar yararlandığını gösterir. Yazdığı *Livre de l'interprete* (sözlük kitabı) Arap-Asur dillerindeki bir sözlüktür. Kitap konulara göre bölümlere ayrılmıştır. Bu yazardan daha da ilahiler, Ölçekli *Homelieler* ve mektuplar var. Bunlardan biri kilise tarihiyle ilgili Patrik Jésuyab IV'ün seçimine karşı bir protesto. Aynı zamanda kilise kanunlarını dört ciltte toplanmış.

1028-1949 yıllarında Patrik olan, Tırhan Episkoposu Elias, ilk sefer Arapça yöntemiyle hazırladığı Aramicedeki gramerden dolayı söz etmeye değer.

1028'de Patriklik seçiminde Elias'ın rakibi, Arbéles ve Musul Metropoliti atanan, Musul manastırının Episkoposu, Ebu Said Ebedjésus Bar Bahriz'di. Ondan, iki ciltte *Recueil de lois et sentences judiciaires* (Kanunlar ve yargı hükümleri derlemesi) kitabı elimizde var. Birinci cilt varislerin mirası paylaşmasının teorisini anlatıyor, ikinci cilt özel durumları inceliyor. Ona ayinlerin kitabını yüklüyorlar ama onu bilmiyoruz.

"Hazların Bahçesi" -Ebedjésus'un kataloğu, adı *Jardin des délices* (Gannat boussamé) (Hazların Bahçesi) olan bir kitap-

tan söz etmekle birlikte, yazarının özel adını vermiyor ancak "Türklerin Çevirmeni" diyor. Bu kalın eser Nesturilerin bütün *dinsel yılı* için, *Tevrat* ve *İncil*'deki derslerin bir yorumudur. Birçok yorumcudan alınan özetlerden bir çeşit *Catena* olmuştur. Açıkça veya dolaylı olarak, metinlerin büyük bir bölümünü Théodore Mopsueste sağlamıştır. Bunlar ya doğrudan Aramicedeki bir çeviriden veya dolaylı olarak, önceden var olan Aramicedeki bir özetten alınmıştır. Bu kitap Jésudad'dan (850) sonradır ama yine de kesin bir tarih verilemiyor. Yazılışı bize XI. yüzyıldan önce gibi gözükmüyor. Bu eser üzerine bir inceleme P. Vosté tarafından yapıldı *(Paris* 1928)

Legende du moine Bahira (Keşiş Bahira'nın efsanesi) Hıristiyanlığı Muhammet'e öğretecek olan keşiş, Arap istilası zamanında yaşamış oluyor. R. Gottheil tarafından yayınlanan ve çevrilen (New-York, 1903) Aramicedeki güçlendirilmiş eser, XI. yüzyıldan önce olamaz.

Bu yüzyılın bütün zamanlarında, Yakubi kilisesi, burada sözü edilecek değerde bir yazar vermemiştir. Arapça yazanlar bile orta kaliteden yukarı çıkmayan eserler vermişlerdir.

Jésus Bar Schouschan-Jean X adı altında Patrik olan Jésus Bar Schouschan, Amid'de 1072'de öldü. 1058'de Patrik seçilip, sonra çekilen, rakibinin ölmesi üzerine1064'de tekrar seçilen Jésus Bar Schouschan çalışan, inceleyen biriydi. Hayatının yazarı, kitaplar yazıp, kitaplar kopya ettiğini yazıyor. Aramicedeki kitapları arasında kilise kanunları ve birçok mektup var. Mektuplardan biri, Ermeni Patriği Grégoire II'ye yazılmıştır. Şarap ekmek ayininde, maya, yağ ve tuz kullanılması üzerine bir tez yazıyor. Ermenilerle Asurluların ayinlerindeki ayrılıklardan uzun boylu söz ediyor. Bu belge F. Nau tarafın-

dan yayınlanıp çevrildi (*Paris* 1912).

Yaşlılığında Jean X, öğretiyi toplamaya çalışmıştır. Barhébréus'e göre, Aziz Afrem'in ve Antakyalı İsaac'ın Homelielerini bir kitapta toplamaya çalışmışsa da ölümünden dolayı başaramamıştır. Mélitene'in Türkler tarafından yağma edilmesi üzerine dört şiir yazmıştır. Yazmalarda ona yüklenen ayinin biri onun olabilirdi.

Ignace–Segara'daki Mar Aron manastırının keşişi olan İgnace 1061'de Mélitene'in kutsal Episkoposu oldu ve Ekim 1095'de öldü. Bu bilgin adam Yunanca biliyordu. Kutsal olmayan bilimlere de hakimdi. Kendini çevirilere verdi. Edessa'lı Jacques ve Tellmahré'li Denys'in zamandizinine dayanan bir zamandizini yazdı. Onlardan aldıklarına Yunan zamandizinlerinden birçok olay ekledi. Bu eseri yalnız Asurlu Michelle biliyor. Kendisi eserin girişini yazmış ve 843 yılından sonra onu kendine kılavuz edinmiş.

Mélitène'in kuşatılmasında İgnace'ın yerinde Said Bar Sabouni vardı. 22 Mayıs 1096'daBaşEpiskopos atanmıştı. O da Jean adını aldı. Ertesi yıl Türkler kenti kuşattığında öldürüldü. Barhébréus'e göre hem Yunan hem de Aramicede yazan, seçkin bir bilgindi. Ondan bize kalan Yakubi törenine sokulmuş akrostiş bir ilahidir.

III – XII. yüzyıl

Bu yüzyılın ilk yarısı hem Yakubiler hem de Nesturiler için durgun bir dönemdir. Ama Yakubiler için ikinci yarıda iki ünlü ve verimli yazar var. Denys Bar Salibi ve Büyük Michel.

Mardinli Jean-Mardin ve Harran Episkoposu Jean (1125-1165) edebiyatçı bir Episkoposdu. Kendisi bir kütüphane toplamıştı ve *İncil*'i altın harflerle kopya etmeği seviyordu.

Emir Zengi'nin 1144'de Edessa'yı alışı Jean'ı bu konuda bir şiir yazmaya itti. Bu şiir, meslektaşlarının kızgınlığına neden oldu. İsa'nın Abgar'a yazdığı mektuptaki vaadinin etkisizliğinin altını çiziyordu. Denys Bar Salibi'nin Sur la Providence (kader üzerine) yazdığı tez, onun iddiasını çürütmek içindir. Bu eserler kayıptır. Michel zamandizininin içerisine özetler koymuştur. Jean için bir ayinin yazarı derler. Kopya ettiği yazmaların kenarlarına bir çeşit özgeçmişini yazmıştır. Bu özgeçmiş Assemani tarafından yayınlanmıştır.

Basil Bar Schoumana 1135'de Kaisoum'un kutsal Episkoposu oldu. Daha sonra prens Joscelin'in emriyle 1143'de Edessa Metropoliti atandı. Ertesi yıl kentin kuşatılmasını ve alınışını gördü. Bu felaket, onun üç şiir yazmasının esini oldu. Assemani bunları yanlış olarak başka bir Metropolite yüklüyor. 1129'da ölen ve Basil adını taşıyan Ebu Ghaleb Bar Sabouni'ye.

Basil Bar Schoumana bir Edessa tarihi yazmıştı. Bunu bilmemiz, patrik Michel'i yerinden eden hikâyelerden ve bilhassa, daha sonraları yazılmış, ismini bilmediğimiz bir vakanüvisten gelmektedir. Çok yaşlı olarak 1172'de öldü.

Basil Kaisum'u terkettiği zaman, yerine keşiş Elias geçti. O da Jean (İwanis) adını aldı. Bu çok etkili papaz fen bilimlerinde çok ünlüydü. Patrik Michel onu İmparator Manuel'in temsilcisinin yanına, kendi yerine gönderdi. Bunlar Yunan kilisesiyle, Yakubi ve Ermeni kiliselerinin ilk birleşme çabalarıydı. Mardin Episkoposu Jean'ın aleyhine yazdmıştı. Mic-

hel'in karşılaştığı ve yararlandığı çağdaş olayların vakayinamesini yazdı. 24 Eylül 1171'de öldü.

Denys Bar Salibi-Aynı yılın 2 Kasımında Yakubi kilisesinin bir ışığı söndü. Jacques Bar Salibi, Episkopos atandığında adını Denys yaptı. Kendisi Asur edebiyatının en çeşitli konular yazan ve en verimli yazarıydı. Aslen Méliténeliydi. Patrik Athanase VIII onu 1154 yılında Maraş Episkoposluğuna atadı ve Mabboug bölgesini de onunkine ekledi. Patrik Michel'in 1166 yılındaki seçiminde, kendini Amid (Diyarbakır) e transfer edecek olanı açıkça destekledi. Ölünceye kadar orada kaldı. Eserlerinin uzun listesinde *Tevrat* ve *İncil* üzerine bir yorum, *Porphyre*'in *Isagoge* ve Aristoteles'in *Kategorileri*, Herméneutique ve *Analitikleri* üzerine 1148 yılında yazılmış bir yorum. Evagrius'un *Centuries* üzerine bir ve Doktorlar için bir diğer yorum. İnsan bedeni üzerine bir tez. Kilise babaları, Azizler ve Şehitlerin kısa tarihi. Kilise kanunlarının bir derlemesi. Birçok dinsel tezler. Kader üzerine bir tez. sapkınlıklara karşı bir tez daha. İki ayin, bir de ayinin açıklaması. *Homelieler*. Patrik Michel'in tahta oturuşunda bir vaaz. 1144 yılında Edessa'nın düşmesi üzerine iki şiir. 1156'da Maraş'ın Ermenilerce alınması üzerine üç tane ağıt. Bu olayda yazarı tutuklayıp hapse atmışlardır. Yine, bir Müslüman kadınla evlenen maphrien'e bir ağıt yazdı. Bu eserlerin büyük bölümü elimize geçmiştir. Asurlu Michel'e göre, Bar Salibi çağdaş olaylarla sınırlanan bir vakayiname yazmıştır.

Bar Salibi'nin *Tevrat* üzerine yaptığı yorumlar, Asurluların bize bıraktığı en gelişmişleridir. Genişliği nedeniyle eserin tamamı kopya edilememiştir. Elimdeki yazma, dosya olarak 604 sayfadan az değil. Sayfasında 42 satır vardır, sığması için çok

küçük yazılmıştır. Bu eser özgünlüğü olmayan bir derlemedir ama belgelenmesi yönüyle değerlidir. Kitapların sırası şöyledir. *Pentateuque, Eyüp, Josué, Yargıçlar, Samuel, Krallar, Mezmurlar, Ata Sözleri, Ecclésiaste, Cantique, Isaie, Jérémie, Yakarışlarla, Ezéchiel, Daniel*, on iki küçük peygamber. Ecclésiastique. Her kitapta iki yorum vardır. Birisi maddesel, yani harfi harfine. Ötekisi tinsel veya mistik yani alegorik veya simgesel. Bilgesel kitaplar ve bazı benzerleri için bir tane Basit kitaba göre ve bir tane de Hexaplaire'e dayanan yorum var. *İncil* üzerine olan yorumlar, bu sıradadır. *Dört İncil, Apocalypse, Eylemler, Yedi Küçük Mektup* ve Aziz Paul'dan on dört mektup. Bu yorumların yapısı *Tevrat*'takinin aynıdır. Ancak tinsel veya simgesel yorumlar harfi harfine olan yorumun arasına sıkıştırılmıştır. İnciller dışında daha az geliştirilmişlerdir. İnciller üzerine yorum 1165'de yazılmıştı. Ulusal Kütüphanede 1174 yılından bir yazma var. Bu yazmayı J. Sedlacek, J. B. Chabot ve A. Vaschalde birlikte Latince çevirisiyle yayınladılar. J. Sedlacek Apocalypse, Eylemler ve küçük Mektuplar üzerine yorumu zaten çevirip yayınlamıştı. (*Paris* 1910)

Contre les Heresies (sapkınlara karşı) beş bölümlük bir eser gibi duruyor. Müslümanlığa, Yahudilere, Nesturilere, Chacédonien'lere (diyofizitler) ve Ermenilere karşı. Bu arada ilk ler aynı yazmada bulunamadı. 1166'da yazılmış olan Yahudilere karşı tezi, J. De Zwaan tarafından yayınlanmıştır (*Leide*, 1906).

L'Explication de la Liturgie'ninde (Ayinin açıklanması) yazarın adı Marunilerce silinerek Jean Maron'a yüklendi. Törenlerin ve Asurluların şarap ekmek ayininin mantığını yorumlayan, faydalı bir eserdir. Bu eser J. Labourt tarafından Latin-

ce çevirisiyle birlikte yayınlandı *(Paris* 1903). Mardinli Jean'a karşı yazılan Traité de la Providence (Kader üzerine tez) elimizde yoktur. Bu rapora göre Michel'in reddi, kurnazca bir çözüme dayanıyor. Tanrı tarafından gönderilen cezalarla, insanların boşlamasından doğan felaketler arasındaki ayrıntıya. 18 Ekim 1166'da Michel'in Patrik seçilmesi törenindeki verilen vaazlar Yakubi Pontifical'indedir. O vaazlar bir Episkopos'un seçiminde de işe yararlar. Biz onları yayınladık ve çevirdik (*Paris* 1908).

Asurlu Michel-Ona genellikle ya Büyük Michel veya Asurlu Michel deniyor. Kendisi papaz Elias'ın oğluydu. 1126'da Méliténe'de doğdu. Gençliğinde, doğduğu yere komşu ünlü Barsauma manastırına girdi. Otuz yaşında Archimandrite olmuştu. 1165'de Amid, Episkoposluğunu reddetti. Ertesi yıl Patrik Athanase VIII'in yerine seçildi. Bu seçimin tarihi 18 Ekim 1166'dır. Yakubi kilisesini otuz üç yıl yönetti ve 7 Kasım 1199 da öldü. Patrikliği çok hareketli geçti. Gezilerinin anlatımı ve çektikleri vakayinamesinde olup, tarihe aittir. Burada biz yalnız yazdıklarını anlatacağız. Patriğin bol edebi eylemi dindaşlarının beğenisine neden oluyordu. Barhéréus "Gece gündüz yazıyordu ve Tanrı'nın kilisesine, takdire değer eserler bıraktı." Demektedir. Bu eserlerin en büyük ve yararlısı *Chronique*'i yani *Vakayinamesi*'dir. Bir Ermenice nüshası dolayısıyla uzun zamandır Avrupa'da biliniyordu. Aslında bu nüsha bir özetti. Aramicedeki metin Urfa'da (Edessa) 1887'de Monsenyör Rahmani tarafından, 1598'de yazılmış bir yazmada, bulundu. 1889'da bir kopyasını ele geçirip, yayınladık ve Fransızcaya da çevirdik (*Paris* 1899-1924). Asur edebiyatının değerli anıtı olduğunda herkes düşünce birliği etmiştir. Bugün kaybolmuş belgelerin yardımıyla yarısı derlenebildi. Vakayi-

name 1195'de tamamlanmış. Yazarın amacı, arka arkaya gelen papazları ve dünyasal imparatorlukların, dünyanın kuruluşundan, o güne kadar gelişlerini sıralamaktı. Başta Eusébe'in Chronicon modeli üzerine olayları eş zamanlamayı denedi. Sonra bu yöntemi reddetti. Eser XXI kitaba, her kitap ise, konulara ayrılmıştır. Esas itibariyle metin üç sütuna bölünmüştür. En şerefli sütun sağdakidir. Bu sütunda papazlar sıralanmıştır. Ortadaki sütun imparatorlukların sıralamasına ayrılmıştır. En soldaki sütun çeşitli olaylara ayrılmıştır. Eldeki malzeme Asurlularla ilgisi açısından ele alınmıştır. Özellikle dinsel bakımından ve elindeki verilere bağlı olarak. Değişik yerlerde kaynaklarını açıklıyor. Bunlar, I-IV'inci kitaplar için Eusébe, Yaratılıştan Konstantin'e kadar ve gerisi için Socrate ve Théodoret(325-431). Hitabet öğretmeni Zacharie (431-505), Batna'lı Cyrus (565-582), Asyalı Jean (325-582), Edessa'lı Jacques ve Jean Litarba (325-726) Tellmahrré'li Denys (582-842), Méliténe'li İgnace (325-1118, (Edessa'lı Basil (1118-1143), nihayet Kaisoum'lu Jean ve Denys Bar Salibi çağdaşı olaylar için. Bundan başka elinde birçok hayat hikâyesi ve bir kaç ünlü manastırın meselleri vardı. Kendi deneyimlerinin dışındaki olaylar için ona kaynaklarını özetlemek ve sınırlamak kalıyordu. Bunu titizlik ve içtenlikle yapıyordu ama bütün çağdaşları gibi eleştirme duygusu eksikti.

Michel Vakayinamesine altı ek ilave etmişti. Bunlardan en önemlisi Sévére'den beri (512) gelen Antakya'daki Yakubi Patrikleri üzerine kısa notlar vereniydi. Cyriaque (792)'dan itibaren, her birinin altında kutsadığı Episkoposlarının listesini veriyor. Her birinin bölgesine işaret ediyor. Bu listeler 950 adı kapsıyor. Çoğu yabancılarca bilinmiyor.

Vakayiname dışında Patrik Michel'den bir ayin var. Çeşitli dualar, özgün metinde alfabenin harflerine göre, bir akrostiş meydana getiriyor. Pontifical veya Patrik olma törenlerinin bir nüshası, belki de özgünü Ulusal Kütüphanede bulunuyor. *Vie de Mar Abhai*'nin efsanevi hayatını gözden geçirdi. Bu kişi IV. yüzyılın sonunda İznik'in varsayılan Episkoposuydı. Azizlerden kalanları toplama meraklılarına yazılan bu düzmece, İkonoklast'ların zamanına kadar uzatılabilirdi. Yine ondan Mardinli Jean üzerine bir *Homelie* ve Aziz Barsauma üzerine bir mektup var. Her ikisi de yayınlanmadı. Bunlar, Sedras denilen dualar adı altındaki, ayin kitabına konmuştur.

Kroniğindeki başka eserleri arasında, 1169 yılında İmparator Manuel'e Profession de foi (İnanç mesleği) yazdığı bir mektup var. Bu mektup yalnız Yunanca ve Arapça çevirileriyle biliniyor. Messalianisme kapılmış Mısırlı papaz Marcus Konbar'a karşı Refutation des erreurs de Marcus Bar Konbar (Marcus Konbar'ın hatalarının reddi) diye yazısı var. Renaudot hatalı olarak bu eserin Arapçasını bulduğunu sandı ama bu yazı tamamen kayıptır. III. Latran kuruluna çağrıldığında yazdığı *Contre les Albigeois* (Abigeois'lere karşı) yazısı. Denys Bar Salibi'ye övme yazısı. Araplar'ın Hıristiyan bir genci Müslüman olmaya zorlamalarına karşılık sebatını öven bir şiir. Michel'e yüklenen Kronik'in Ermenicesi. Bir de Traité des institutions sacerdotales et des origines du sacerdotales et des origines du sacerdoce (Rahiplik kurumları ve rahipliğin kaynakları) adlı tezi var. Bu eser ortada yok.

Théodore Bar Wahboun-Michel'in vaftiz oğlu, çömezi, sekreteri Mélitéene'li Théodore Bar Washboun, Yunancayı, Aramiceyi, Ermeniceyi ve Arapçayı iyi biliyordu. Patrik onu Yu-

nanlılarla yapılacak görüşmeler için, onu delege tayin etti. 1172'de ikinci bir kere kiliselerin birleşmesi çabası oldu. Bu konferansındaki Yunanlıların yaptıkları Mai tarafından tekrar bulunup yayınlandı. Bu görüşmeler sonucunda Théodore Ortodoksluğa yaklaştı. Bir kaç yıl sonra isyan etti ve yandaşları onu Amid'de Patrik ilan ettiler (1180). Michel onu Barsauma manastırına sürgün etti. Oysa ki o kaçtı, Kilikya'ya geçti. Orada Kral Leon, onu arazisindeki Yakubilerin Patriği ilan etti. 1193'de öldü. Adı altında Aramicede bir ayin ve ekmek şarap ayininin açıklaması var.

Nesturilerin XII. yüzyılda yazdıkları, daha çok Arapça'ydı.

Maipherkat'ta doğan, Nusaybin Metropoliti Elias III Ebu Halim, (1176-1190) Aramicede yalnız dualar ve mektuplar yazdı.

1190 yılında, Nusaybin Metropoliti olduğunda Jésuyap adını alan Joseph Bar Malkon *Resau des points* (Noktaların bir biriyle bağlatısı) yazısını yazdı. Aramicede şiirsel bir gramer çalışması var. Diğer bütün yazıları Arapça.

Schanklava'lı Siméon- Keşiş Schanklava'lı Siméon, yüzyılın sonunda Kerkük bölgesinde yaşıyordu. Çeşitli dönemlere ait sorulu cevaplı bir zamandizini yazdı. Aramicede gizem üsluplu bir şiir yazdı. *Sur le ferment eucharistique* (Şarap ekmek ayinindeki mayalı ekmek) adı altında bir tez yazdı. Bu ayin Nesturilerce yapılmaktadır ve havari Simon Pierre'e, yüklenmektedir. *Livre des Péres* (Kilise babalarının kitabı) bu kitabı Siméon Bar Sabbâ'ya yüklüyorlar. Pseudo aréopagite taklidi olan bu eser, uzaydaki aşama düzeniyle (hiyerarşi) kilisedeki aşama düzenini karşılaştırıyor. Kiliseninkinde de, dokuz aşama var. Patrikler, metropolitler, Episkoposlar, koroepiskopos-

ları, ziyaretçiler, papazlar, Diyakozlar, alt diyakozlar, okuyucular. Yazarın yorumu Nesturi ayini üzerine ilgi çekici ayrıntıları kapsamaktadır. *Chronology* (Zamandizini) Adiabenos'daki, Beit Koka manastırındaki keşiş Jean Bar Zoubi'ye hitap ediyor. Bu keşiş bir gramercidir, Asurlularca sevilmektedir. Öncüllerinin çalışmalarını özetlediği Büyük Gramer ve şiirsel olarak genç öğrencilerin kullanması için bir Küçük Gramer yazmıştır. Bir taraftan da inanç üzerine ölçekli *Homelieler* yazmıştır. *Sur les quatre problémes de la philosophie* (Felsefenin dört problemi üzerine) adlı yedi heceli şiiri yazmıştır.

XIII. Yüzyıldaki Yakubi Yazarlar

13. yüzyılın bitmesiyle Aramice edebiyatı dönemi de biter. Bu yüzyılda çöküş güçlenmiştir. Edebiyat Arapçaya dönmüştür. Eski ulusal dili kullanan yazarlar gittikçe azalmaktadır.

Yakubiler arasında Jacques Bar Schakako, Aaron Bar Madani ve özellikle Barhébréus burada hatırlanmaya değerdir.

Adı bilinmeyen biri tarafından 1234 tarihinde yazılmış bir vakayiname-Michel bir tarihçi olarak yazılmış olanı devam ettirendi. İstanbul'da özel bir evde 1204'de yazılmış ve yazarınca 1234'de kadar sürdürülmüş, durumu kötü, ama varlığı tek olan bir yazma var. Yazmanın yazısına bakılırsa XIV. yüzyıla ait olması gerekir. Bu vakayinameyi yazan keşişin adı kaybolmuş. Bir tahminle Patriğin konutu olan Barsauma manastırında yazıyordu. Vakayiname belirgin olarak iki bölüme ayrılmıştır. Bir bölümü kutsal olmayan, öteki bölümü ise kilise tarihidir. Çok sakatlanmış olan bu ikinci bölüm, Michel'in Vakayinamesine yararlı bir biçimde ekliyor. Birinci bölüm, isim

vermeden Tellmahre'li Denys'den bazı yerleri alanlardan, oralarını Tellmahreli Denys'e iade etmeye yarar. Biz bu vakayinamenin metnini yayınladık (*Paris* 1916-1920) Latince çevirisi baskıdadır.

Jacques Bar Schakako-Jacques Musul yakınındaki Bartella'da doğdu. Mar Mattai manastırına keşiş oldu. Aynı manastıra Episkopos atandığında Sévére adını aldı. 1241'de öldü. O zaman Musul valisi bütün kitaplarına el koydu. Jaques gramerci Nesturi Bar Zoubi ile çalışmıştı. Diyalektik ve felsefeyi Kemalettin Musa İbni Yunus'un Arap okulunda öğrenmişti. Ana eserleri *Livre des Dialogues* (Diyaloglar kitabı) ve *Livre des Trésors* (Hazineler Kitabı). İlk diyalog özellikle gramer ve mantığa adanmıştır. İkinci diyalog beş bölüme ayrılmıştır. Tanımlamalar, etik, fizik, fizyoloji, matemetik, dinbilimini içeren metafizik. Hazineler Kitabı, dört bölümlü dinbilimsel bir derlemedir. Teslis, kıyamette yeniden doğmak, Tanrısal kader, Yaratılış ve yaratıklar. İkinci diyalogda ve Hazinenin son bölümünde ilgi çekici bilimsel notlar vardır. Jacques böylece bir inanç mesleği yazarı, bir ayin açıklayıcısı ve on iki heceli Harmonie (armoni) adındaki şiirsel bir gramerin yazarıdır.

Aaron- Kutsal Mardin Episkoposu Aaron Bar Madani, 1248 yılında Jean adı altında Tagrit maphrienliğine terfi etti. 1252 yılında Ignace II'nın ölümünde Patrik seçilmekle birlikte bir grup Episkopos onun seçilmesine karşı çıktı. Denys Angour'u seçtiler. Denys'i 1261'de öldürüldü. Jean ondan iki yıl fazla yaşadı. Daha çok Arapça yazdı. Aramicede bize bir Ayin ve altmış kadar şiir bıraktı. Bunların arasında Kuş adında ruhla, bir başkası mükemmeliyetle, bir de 1235'de Türklerin Edessa'yı (Urfa'yı) almalarıyla ilgili şiirler ve Mar Aron üzerine

on iki heceli bir kaside vardı.

Barhébreus-Ünlü yazar Grégoire Ebu el Faradj layık oldukları nedeniyle Yakubi yazarların listesini veriyor. Genellikle ona Bar Hébreus diyorlardı. (Yahudi'nin oğlu) Bu takma ad Méliténe'de doktorluk yapan babası Aaron'un dönmüş bir Yahudi olmasındandı. 1226'da bu kentte doğdu ve vaftizde Jean adını aldı. Asurluların geleneğine göre Episkopos olduğunda ismini değiştirip Grégoire adını aldı. 1243 yılında Moğolların Méliténe'i almasından bir kaç yıl sonra, daha Franc'ların elinde bulunan Antakya'ya göç etti. Tekrar manastır kıyafetini giyerek Trablus'a* gitti. Orada Felsefe ve Tıp okudu. 1246 yılında Yakubi Patriği İgnace II, onu Méliténe yakınındaki Goubos Episkoposluğuna atadı. O zaman daha yirmi yaşındaydı. Ertesi yıl, komşu Lacabéne'deki Episkoposluk konutuna geçti. 1252 yılında İgnace'ın ölümü üzerine iki rakip arasında bir çatlak oluştu. Bar Madani ile Denys patriklik için çekişiyorlardı. Barhébréus, Denys'i destekledi. O da, onu Halep Episkoposu yaptı. Bar Madani'nin yandaşları Barhébréus'u Halep'i terke mecbur etti. O da, Patriğin yanına, Barsauma manastırına çekildi. 1258 yılında Halep'e döndü. Altı yıl sonra da 1258'de maphrien veya Doğu Metropoliti oldu (1264) Bu görevini ölünceye karar yaptı, 1286'da Maraga'da öldü. Cenazesi bütün Hıristiyanlar için bir genel matem oldu. Cesedi daha sonra Musul yakınındaki Mar Mattai manastırına taşındı. Hâlâ türbesini gösteriyorlar.

BarHébréus'un en tanınmış ve bilginler arasında büyük namı olan eseri, bir vakayinamedir. Orada düya tarihini Yaratılıştan gününe kadar yazıyor. Bu eser ikiye bölünmüştür. *Chro-*

* Sanırım bu Trablus Lübnan'dakidir, çn.

nicon syriacum ve *Chronicon ecclesiasticum*. Kutsal olmayan vakayinamede Maraga kütüphanesinde toplanan Asur, Arap, İran belgelerinin yardımıyla, seksen yıl önce yazılmış Michel'in eserini devam ettirmesi teklif edildi. Dünyanın başlangıcından 1193 yılına kadar olan zamanı için Michel'i sınırlandırarak özetledi. Bu vakayinamenin ilk bölümü Burns ve Kisch tarafından yayınlandı ve Latinceye çevrildi (*Leipzig*, 1789). Gerek metin ve gerekse tercüme doğru değildir. P. Bedjan yeni bir nüshayı çevirisiz olarak, daha iyi bir metinden yayınladı (*Paris* 1890). Hayatının sonuna doğru, vakayinamesinin bir özetini *Histoire abrégée des dynasties* (Sülalelerin kısa tarihçesi) adı altında Arapça yayınladı. Bu eser Poccock tarafından Latince çevirisiyle yayınlandı. (*Oxford*, 1663). Salhani tarafından tekrardan çevirisiz olarak yayınlandı. (byrut 1890)

Kilise Vakayinamesi bölümü de ikiye ayrılır. Birinci bölüm Eski Kanunun büyük papazlarıyla başlar, sonra Antakya Patrikleriyle devam eder ve Sévére'den itibaren (512)monofizit ardıllarını verir. Kutsal olmayan vakayinamedeki gibi Barhébréus özetledikten sonra Michele'in işini tamamlamıştır. Öteki bölüm Doğu Asuri kilisesine adanmıştır. Paralel olarak da ayrılmadan sonra Selefkos'ta oturan Nesturi patriklerinin sırasını vermektedir. Sonra, Tagrit'deki "maphrien"lerin yani Yakubi Metropolitlerinin sırasını vermektedir. Bu bölümde XII. yüzyılın Nesturi yazarı Mari ibni Süleyman'ın *Livre de la tour* (sıralama kitabı). Kilise Vakayinamesi, Latince çevirisiyle Abeloos ve Lamy tarafından yayınlandı. (*Louvain* 1872-1877)

Barhébréeus Vakayinamesini öldüğü yıla kadar yazdı. (1286) Kardeşi Barsauma maphrien olarak 1288 yılına kadar devam

ettirdi. İsmi bilinmeyen bir yazar 1496 yılına kadar sürdürdü. Kardeşi öldüğünde Barsauma, yazarın yayınladığı eserlerin listesini verdi. Bu kataloğ Aramicede de olsa, Arapça da olsa otuz eserden az değildir. Adam bilimin her kolunda yazmıştır. Yazar aynı kolaylıkla kendini, tarihçi, filozof, dinbilimci, kilise kanun bilgini, gramerci, tıp doktoru, astronom olarak göstermiştir. Asur'da seçkin hayatın bittiğini öngörmüş olan Barhébréus, çağının insancıl bilimlerinin bir ansiklopedisini bırakmak istemiştir. Kitapları özgünlükten yoksundur. Ama eseri halk için açık ve titiz olarak yazılmıştır. Bütün yazdıkları neredeyse elimize geçmiştir.

Arap yazarlardan aldığı adlandırmaya göre, kitapları adlarından anlaşılmaktadır. Böylece Magasin des mystéres (Gizlerin ambarı) adlı *Tevrat*, *İncil* yorumu, hacimli bir kutsal kitap incelemesinin açıklamalarıdır. Esas itibariyle üç Asur incelemesinin eleştirisidir. Peschitto, Hexaplaire ve Héracléene. Bu kişiler aynı zamanda gramer ve sözlükçüydüler. Yazar aynı zamanda Yunancalarını da veriyor. *Septante*, *Aquila*, *Symmaque*, *Théodotion*. Bütün bu veriler ikinci eldendir. *Barhébréus* Yunanca bilmiyordu. Mezmurları aynı biçimde İbranice, Kıpti dilinde ve Ermenice veriyor. Yorumunda söz konusu ettiği dinsel yazarlar, Athanase, Basile, Nazianze'li Grégoire, Nysse'li Gégoire, Hippolyte, Origéne, Yakubiler Philoxene, Antakyalı Sévére, Edessa'lı Jacques, Moise Bar Képha ve bir Nesturi, Merv'li Jésudad. Yazar Kutsal Kitapların vereceği duyguyu tam yansıtmaya çalışmaktadır. Kutsal kitabın Yakubilere ve Nesturilere göre yorumunda, sözlerin Aramicedeki tam söylenişini ve ikisi arasındaki ayrıntıyı topladığı bir sürü notla vermeye çalışmıştır. Bu önemli eserin önsözünü Kardinal Wiesman yazmıştır (*Roma* 1828). Geriye kalanı, daha çok doktora

tezlerinin içinde, çevrilmeden parça, parça, Almanya'da yayınlanmıştır. Eserin bir lüks yayını Chicago Üniversitesince hazırlanmaktadır. Bu işle Profesörler M. Sprengling ve W. S. Graham ilgilenmektedir, bütün elyazmaları gözden geçirdikten sonra, en eskisinin kopyasını çıkarttılar (En eskisi 1278 yılında Floransa'da yazılmış). Kitapta diğer yazmalardaki ayrılıklar veriliyor ve bir İngilizce çevirisi ekleniyor.

Eski kurulların koyduğu disipline ait kanunlara zaman içerisinde birçok yeni kanun, Patriklerin çözümleri ve kararları eklendi. Bu arada eski kurallar kullanımdan düştü. Bu kuralları düzene koymak için, Barhébréus gerçek bir kilise kanun ve medeni kanun kitabı yazmaya girişti. Doğu Hıristiyanları için Episkoposlar her zaman ayrılıklarını çözecek yargıçlardı. Bu durum medeni hukuk için de geçerliydi. Kitabına *Livre des Directions* (Yönerge Kitabı) adını verdi. Kullanışında kitaba, Nomocanon deniyor. Kitap alt bölümlere bölünmüş olarak, kırk bölümdür. Söz konusu ilk sekiz kiliseye ait konuları işliyor. Diğerleri hayatla ilgileniyor. Al. Assemani bu eserin Latince bir taslağını yaptı. Bu çalışma Kardinal Mai tarafından yayınlandı. (*Roma* 1838) P. Bedjan ise Aramicedeki metni yayınladı. (*Paris* 1898)

Le Candélabre des sanctuairies (Kutsal yerleri aydınlatan çok kollu şamdan) Monofizit öğretisinin genel açıklamasıdır. Kitap on iki esasa bölünmüştür. Kilise bu esaslara göre kurulmuştur. Bu esaslar, genel olarak bilim, evrenin yapısı, dinbilimi, (yani Teslis), yeniden doğuş, melekler, rahipler, aydın ruh, kişisel irade, kurtuluş, son yargı,cennet konularıdır. Yeteri kadar gelişmiş eser, yazarı tarafından *Livre des rayon* (Işınların kitabında) olarak değiştirilmiştir. Yazar bu on iki bölümü ona

indirmiştir. Altı günlük çalışma, dinbilimi, yeniden doğuş, melekler, şeytanlar, ruh, rahipler, kişisel irade, dünyanın sonu ve cennet.

1279 yılında yazılan Ethiques (Ahlak)kitabı dört bölüme ayrılmıştır. İlk iki bölüm bedensel eylemlerle ilgilidir. Son ikisi, ruh kusurları ve erdemlerine aittir. Bu eserin metni P. Bédjan tarafından yayınlanmıştır (*Paris* 1898). *Le livre de la Colombe* (Güvercinin Kitabı) aynı konuları dört bölümde işliyor. Yalnız terki dünya ve yalnız yaşayanlarla daha ilgili. Bu kitap da Roma'da 1898'de Cardahi ve Pariste 1898'de P. Bedjan tarafından yayınlandı. Ethiques'in bir kaç bölümüyle birlikte J. Wensick'çe İngilizceye çevrildi *(Leide* 1919).

Créme dela science (Bilimin en üst derecesi) Aristoteles'in bütün felsefesini kapsar. Yazar Arapça eserleri izleyerek onu öğrenmiştir. Asurluların toplam felsefesinin gerek kendine, gerekse yöntemine ekleyecek bir şey yoktur. Bu kitap üçe bölünmüştür. Birinci bölüm de dokuz kitapçığa ayrılmıştır. İsagoge, Kategoriler, Herméneutique, ilk ve ikinci Analitikler, Diyalektik, Sofistik, Hitabet ve Şiirsel. İkinci bölüm sekiz tezi kapsıyor. Fizik, Gökyüzü ve Evren, Göktaşları, Yaratılış ve Bozulma, Madenler, Bitkiler, Hayvanlar, Vicdan. Üçüncü bölüm iki alt bölüme ayrılmıştır. Birincisi Metafiziğe adanmıştır. Bu kısma Asurlulara göre dinbilimi giriyor. İkinciye ise, Etik, Ekonomi ve Politika giriyor. Bu büyük eserin özetinin adı *Commerce des commerces* (ticaretin ticareti).

*Livre de Prunelles** bu kitaptaki giriş, Mantığın kullanışına ayrılmıştır. Yedi bölüm ise Porphyre'in Isagoge'una, altı bö-

* prunelles'in iki anlamı var. 1. Çakal eriği. 2. Gözbebeği. Burada hangisi olduğuna karar veremedim, çn.

lüm de Organon'a ayrılmıştır. Enretien de la Sagesse (Bilgeliğin korunması) bir Diyalektik, Fizik ve Metafizik özetidir.

Barhébréus, *Livre de Hiérothée* (Hiérothée'nin kitabı) üzerine Théodose'un yorumunu özetlemeye girişti. "*Livre de l'ascension de l'esprit*'nı (Ruhun yükselişi kitabı) yazdı. Gök ve toprağın biçimine soktu." Bu kitap iki bölümde bir astronomi ve kozmografya kitabıydı. Birincisi göğün biçimi, ikincisi ise yerin biçimiyle gök cisimlerinin yere göre biçimleri. Metinde birçok matematik hesapları var. Bu eser F. Nau tarafından yayınlanmış ve Fransızcaya çevrilmiştir (*Paris* 1899).

Barhébréus'un Büyük Grameri ve *Livre des splendeurs* (Görkemlerin kitabı) Aramicenin bu biçimdeki en eksiksiz kitabıdır. Arap gramercilerinin planı üzerinde, dört bölüme ayrılmıştır. İsim, fiil, özellikler, genellikler (harfler, noktalar gibiler). Küçük Grameri yedi hecelik nazım biçiminde yazılmıştır. *Livre de l'étincelle* (Şimşeğin kitabı) tamamlanmamış duruyor. Barhébréus'ün gramere ait eserlerinin metini el yazısıyla Paulin Martin tarafından yayınlandı *(Paris* 1872). Profesör Axel Moberg görkemli bir eleştiriyle Büyük Gramerin bir Almanca çevirisini yayınladı. (*Leipzig*, 1907, 1913)

Barhébréus'ün şiirleri çağının şairlerinde olmayan bir inceliktedir. Toplandıkları yerlerde aralarında farklar gözüküyor. Vatikan'daki bir yazmada üçyüz sekiz parça var. Birçoğu bir veya iki dörtlüktür. Çoğukez ayrı kopyalanan *De la sagesse divine* (ilâhî erdemlerden) Gabriel Sionita tarafından yayınlanıp Latince'ye çevrilmiştir (*Paris* 1638).

Yazarımızın yazıları arasında *Sur l'interpretation des songes* (Rüya tabirleri üzerine). Bir de *Recits facetieux*, (tuhaf yazılar) adı altında bir derlemesi var. Bunlar neşeli ve hareketli,

eylemli yazılardır. Bu derleme W. Budge tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayınlandı. (*Londra*, 1896) Barsauma'nın söz ettiği eserler arasında bir inanç mesleği ve bir ayini eklemek gerekir. Ayin Renaudot tarafından Latinceye çevrilmiştir.

Arapça yazdığı tıbbi eserleri veya Arapça'dan çevirdiklerini sessizce geçiyoruz.

Barhébréus'un eserleri kişiliğini ortaya koymamasına rağmen takdire şayandır. Yazar karışıklık zamanlarında, heyecanlı bir hayat içerisinde, sürekli yer değiştirerek yazdıklarını bitirebilmiştir. Altmış yaşında da ölmüştür.

XIII. Yüzyılda Nesturi Yazarları

XIII. yüzyıldaki Nesturi yazarları şiir biçimini geliştirdiler. Bu biçim, dönemin beğenisine uyuyordu. Elimizde çoğu adice yazılmış birçok yazma var. Düşünceyi yükselten, hatta biçimsel incelikte parçalar az bulunmaktadır.

Salomon-Yüzyılın başında Khelat'lı, Basra Metropoliti Salomon yaşıyordu. 1222'de Patriğinin kutsama törenine yardım ediyordu. Arı adındaki kitabı bir efsaneler derlemesidir. Birinci bölümü *Caverne des Trésors* (Define mağarası)ından farklı değildir. Yalnız yazar *Havariler* ve çömezleri, *Gog* ve *Magog*, *Antéchrist*, dünyanın sonu ve kıyamet günü üzerine de yazılar koymuştur. Bu eser Latinceye J. M. Schönfelder (*Bamberg* 1866) tarafından çevrilmiştir. Daha sonra da W. Budge tarafından yayınlanıp, İngilizce'ye çevrilmiştir. Ebedjésus kataloğu, Salomon'a başka bir eser yüklemiyor. Derlenmiş çeşitli yazmalarda, dualar ve dinsel şiirlerde ismine rastlanmaktadır.

Georges Warda-Arbélés'li Georges, yüzyılın ortasında, Nesturi ayininin içersine sıkıştırılan ilahiler besteledi. Bu ilahiler Warda (Gül) adında bir demet oluşturuyor. Warda onun soyadıydı. Yazmalardaki şiirlerinin adedi değişkendir. Ama elliden de az değildir. H. Hilgefeld, Georges Warda'nın on tane ilahisini yayınlamış ve Almancaya çevirmiştir (*Leipzig* 1904). Nazımları yedi hecelidir. Dört mısralık kıtalara ayrılmıştır. Kıtalar da birbirine uyumludur.

Bir başka ilahi koleksiyonunda İsa'nın hayatı, imaları, mucizeleri ve Hıristiyan erdemlerinin uygulaması var. Bunun yazarı, Georges Warda ve Barhébréus'ün çağdaşı olan, Arbélés papazı Khamis Bar Cardahé'dir. Yazmaların çoğunda dua ve ceza üzerine on dokuz ilahi bulunuyor. Yazmaların en tamamında, altmış beş şarkı gruplandırılmış. Bunlardan on altısı, şehit Jésusabran üzerineymiş Çeşitli konularda sekiz kıtalı, dört yüz elli beş şiir ve dini konularda da, yirmi üç ilahi yazmış.

Musul'lu Jean, bu kentin yakınındaki Aziz Michel manastırında keşişti. Ölümü 1270 yılı civarında oldu.

Kendisi *Livre de l'homme vertueux* (Erdemli insanın kitabı) adında öğretici bir şiir demeti bıraktı. Bu eser Elias Millos tarafından çevirisiz yayınlandı (*Roma* 1868)

Halife Mutassım'ın doktoru Massoud İbni el Kass, Epiphanie bayramı için şiirler yazdı. 1280 yılında öldü.

1281 yılı Patrik seçimlerine katılan Musul Metropoliti Gabriel Camsa (çekirge) uzun bir dinbilimsel şiirin yazarıdır. Bu şiir Beit Koka manastırının kurucusu Sabarjésus üzerine bir kasideyle bitmektedir.

Musul'lu Jean'ın şiirlerini yayınladığı sırada, Milos Sur *l'amour de la sagesse* (Bilgelik sevgisi üzerine) şiirini yayınladı. On iki heceli nazımla yazılmış yirmi iki şarkıyı kapsıyor. Her şarkıda, tam anlamı belirten iki dizelik beyitlerden yirmi iki tane bulunuyor. Her biri sırayla alfabenin yirmi iki harfiyle başlıyor. Şiir de, akrostiştir. İlk şarkı da, ilk beyit a ile ve sonuncusu t başlıyor. İkinci şarkıda ilk beyit b ile sonuncusu a ile başlıyor. Üstelik şair bir güç gösterisi yapmak istemiş. Her şarkı hangi harfle başlıyorsa o harften şiirin içerisinde başkası yok. Örneğin, birinci beyit a ile başlıyorsa, birinci birnci beyitin içerisinde başka a harfi yok. Buna göre birincide başka a, ikinci de başka b, sonuncu da başka t yok. Şairin adı "David de Beit Rabban Paulus" (Beit Rabbanlı David Paulus). Onu Yakubi David Bar Pulus yapmak istediler ama, bu akrobatik nazım yazma XIII. yüzyıldan önce yoktu. Bu bakımdan onun VIII. yüzyılda kabul edilmesi güçtür. Birçok yazma şiiri Nusaybinli Ebedjésus'a yüklüyorlar ama bunlar kendisinin yazdığı listede gözükmüyor.

Nusaybinli Ebedjésus - Ebedjésus Bar Berika, beş yıldır Sincar ve Beit Arbayé Episkoposuyken Nusaybin ve Ermenistan Metropoliti oldu. Bu ünlü yazarın mesleği üzerinde bilgimiz az. Ancak kendisi hazırladığı kataloğun arkasına kendi eserlerini de yazmaya özen göstermiştir.

Düz yazı olarak bazı eserler vermiştir ki, biz bunların kaybından üzüntü duyuyoruz. Diğerleri arasında, *Tevrat* ve *İncil* üzerine yorumlar, İsa'nın dünyadaki hayatına ait bir "Catholicus" Yunan filozoflarının gizleri üzerine bir yazı, sapkınlıkların reddi yazısı, Aristoteles'in Büyük İskender'e kimya üzerindeki sözde mektubuna ait yorum ve birçok mektup bıraktı.

Elimizde La Perle (İnci) kitabı var. Bu kitap beş bölümde Nesturi dinbilimini anlatır. Tanrı, Yaratılış, Yeniden doğuş, Kutsallar, gelecekteki dünyaya bakış. Bu esere, gelişmesinin son durumundaki resmi Nesturi öğretisi diye bakabiliriz. Bu eseri Kardinal Mai Latinceye çevirerek yayınladı. Yayıncı üçüncü bölümden bazı konuları çıkartmıştır. Metnin tamamı yalnız Musul'da 1924 yılında basılmıştır. Onun hukuk çalışmaları daha az önemli değildir. Yakubiler için kanunları derleyen Barhébréus'un yaptığını, Nesturiler için Ebedjésus yapmıştır. Onun Epitome des canons synodaux (Din kurulu kararlarının özeti)kısacası Nomocanon) Bu eser iki kitaptan oluşur, birisi *Medeni Hukuk*, ötekisi *Kilise Hukukudur*. Kitapta Nesturi kiliselerinin XIII. yüzyıldaki organizasyonu tamamen açıklanmıştır. Yazar bu eseri basit bir keşişken tasarlamıştır. İkinci bölümünü geliştirmek ve tamamlamak istemiş, bunun için de yönetici ve kilise yargıçlarının bilmeleri gerekli bilgileri toplayarak regles des jugements ecclésiastiques (Kilise hükümlerinin kuralları) adındaki tez kitabını yazmıştır. Bu kitap iki cilttir, her biri konulara bölünmüş beş tezi kapsar. Bu kitap, bir çeşit kilise usul hukuku kitabıdır. Yazılış tarihi 1316'dır.

Ebedjéesus'un şiirleri, çağdaşlarınca çok beğeniliyordu. Assemani'ye göre bütün Asurlular içinde gerek düzyazıda, gerekse nazım da yazarların en iyisi olarak kabul ediliyordu. Onu Aziz Afrem, İshak ve Saroug'lu Jacques'la yazım çokluğu, incelik ve şeffaflık bakımından karşılaştırmak mümkündür. Ebedjésus'un, bilimlerin toplamı üzerine ölçekli vaazı elimize geçmemiştir. Bununla birlikte Musul'da 1924'de basılmış bir kitapta, İnci'nin ve Kataloğun arkasında, Takvim üzerine on iki heceli bir şiir buluyoruz. Bu vaazlarından biri olabilir.

Ebedjésus'un en ilgi çekici şiiri kesinlikle *Paradis* (Cennet) şiiridir. Bir Arap yazarı olan Hariri, elli adet "Séances" (makamat) (oturumlar) adında ve ruhun en hayret verici oyunlarını içeren bir kitabı, halk dilinde yazmıştır. Ebedjésus onu taklit etmek isteyerek, 1290 yılında elli adet ölçekli Homélies yazıp, adını *Paradis de l'Eden* (Cennet bahçesi)koydu. Bu eser, yazarın tinsel güç gösterisindeki yeteneğini ortaya koyuyor. Yalnız dinsel konular hayal fantezilerine uymuyor. Çalışmasının örneğiyle karşılaştırılmasının olanağı yoktur. Her Homelie'nin başına kısa bir not koyarak nazımın sürecini anlatıyor. İşte bir kaç örnek. Kilise Gizleri üzerine üçüncü *Homelie*. Bu şiir altı dize girişten ve bir alfabetik akrostişten oluşuyor. Aziz Dioméde'in (Konstantinopolis) yazdığı, her kesin bildiği, fıskiye şiirinde olduğu gibi, her dizenin sağdan sola, soldan sağa okunuşu farksızdır. (Türkçede "anastas kabak satsana" gibi, çn). Bilgelik üzerine dördüncü Homelie'de Kıtalar çit akrostişlidir ve bütün sözler olaf (a) ile biter. On beşinci "Dua ve övgüde" bir tek olaf yok. Disiplin üzerine olan, yirmi birinci on iki heceli akrostiştir. Her dize kesinlikle alfabenin yirmi iki harfini taşır. Bu oyunları yerine getirebilmek için yazar az bulunan, az kullanılan sözlere gitmiştir. Yazdıkları o kadar anlaşılmazdı ki, şiirlerinin birçok yerini anlatmak için, daha sonra şair, onları anlatan bir yorum yazdı. Bu yorum 1316 yılında Nomocanon'u bitirdiği yıl yazıldı.

Cennetin bir nüshasının yayınına P. Cardahi (*Beyrut* 1889) başlamıştır. Bu nüsha yalnız ilk yirmi beş şarkıyı kapsıyor. P. H. Gismondi on şarkıyı seçip Latinceye çevirmiş (*Beyrut* 1888).

Timothée- Ebedjésus Kasım 1318'de öldü. Şubat ayında Arbélés'li Joseph'i, Patrik seçen kurulda bulunmuştu. Patrik,

Timothée II adını aldı. Bu üst papaz ayinsel bir kanun kitabının yazarıdır. *Sur les sacrements* (Kutsallar üzerine), daha doğrusu kutsal ibadet ve ayin usulüne ait bir kitap. Kitap yedi bölümdür, bölümler; *Rahiplik, Kilisenin adanması, Vaftiz, Şarap ekmek ayini, Terki dünyalılarm kutsanması, Cenazeler, Evlenme.*

Timothée yedi Moğol Hanının yönetimi altında, özellikle çok güç koşullarda otuz sekiz yıl papazlık yaptıktan sonra, 1317 yılında ölen Patrik Yaballaha III'ün yerine seçildi. *Histoire de Yaballaha* (Yaballaha'nın hikâyesi) daha ilgi çekicidir. Orta Çağ tarihçilerine ilgi çekici ayrıntılar sağladı. Yaballaha, Pekin civarında Marcos adında bir keşişti. Sauma adındaki diğer bir keşişle Kudüse hacı olmak için yola çıktı. Mezopotamya'da karışıklıklar dolayısıyla durduruldu. Orada kutsal Çin Metropoliti oldu. Yola çıkmadan önce 1281 yılında Patrik Denha öldü. Hulagu Bağdat'ı 1258'de aldığından beri Moğol Hanları ülkenin sahibiydiler. Episkoposlar iyi niyetlerini göstermek için Marcos'u Denha yerine Patrik seçtiler. Arkadaşı Sauma'yı, Argun Han, Araplar'a karşı Frank'larla bağlaşmak için Batıya gönderdi. Konstantinopolis, Napoli, Roma, üzerinden Paris'e Eylül 1287 yılında vardı. Yolculuğunun hikâyesi, Farsça yazılmıştır, Aramicedeki çevirisiyle birlikte bulunmuştur. Bu hikâye birçok değerli tarih çalışmalarının konusu olmuştur. Metin P. Bedjan tarafından yayınlanmıştır (*Paris* 1888). Biz de bol dipnotlu bir Fransızca çevirisini yaptık (*Paris* 1897).

V

YABANCI ESERLERİN ÇEVİRİSİ

I. Kutsal olmayan eserlerin çevirisi

II. Patristiques eserlerin çevirisi

Aslı kaybolmuş birçok eserin çevirisini Aramice edebiyatı bize sağladığından övülmeye değer. Geçen bölümlerde çevirmenden söz ederken, bu eserlerden birçoğunun adını vermemiz mümkün olmuştur. Bazı eserlerin ise çevirmeni ne yazık belli değil. Bazıları gerçekten önemlidir ve burada söz edilecektir. Üzülerek belirtelim ki çeviriler çok olduğundan ayrıntılı olarak burada sıralamamıza olanak yoktur.

Kutsal olmayan eserlerin çevirisi

Yunancadan Aramiceye çevrilmiş kutsal olmayan eserlerin başında Aristoteles'in felsefesi gelir. Aristoteles'in eserlerini tercüme eden ve yorumlayan yazarları tanıtmıştık.

Yunan felsefesinin başka eserlerinin az veya çok derinliğine çevirisi, özdeyiş edebiyatında bulunur. *Sentences de Pytha-*

gore (Fisagor'un özdeyişleri), *Conseils de Théano*, (Théeano'nun öğütleri) Sentences de Ménandre (Menandre'ın özdeyişleri). Bu kişiler araştırmacı bilginlere yol göstermiştir. Hıristiyanlığa boyanmış Platon'un esas düşünceleri, *Senteces du philosophe Sextus* (Filozof Sextus'un özdeyişleri). Çevirmene göre Roma Episkoposu Mar Xystus'un şeçilmiş demeçleri. Bu çeşit çalışmaların en iyileri üç eserde yayınlandı. *Lagarde'ın Analecta syriaca* (*Londra* 1858), Land'ın Anecdota syriaca'sı, (Cilt 1, *Leide* 1862), *Sachau'nun Inedita syriaca*'sı. (*Viyana* 1870)

Esope adının bozulmuşu olan Sophos veya Iosiphos adı altında, ünlü fablcının, adamakıllı düzeltilmiş fablları, belirli yazmalara çevrilmiştir.

Hitoire de Sindban et des philosophes qui étaient avec lui (Sindban ve onunla birlikte olan filozofların hikâyesi) Aramicede bir yayındır. Bu eser özgünü olan Pehlevi Farsça'sından çevrilmemiştir, VIII. yüzyılda yapılan bir Arapça çevirisinden tercüme edilmiştir. Bu Aramicedeki çevirinin Yunancası Michel Andropoulos tarafından yapılmıştır.

Sanskritçe Pantschatantra bir hikâye demetinin kaynağıdır. Bu eser Türkçe de *Kelile ve Dimne* olarak bilinir. Hikâyenin kişileri hayvanlardır. Bu derleme Pehlevi Farsça'sından VI. Aramiceye, périodeut Boud tarafından çevrilmiştir. Bu kişinin Aleph Migin adında bir eseri daha vardır. Bu eser Ebedjésus'un kataloğunda, Aristoteles'in felsefesiyle ilgili bazı Yunanca sorulara ait, kitap olarak bahsi geçiyor. Boud nüshası, Almanca çevirisiyle birlikte G. Bickell tarafından yayınlandı. (*Leipzig* 1876) Pehlevi lehçesinde yazılı olanı da VIII. yüzyılda Arapçaya çevrildi. Çok yaygın olan bu eser X. veya XI.

yüzyılda Aramicede yeni bir yazıma neden oldu. Bu yazma elimizdedir. Eser W. Wright tarafından yayınlandı. (*Oxford* 1884). İngilizce çevirisi Falconer tarafından yapıldı. (*Londra* 1885)

Özgün bir Yunan eseridir, halk dilinde *Physiologus* (Fizyoloji) denen hayvan gelişimi ve hayatı, Aramiceye üç biçimde geçti. Birincisi otuz iki konuluk kısa bir yazılım. Daha gelişmişi seksen bir konudur, *Tevrat* ve *İncil*'den ve özellikle Aziz Ambroise'den, desteklenen öğretilerle birlikte derlendi. Üçüncüsü, yüz yirmi beş konu, çok düzeltilmiş, özgün bir Nesturi yazılımı. Bazı konular ağaçlara ve bitkilere ayrılmıştır. Bu yazıların birincisi, Tychsen (*Rostock*, 1795), ikincisi Land (*Leide* 1875), üçüncüsü Ahrens (*Kiel* 1892) tarafından çevrildi. İlk ikisi Latince, üçüncüsü Almanca çevirileriyle birlikte yayınlandı.

Yunan Geoponiques'leri Asur yazalarınca "Tarım" kitabı olarak belirlendi. VIII. veya IX. yüzyıllardan kalan bu konuda bir yazma Paul de Lagarde tarafından yayınlandı. (*Leipzig* 1860). Bu eser Beyrutlu Vindanius Anatolius'un eserinin tamamının bir kısaltmasıydı. Aramicedeki metnin ilgisi sözlüğeydi. Birçok bitkinin adını titizlikle veriyor. Yunan dilindeki metnin eleştirisi içinde kullanılabilir.

Adı belli olmayan birince Aramicede yazılmış Hipocrate'in savlarına ait nüsha H. Pognon tarafından yayınlanıp, Fransızcaya çevrilmiştir (*Leipzig* 1903). Her halde IX. yüzyıldan kalmış olacak.

Mr. Rendel Harris Aramicedeki Mezmurları ve Süleyman'ın kısa lirik şiirlerini yayınladı. (*Cambridge* 1909) Mezmurların Yunancası uzun süredir biliniyordu. Lirik şiirlerin varlığı Kıpti dilindeki bir kaç parçadan belli olmuştu. İçeriği bilinmiyordu. Bunlar kırk iki adetti. Yunancadan ilerleyen çeviri İbrani'ce özgün bir eserin çevirisi veya Yahudi-Hıristiyan bir toplulukta Aramca yazılmış olabilirdi. Yazılışı birinci yüzyılın sonu veya ikinci yüzyılın başı gibi duruyor.

Antakyalı Aziz Ignace'ın üç mektubunun, eski Aramicedeki nüshalarının W. Cureton'un bulup, yayınlaması derin çelişkiler doğurdu. Şimdi kabul ediliyor ki bu üç mektup, (*Polycarp*, Efesliler, Romalılar) özgün nüshalar değildi. Onlar Yunancada bulunan on üç mektubun seçkin özetleridir. Bunlar Is. Vossius'un yayınladığı yedi mektubun ilkel demetinin genişletilmiş ve karıştırılmış biçimidir (*Amsterdam* 1646).

Bir Asur yazmasında Aziz Polycarp'ın *Lettre aux Philippiens* (Philippien'lere mektup)'un birçok özeti bulundu. En önemlisi, Yunancası kaybolan XII. bölümdür.

Atina'da II. yüzyılda yaşamış filozof Aristide'in Apologie'sinin (*Özür dilemek*), (sözlük anlamı özür dilemek olmakla birlikte, buradaki anlamı savunmadır, çn) Yunancası kayıp sayılıyordu. Mr. M. R. Harris'in Sina Dağında bulduğu ve İngilizce çevirisiyle yayınladığı (*Cambridge* 1891) Aramicedeki nüshası, bizim ilkel Yunan metnini tanımamıza neden oldu. Bu kitapta, Nachor'un Hint kralına verdiği söylev var. Bu kimse Baarlaam ve Ioasaph romanının kişilerinden biridir. Bu ro-

man ise VII. yüzyılda Aziz Sabas manastırındaki bir keşiş tarafından, Buda'nın efsanesinden uydurulup, Jean Damascéne yüklenen bir metindir. Eusébe'in dediği gibi, Savunma İmparator Hadrien'e yapılmamış ama, onun yerine geçen sofu Antonin'e yapılmış. (138-161). Dinbilimsel sorulara girmeden Hıristiyanlığın ahlaki üstünlüğü ona gösterilmiş.

Aziz Justin'e yanlış olarak yüklenmiş ve Cohortato ad Graecos adında çok karıştırılmış bir metin, Aramicede "Anılar" olarak geçmiştir. Yunanistan'ın önderlerinden biridir, Hıristiyanlığa geçen Ambrose tarafından yazılmıştır. Yunan Mitolojisindeki Tanrıların adaklarının nasıl yakışıksız olduklarını göstererek, bu savunma Hıristiyanlığın üstünlüğünü kanıtlamıştır. Aramicedeki metin Cureton tarafından bulunmuş ve İngilizce çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır (*Londra* 1855). İlkel metnin Dönek Julien döneminde yazılmış olduğu söylenmektedir.

VII. yüzyıla ait Aramicede bir yazma, "Filozof Meliton'un, İmparator Antonin'in önünde vaazları" adını taşımaktadır. Eusébe göre, bu metni yanlış olarak Sardes Episkopos'una yüklemek istemişlerdir. Bazı eleştirmenler Aramicedeki bu metni özgün olarak düşünmüşlerdir. Bu düşüncenin dayanağı yoktur. Edessa kralına verilen "Patrisyen" aşaması ve Nébo'nun, Orphée ile karıştırılması, bir Asurlunun yapacağı yanlışlar değildir. Mitolojiden alınan görüntüler bir Yunan kaynağını işaretmektedir. Cureton tarafından çevrilmiş ve yayınlanmıştır (*Londra* 1855); Renan tarafından Latince'siyle yayınlanmıştır (*Paris* 1855). Bazıları gerçek, birçoğu sahte kitabe olan, *anténicéniens* papazlarının Aramicede birçok yazma parçasını, Pitra'nın Analecta sacra'sını Paul Martin yayınlamıştır *(Paris* 1883). Aziz Justin, Sardes'li Aziz Meliton, Azize Irénnée, İs-

kenderiyeli Clément, Aziz Cyprien'in yazdıklarının özetleri var. İskenderiyeli Denys'in mektuplarının ve Samosat'lı Paul'a yazdığı reddiyenin birçok parçası elimizdedir İskenderiyeli Pierre'in ve omun yerine geçen Alexandre'ın yazdıklarının parçaları, Méthodius, Antakyalı Eustathius'unkiler, Thmuis'li Sérapion'unkiler hepsi var. En dikkate layık olanlar Aziz Hippolyte'nin yazdığının on bir parçasıdır.

Aziz Athanase'ın *Lettres festales* (Bayramlara ait mektuplar)'ı bir demet yapılmıştı. On iki mektubun bazı parçaları özgün olarak elimize geçmiştir. 1847 yılında Careton VIII. yüzyıla ait bir yazmayı buldu. Bu yazma bu demetin bir parçasını kapsıyordu. Aramicede on beş mektup (329-348 yıllarına ait). Onlardan önce 329 yılından 373 yılına kadar derlenenleri gösteren bir analitik tablo vardı. Bu tabloda her yıl için Paskalya tarihlerini ve Mısır'ın vali ve konsüllerinin adı yazılıydı. Cureton bu metinleri İngilizce çevirileriyle, Mai'de Latince'siyle yayınladı.

Césarée'li Eusébe'in eserlerinin çoğu Aramicedeki çevirilerinde bulunmaktadır.

Histoire ecclésiastique'in (Kilise Tarihi) nüshası tamam olmasıyla seçilmektedir. Özgün bir Yunan kitabı üzerine çevrilmiştir, metinle birlikte birçok değişken sunuyor. Bu nüshayı iyileştirerek yeni bir eleştirel yayın yapmak mümkündür. M. N. Mac Lean, *(Cambridge* 1898) P. Bedjan (*Paris* 1899)'ınkinden daha üstün bir eser meydana getirmiştir. İsa'nın Tanrısallığının beş kitaptaki savunması Théophanie'nin üzerine yalnız kısa yazılar vardı. Bu kitabın tamamının Aramicedeki çevirisi *British Museum*'daki 411 tarihli bir yazmadadır. Bu eser Sam. Lee tarafından yayınlanıp, çevrilmiştir (*Londra* 1843).

Eusébe'in şahit olduğu Césrée'deki idamlar, (303 den 310 a kadar) *Histoire ecclésiastique*'teki metinden öğrenilmektedir. Ama burası *Histoire des Martyrs de Palestine* adlı daha gelişmiş kitabın özetidir. Bu kitabın Yunancası bilinmiyordu. Aramicedeki çevirisi W. Cureton tarafından bulunmuş ve yayınlanmıştır (*Londra* 1861). Birçok Aziz'in hayatını yazan Bizanslıların Eusébe verdikleri bilgiler bu yazmadan, anlaşılmaktadır. *Sahte Denys'in vakayinamesi*nin birinci bölümünün, *Chronicon* (vakayiname) çevirisi olduğunda kuşku bırakmıyor. Yazar derleyiciden almış. Belki bu eser Nusaybinli Elie'nin dediği gibi 590 yılı civarında Siméon Barcaya tarafından yazılmıştır.

Salaminli Aziz Epiphane'ın De mensuris et ponderibus Yunancası yarı kalmış eseri Aramicede vardır. Hatta yanlış olarak bu rahibe yüklenen Vitae prophetarum'un birçok kopyası mevcuttur.

IV. ve V. yüzyıldaki ünlü Yunan dinbilimcileri Athanase, Basile, Nysse'li Gregoire Chrysostome, Kudüslü Cyrillev. b. esas eserlerinin hepsi Aramiceye çevrilmiştir ve aşağı yukarı hepsi de elimize geçmiştir. Özgün nüshası olan eserlerin Aramicedeki çevirilerinin yalnızca bir dilbilimsel değeri vardır. Nazianze'li Greguar'ın çevirisinin değişik kopyalarında olduğu gibi, bazen çok önemli oluyorlar. Çünkü kopyaların bir bölümü Monofizite göreyse, diğer bölümü Nesturi öğretisine göre oluyor. Ama birçok nüshanın özgün eseri kaybolduğundan çeviriler olamasaydı, varlığından haberdar olmayacaktık. Özellikle sapkın sayılmış eserler, tarihin yok edilmesine rağmen, resmen yakılmışlardır. Biz zaten bunların örneklerini vermiştik. İşte başkaları.

Titus de Bostra'nın (ölümü 375) *Traité contre les Manichéens* (Manikenlere karşı tez) Aramicede eserin tamamı vardır. Lagarde'm yayınladığı dört cilt. (*Berlin* 1859) Yunancada yalnız ilk ikis ve üçüncünün bir bölümü var.

İskenderiyeli Aziz Cyrille'in uzun yorumu (153 *Homelies*) *Sur l'évangile de saint Luc* (Aziz Luc'ün *İncil'*i üzerine) P. Smith tarafından yayınlanmış ve İngilizceye çevrilmiştir (Oxford 1858). Biz bu eseri yeniden Latince'siyle yayınladık. Yunancasından küçük parçalar kalmış.

Mopsueste'li Theodore'un Sur l'évangile de saint Jean (Aziz Jean'ın *İncil'*i üzerine) önemli yorumu bile var. Biz yayınladık (*Paris* 1897). P. Vosté onu Latince çevirisiyle yayınladı. Théodore'un başka eserlerinin parçaları Sachau tarafından toplanmıştır (Leipzig, 1869).

Konstantinopolis Episkoposu Proclus'un (434-446) üç *Homeliesi'*ni yayınladık (*Roma* 1897) Bu eserin Yunancası bilinmiyor. Bunlar Efendimizin doğumu, Ancyre Episkoposu ve şehit Aziz Clement üzerine ve Kıyamet gününe ait.

Tarihçi Evagrius'dan bilinen Nestorius'un savunması, Aramicede, Şamlı Héraclide'in *Tegourta* kitabında bulunmuş gibi görünüyor. Yazarı Mar Nestorius. Bu yazının özgün olup olmadığı veya hattattan geldiği tartışılmaz. Nestorius'un eseri Yunanca yazılmış ve Aramicedeki çevirisi daha VI. yüzyılda varmış. Bu tez tarihi olmaktan çok dinbilimseldir. Kitap kendisini Mısır'da yazılmış gibi gösteriyor. Nestorius, onu yaşamının sonuna doğru yaklaşık 450 yılında Efes'teki kilse toplantısıyla, *Chalcédonie*'deki toplantı arasında yazmış. Efes kurulunun kararlarının bir tartışması (431) ve bu kararlara Nestorius'un katkısı, düşüncemize göre kitabın çekirdeğini oluşturu-

yor. Daha sonra Nestorius'un yandaşları metnin değerini yükseltip, değiştireceklerdi. Metin P. Bedjan tarafından yayınlandı ve F. Nau'ca Fransızcaya çevrildi (*Paris* 1910).

Samosat'lı André'nin Yunanca eserleri kaybolmuştur. Aramicede yalnız *Lettre a Rabboula* (Rabula'ya mektup)'u biliniyor. Bir parçası Overbeck'çe yayınlandı. Tamamı Roma'daki bir yazmada. Assemani'ye göre, Ebedjésus'un kataloğu onun (Cyrille'e karşı) ve *İncil*'e ait incelemelerinde söz ediyor. Wright onu başka biçimde yorumluyor ve bir gramerin uzantısı diyor.

Aynı kataloğ İmparator dönek Julien'e Refutation (Ret) yazarını Alexander olarak gösteriyor. Ama Assemani'ye göre yazarı Alexander Mabboug. Bu belge bulunamadı.

Monofizit kilisesinin kurucusu Antakyalı Sévére'in (ölümü 538) eserleri o kadar çok ve önemli ki, Yunanca yazdıkları bu dilde bulunmuyor. Aramicedeki nüshalar bize ana parçasını verdi. Halikarnaslı Julien'e karşı altı karşı tez. Philaléthe; I ve II'incisi tamamlanmamış üç tez. *Contra impium Grammaticum* (Chalcédoni'li Jean) *Gramerci Sergius*'la karşıtlıklar. Ad Nephalium adlı tez. Daha birçok karşıt az tanınmış eser. Yüz yirmi beş adet *Homilies Cathedrales*. İlahi demeti Octoeuchus. Birçok mektup. Bu destenin önemli parçaları yayınlandı. Biz W. Brooks'un yayınladığı Philaléthe'nin Mektuplarını ve Sanda'nı Julien karşıtı tezlerini, J. Lebon'un *Contra Grammaticum*'unu buraya koyacağız.

İskenderiyeli Gramerci Jean Philoponus'un eserleri *Chalcédonie* kuruluna karşıydı. Diatétés (kıyamet üzerine düşüncelerin Arabulucusu) Yunancada yalnız bir kısa yazı var. M. Sanda Aramicndeki nüshayı, başka tanınmamış dinbilimsel

tezlerle birlikte yayınlayıp çevirdi (*Beyrut* 1930). Aynı yazarın Photius'un bilinen eseri bulunamadı. Özeti Michel'in Vakayinamesine geçirilmiş. Uzun zamandır Laodicée'li Apollinaire'in (ölümü 390) yandaşları ve Monofizit'ler, Ortodoks papazların adı altında o sapığın veya çömezlerinin yazılarını yayınlıyorlardı. Bu sahte kitabelerin çoğu Aramiceye çevrilmişti. Bu yazma özgün metinde olmayan parçaları kapsıyor. Bunları eldeki Yunanca metinlerle karşılaştırmak faydalı olur. M. M. Fleming ve Lietzmann bütün Aramiye ve Yunanca metinleri çok özen verilmiş bir kitapta birleştirdiler (*Berlin* 1904). Kitabın içinde *Thaumaturge denen Grégoire'nin Fides per partes, De unione corporis et divinatis ve De fide et incanatione* yazıları var. Papa Jules'e yüklenen üç mektup ve birçok parça bulunuyor. Jovien'e ait bir mektup ve Aziz Athanase'a yüklenen *Quod unus sit Christus* adlı tez var.

Yunanlıların terki dünyalılara ait dinbilimi Asurlularda, Evagrius du Pont'un, Lycopolis'li Jean'ın çevirileriyle temsil ediliyorlar. Assemani, Lycopolis'li Jean'ı, Apamée'li Jean'la Scété'li Isaie ile keşiş Marc'la peudo Aréopagite'lerle karıştırmış.

Azizlerin hayatı da etkisini gösterdi. Burada ayrıntılarıyla verilemeyecek kadar çok. Burada özgün yazıları bulunamayanlardan söz edeceğiz. Gazze yakınındaki Mayouma'nın Episkoposu, Ibére'li Pierre'in Hayatı kitabı. Bu kimse İskenderiye'de 457 yılında Timothée Elure'un papaz olmasında bulunmuş. Bu hikâye Pierre'in bir çömezince yazılmış. Ibéres'ler ve Hıristiyanlığa geçişleri üzerine notları kapsıyor. Filistin hakkında da doğru bilgiler veriyor. Almanca çevirisiyle birlikte R. Raabe tarafından yayınlanmıştır (*Leipzig* 1895).

İlbére'li Pierre'in hayatını yazan adı bilinmeyen çömez, *Récit de la mort de Théodose, évêque de Jérusalem* (Kudüs Episkoposu Théodose'un ölümü üzerine) yazısının da yazarıdır. Land'a göre yazar Mytiléne'li Zacharie'dir. Yunanca metin kaybolmuştur. Aramicedeki çevirisi, Brooks tarafından Latince'siyle birlikte yayınlandı *(Paris* 1907)

Mytiléne Episkoposu Scholastique* (Bilgin) Zacharie Konstantinopolis'te 516 yılı civarında Yunanca yazardı. Bizde Aramicede, *Vie de l'ascéte Isaie* (terki dünya İsai'nin hayatı) ve bir de *Vie de Sévére d'Antioche* (Antakyalı Sévére'in hayatı) Patrik seçilinceye kadar. Özgün Yunancaları kayıptır.

Beit Aphtonius'un yazdığı Sévére'in hayatının da özgün yazısı aynı biçimde kayıptır. Aramicedeki çevirisi Sergius Bar Karia adındaki bir papaz tarafından yapılmıştır. Sévére'in hayatları A. Kugener'ce yayınlanıp, Fransızcaya çevrilmiştir *(Paris* 1903). Isaie'ninki Brooks tarafından yayınlanıp, Latinceye çevrilmiştir (*Paris* 1907).

Mayouma Episkoposu Jean Rufus, 515 yılı civarında Plérophories adında Chalcédoine kurulu karşıtı bir fıkra derlemesi yapmış. Bu eser yalnız Aramicedeki nüshasıyla biliniyor. Eser F. Nau tarafından yayınlanıp, Fransızcaya çevrilmiştir (*Paris* 1911). Asurlu Michel'in Vakayinamesine bir özeti konmuştur.

Belirli sayıdaki Aziz Hayatı kitaplarından alıntı yapılmıştır. Ancak çevirmenler büyük bir özgürlükle kendilerinden de bir şeyler katmışlardır. O zaman bu eserler daha çok bir uyarlama olmuştur. Örneğin, *Les Actes de saint Azizail* (Aziz Azizail'in

* *Scholastique* sözünün anlamları arasında buraya en uygununun *Bilgin* olduğuna karar verdim, çn.

Adakları) Samosat'tan Roma'ya götürülüp 304 yılında şehit edilen bu Azizin hayatı, Aziz Pancrace'nin Adakları kitabının bir taklididir. Antakyalı komedyen olan ve Edessa'lı Nonnus tarafından Hıristiyan yapılan Aramicedeki Aziz Pelagie'nin Adakları, Yunancadaki benzerlerinin genişletilmiş bir biçimindedir. Bazen bir azize yüklenen mucizeler başka hayat hikâyelerinden alınmıştır. Hatta birinin bütün hayatı sahtekârlık yapılarak, bir başkasının hayatından kopya edilmiştir. Örneğin Mar Benjamin'in hayatı Mar Mika'nın kinden alınmıştır.

Bu gibi belgelerin Tarih bakımından da olsa, edebiyat bakımından da olsa değeri azdır. Ek II'ye bakın.

Özel bir bileşim *l'Homme de Dieu* (Tanrı'nın adamı) yazısı, daha sonra Aziz Alexis adını alan ve Orta çağda çok tutulan hikâyesinde bulunmaktadır. Aramicedeki metin ilk özgün yazıya bitişik bulunmaktadır. Özgün yazı V. yüzyılda Edessa'da yazılmıştır. Aziz bu kentte ölmüştür. Daha sonra ikinci bir yazı Yunanca yazılmıştır. Bu yazı onu dirilmiş ve Roma'ya dönmüş gösteriyor (Metinler ve çeviri Amiaud tarafından, Paris 1889).

Ekler

Aramicede Ayinler

Bazı Asur yazarlarının ayin yazdığını metinde belirtmiştik. Ayin sözü özel bir anlamda kullanıldı. Latin Misselinde* Canon denen ekmek şarap ayini değişmez. Asur ayinlerinde öyle değildir. Onlara göre uzayan bölümde barış öpücüğünden şaraplı ekmeği yutmalarından sonrasına kadar, ayin dualardan kuruludur, bir ayinden ötekine değişkenlik gösterir. Bu sürece Ayin veya Yunanca Anaphore denmektedir. Bu Ayinlerin yazarları gerçek veya hayal, bu süreçte okunacak duaları yazan, veya gözden geçirip, tadil edenlerdir.

Yakubi Asurluların (Monofizitler) yazmalarında elli kadar *Anaphores* var. Elimize geçmeyen bir düzine daha olduğundan, söz ediyorlar.

Papaz Renaudot tarafından çevrilen Asur ayinlerinin II. cilti *Litıtgiarum Orientalium Coolectio* (Doğu ayinlerinin demeti) *(Paris*, 1716). 1. Efendimizin kardeşi Aziz Jacques'ın ayini. 2. Papa Aziz Xyste'inki 3. Havarilerin prensi Aziz Pier-

* yılın her günü edilecek duaları kapsayan kitap, çn.

re'inki 4. Aziz Pierre'in başka ayinleri 5. Aziz Jean'ın ki 6. Aziz Luc'ün yerinden ettiği on iki Havarininki 7. Aziz Marc'ınki 8. Romalı Aziz Clement'inki 9. Atina Episkoposu Aziz Denys Aréopagite'inki, 10 Aziz Ignace'ınki 11. Papa Aziz Jules'inki 12. Antakya Patriği Aziz Eustathe'ınki 13. Aziz Jean Chrysostome'ninki14. Aziz Jean'ın başka ayini. 15 Tagrite'li Marouta'nınki 16. İskenderiyeli Aziz Cyrille'inki 17. İskenderiye Patriği Dioscore'ninki 18. Mabboug'lu Philoxene'in ki, 19. Başka Philoxen'inki 20. Antakya Patriği Sévére'inki 21. Jacques Baradée'ninki, Papaz Mathieu'nünki 23. Saroug'lu Jacques'inki 24. Edessa'lı Jacques'ınki 25. Héraclée'li Thomas'ınki 26. Moise Bar Képha'nınki 27. Bağdat Episkoposu Philoxene'ninki 28. Aziz Doktorlarınki 29. Basra'lı Jean'ın ki 30. Antakya Patriği Michel'inki 31. Denys Bar Salibi'ninki 32. Barhébréus'unki 33. Küçük Jean'ınki 34. Kürtlerin Episkoposu Dioscure'unki 35. Jean Bar Madani'ninki 36. Ignaca Bar Wahib'inki 37. Aziz Basil'inki.

Nesturilerde yalnız üç Anaphores var. Havarilerinki (Addai ve Maris), Mopsueste'li Théodore'unki ve Nestorius'unki. Onları da Renaudot çevirip, Yakubilerinkine ekledi.

Maruniler kendi Missellerini Yakubi ayinlerinden hazırladılar. XV. yüzyılda Kıbrıs adasında sözde Patrik, Jean Maron tarafından bestelendiğini söyledikleri bir ayini, onlara eklediler.

Katolik Asurlular da ayinlerini aynı biçimde Yakubi misselinden aldılar. Son baskısında yedisini saklamışlar. Hepsi de Yunan papazlarından alınmış.

Katolik Kaldeliler üç Nesturi Anaphores'ini korudular. Onlara Havarilerin, II., III. ayini adlarını verdiler.

En yakında yazılmış olanların dışında, isimlerini taşıdıkları yazarlara ait oldukları, tamamen hayaldır. En eskisinin Aziz Jacques'in olduğu söylenmektedir. O ayini VII. yüzyılda Edessa'lı Jacques gözden geçirmiştir. Ad. Rucker iyi bir yayın yapmıştır (*Münster* 1923).

Asurluların ayin kitaplarıyla ilgilenenlerin (Misseller, süreçler, kısa dua kitapları) Bickell'in *Conspectus rei litterariæ* kitabının sayfa 59-104'de baksınlar.

Hacıyografik (Azizlerin hayatı) Yazılar

Hacıyografi Asur Edebiyatında kapsamlı yer tutar. En ünlü belgelerin yazarlarını metinde verdik. Bunlardan daha fazlasının yazarı belli değildir. Bir bölümü de hayali yazarlara yüklenmiştir. Bu ek, bu edebiyat türünün zenginliğini göstermek içindir. Belgeler ikiye ayrılır Hehitlerin adakları ve Azizlerin hayatı.

Edessa'lı ve İranlı Şehitlerin adaklarından yukarıda söz edilmişti. Marouta'ya yüklenen derleme Assemani tarafından Latince çevirisiyle *Acta Sanctorum Martyrum Orientalium et Occidentalium* adında yayınlandı. (*Roma* 1748) Bu kitapl. Patrik Bar Sabbae 2. Birçok Hıristiyan'la birlikte hadım Azad'ın 3. Tharbo'lu bakirelerin 4. Sus Episkoposu Milés ile bir papaz ve bir diyakoz'un 5. Selefkos Episkoposu Şchahdost ve kendisine eşlik eden 128 kişinin, çoğu kâtip 6. Cénobiarque Barsabia'nın kendisine eşlik eden 10 kişi ve bir Zerdüşt rahibinin 7. Episkopos Narses'le çömezi Joseph ve birlikte oldukları 20 kişinin 8. Papaz Daniel ve Bakire Varda'nın 10. Selefkos Episkoposu Barbaschemin ve birlikte olduğu 16 kişinin 11. Çeşitli

yerlerdeki Hıristiyan Şehitlerin 12 Papaz Jacques ve kızkardeşi Marie'nin 13. Thécle ve kendine eşlik eden 4 kişinin 14. Diyakoz Barhadbeschabba'nın 15. Tutuklu Hıristiyanlar'ın 16. Kırk şehitin (2 Episkopos, 16 papaz, 9 diyakoz, 6 keşiş, 7 bakire) 17 Bademus'un 18. Episkopos Akebschema, Papaz Joseph ve Aitallaha diyakozun adaklarını kapsar. Derlemenin sonunda yayınlayıcı, Jonas ve yanındaki 10 kişinin, Episkoposlar Sapor ve İshak'la birlikte 3 kişinin, Mihraspor'un, Latinlerce, Yunanlılarca ve Doğulularca ünlü şehit *Intercis Jacques*'ın adaklarını vermektedir.

J. Labourt'un *Le Christianisme en Perse (Paris* 1904) (İran'da Hıristiyanlık) kitabında esaslı adakların bir incelemesini bulacaksınız. *L. P. Delahaye Les version grecques des Actes des Martyrs persans sous Şapur II (Paris* 1905) (Şapur II'nin yönetiminde Şehitlerin adaklarının Yunancaları) Onun kitabı Aziz Ionas ve Barachisius, Pherbuthe, Sadoth Abraham, Ia, Bademus, Acepcimas, Joseph ve Aeithalas'la sınırlıdır. Baktığınızda faydalanacağınız G. Hoffmann'ın Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer adındaki kitabı var.

II. Ciltte *Assemani, Actes des Martyr occidenteaux* (Batılı Şehitlerin adakları) adı altında 1. Lucien ve Marcien 2. Victorin ve kendine eşlik eden 6. kişinin, 3. Stratonice ve Selefkus'un 4. Agnés'in 5. Procope'un 6. Alphée'nin, Zachée'nin ve Romain'in 7. Timothée'nin 8 Epiphane'ın 9. Aedesius'un ve kardeşinin 10. Agapius'un 11. Théodosie'nin 12. Pierre Abselamus'un 13. Fahişe Théodote'un adaklarını yazmıştır. Yukarıdakilerin ardına Siméon Stylite'nin hayatını eklemiştir.

Azizlerin hayatları, Asyalı Jean'ın, Marga'lı Thomas'ın, Jésudenah'ın derlemesinde olduğu gibi, çok sayıda vardır. Yi-

ne, Aziz hayatları üzerine yazılmış monografilerde bulunmaktadır. Biz en bilinenleri koyduk.

P. Bedjan, Azizlerin hayat demetini *Acta martyrum et Sanctorum* adı altında, Aramicede altı cilt olarak aslından yayınladı. Metin eleştirel olarak yayınlanmadı. (1890-1896) Yayıncının amacı, İran'da hâlâ Aramiceyi konuşan Hıristiyanlara kitap sağlamaktı. (Savaş sırasında nerdeyse tamamen yok edildiler.) Onların dinsel ve ahlaki eğitimlerine katkı yapmak istiyordu. Bu amaçla, yazdığı hayatların bazılarını çıkartmak veya düzeltmek zorunda kaldı. Bununla birlikte bu baskı Doğubilimcilere beğenilecek hizmeti sunmaktadır. Yazar zaten yayınlanmış olan Şehitlerin bütün adaklarına ve bütün Azizlerin hayatlarına, özgün olarak Aramiceden yada Yunancadan alıntı olarak birçok yayınlanmamış parça ekliyor. Belgelerin sıralamasında hiçbir düzen yok. M. *Guidi Indice agiografico degli Acta Martirum et Sanctorum del P. Bedjan* (*Rendiconti del Acad. dei Lincei* 1919; p. 207-229). Şimdi daha önce yazmadığımız en önemli hayatlardan söz edeceğiz.

Cilt 1. Aziz Abdalmessiah'ın hayatı; Aziz Georges'in şehidi; Aziz Jean Bar Melki'nin hayatı; Mutlu Mariani'nin hayatı; Aziz Zea'nın hayatı; Aziz Schalita ve Aziz Yonan'ın hayatları.

Cilt II. Possi ve kızı Marthe'ın şehitliği. Mar Benham, Mar Kardag, Yazdin ve Péthion'un, Babai'nin şehitlikler. Mar Saba'nın hayatı.

Cilt III. Azizler, Eugéne, Daniel, Bisoes'in hayatları. Aziz Ignace, Aziz Sergius ve Bacchus'un şehitlikler. Sebaste'ın kırk şehit. Aziz Barbe ve Julien'in şehitlikleri.

Cilt IV. Arbéles ve Adiabéne Şehitlerinin adakları: Episko-

pos Jean ve *papaz Jacques; Episkopos Abraham; Laic Ananius; Aitalaha* ve Apsai; Hazad'lı Jacques; Goubarlaha ve kızkardeşi Kazo; Papaz Badai; Géles şehitleri (Berikjésus ve birlikte 18 kişi, iki kadın ve çocuklar. Narsai; Tatac; on garamé-en şehit; Noter Jacques; Aziz Christine. Başka İranlı şehitler: Phinées, Dadou, Pirgouschnasp veya Mar Saba, Audo, Peroz. Nusaybinli Aziz Jacques'ın hayatı; Aziz Babylas'ın şehitliği; Aziz Nicolas'ın ve maiyet papazı Aziz Jean'ın hikâyeleri. Bassus ve kız kardeşi Suzanne'ın şehitlikleri. Direk üzerinde yaşayan Aziz Siméon'un belirli bir biçimde düzenlenmiş ve karışılmış hayatı.

Cilt V. Azizler, Antoine, Pachôme, Macaire, Sérapion, keşiş Paul'un hayatları. Yine Azizlerden Mısırlı Euphrosine, Onésine, Eugénie, Fébronie ve Aziz Melki'nin hayatları. Aziz Paphnuce'nin ve İskenderiyeli Aziz Pierre'in şehitliklerinin hikâyeleri.

Cilt VI. Bir otuz kadar Yunancadan alınmış hayat hikâyesi. Diğerleri arasında Clément, Onésim, mucize yapan Grégoire, İznik Episkoposu Ahai, Azize Sophie ve kızlarınınkiler. Aziz Cosma ve Damien, Charisius, Eudoxe, Théopompe, Tharaque Léonce, Eusébe, Papa Mammés, Eleuthére'in şehitliklerinin hikâyeleri. Bu ciltin en ilgi çekici öyküsü, Ortodoksluğun bir desteği olan *Vie d'Eusébe de Samosate* (Samosat'lı Eusébe'in hayatıdır) Bir çağdaşı tarafından zarif bir üslupla yazılan hikâye titiz ayrıntıları içermektedir. Arius'çülerin kışkırtması üzerine İmparator Valens'in (364-378) Ortodokslara karşı izlediği yolun canlı bir ifadesidir. Aramicedeki metin belki özgündür.

III – Tarih

İlgi çeken genel tarih eserleri Asurlularca yazılmışt. Bilinenlerin hepsi artık yayınlanmış durumdadır. *Corpus scriptorum Christiannorum Orientalium*'un içinde yerlerini almışlardır. Bu kitabı Louvain ve Washington Katolik Üniversiteleri birlikte basmışlardır. *Scriptores Syrie* tarih yayınının içeriği:

Cilt I ve II: J. B. Chabot tarafından yayınlanan *Chronicon anonym, pseudo-Dionsianum*. E. W. Brooks'un yayınlamış olduğu, Ephése'li Jean'ın Tarihinin ikinci bölümünden, bulunan parçalarını birleştirmişler. Textes Parus. aşağıdaki matbaada Latince'si basılmıştır.

Cilt III: Efesli Jean'ın üçüncü bölümü. E. W. Brooks tarafından basılmış.

Cilt IV: Chronica minora Metni basılmış ve çevrilmiş. Bu cilt *İng. Guidi* tarafından hazırlanmış 1. Edessa Vakayinamesini 2. İran Vakayinamesini kapsar. Brooks ve Chabot tarafından basılan 3. Maruni denen vakayinameyi 4. Arap istilası üzerine bir parçayı 5. 724 yılında olanları anlatan bir vakayinameyi ve bir diğeri de 846 yılını kapsayanını yazmıştır. 8. Brooks'un bastığı *Edessa'lı Jacques Vakayinamesi* ve daha önemsiz dört belge 13. Guidi'nin bastırdığı sahte Diocles belgesinin bir parças 14. Cahabot'nun bastığı Nestorius üzerine uydurma bir yazı.

Cilt V. ve VI: *Histoire ecclésiastique attribuée a Zacharie le Rheteur* Hitabet öğretmeni Zacharie'ye yüklenen Kilse Ta-

rihi) Aslı ve çeviri Brooks tarafından basılmış.

Cilt VII: *Chronographie d'Elie de Nisibe* (Nusaybinli Elie'nin Vakayinamesi) İlk bölüm Brooks tarafından basılmış.

Cilt VIII: Chabot tarafından aynı eserin ikinci bölümü.

Cilt IX'dan XIII'e kadar: Chronique *de Michel le syrien* (Asurlu Michel'in Vakayinamesi)'ne ayrılmış. J. B. Chabot nun yayınında kullanılabilir. 4 Cilt metin 4 numarada. 3'ten ve metinden biri ve 3 Fransızca çeviri.

Cilt XIV ve XV. *Chronique anonyme de l'an* 1234 (Adı bilinmeyence 1234 yılına ait vakayiname Chabot tarafından yayınlanmıştır. XIV ciltte kısa bir 819 yılının bilimeyen birince yazılmış vakayinamesi var. Ayrılmış Asurluların Patriği Abraham Barsaum tarafından bulunmuş ve yayınlanmış.

Cilt XVI, XVII *Chronique Syriac de Barhébréus* (Barhébréus'un Asur Vakayinamesi)

Cilt XVIII, XIX aynı yazarın *Kilise Tarihi.* Bu eser için eleştirel ve düzeltilmiş yeni bir baskı ve daha doğru bir çeviri gereklidir.

Cilt XX Bu serinin genel tabloları.

Özel tarihler çoktur ve daha olacaktır, bunlar bir azizler tarihi biçimindedir. Onladan asıl kaynağından söz ettik.

≠≠≠≠≠

"Asur dili Aramca diye bilinen Semitik diller gurubunun içindedir. Büyük İskender zamanında Küçük Asya'daki, İran'daki, Ermenistan'daki ve Arap yarımadasındaki halkların konuştuğu dildi. Persler (Selusiler) iç çekişmeleri dolayısıyla Fırat'ın ötesindeki yerlerini Pars'lara karşı savunmaktan vazgeçince, Babil ve Mezopotamya'da Aramcanın hakim olduğu bağımsız prenslikler türedi. Romalılar alıncaya kadar da yaşadılar. Bu yeni devletlerin en ünlüsü, başkenti Urhoy olan Edessa* krallığıydı. Ülkenin dinsel ve siyasal merkezi erkenden Hıristiyanlığı kabul etti. Hıristiyanlığın etkisi altında Edessa'nın Aramicesi gelişti ve bütün Doğu kiliselerinin, Akdenizden, Basra Körfezine kadar dinsel ve edebi dili oldu. Suriye'de VI. yüzyıla kadar Yunanca ile birlikte kullanıldı. Müslüman Araplar'ın istilasından sonra Arapça resmi dil oldu ve yavaş yavaş Aramicenin yerini aldı. Vaktiyle insanların konuştuğu bu dil, XIII. yüzyıldan sonra kilise dili ve edebi dil olmuştu." *kitabın girişinden.*

Öğrenmenin sınırı yok; Mezopotamya Kitaplığı dizisi devam ediyor.

ISBN 9789753861335

yaba